

magazin
Ruah Hadaša

רוח חדשה

PURIM

u ponedjeljak 9.3. u 17.30

Bet Israel, Mažuranićev trg 6/II

17:30 - čitanje MEGILAT ESTER

18:30 - PURIM PARTY

Iznenadenje za sve maskirane

Purimski koncert
zboru „Mihael Montiljo“

CIRKOMAT-RO

Predstava klauna i žonglera Matka

Bal pod maskama

Purimski specijaliteti - slani i slatki

RIJEČ RABINA

rabin dr. Kotel Da-Don,

Iz Rabinata 4

NOVOSTI

Deklaracija Međunarodne konferencije:

Fašizam i antifašizam u Europi danas...5

Knjiga "Posljednji izvještaj posljednjih

Židova Virovitice" Ljubomira Rubena

Weissa, Goran Gazdek.....6

„Ako tebe zaboravim“, Holokaust u Hrvat-

skoj 1941.-1945., Jasminka Domaš.....7

Rijeka - Međunarodni dan sjećanja

na žrtve Holokausta.....8

BLAGDANI I DANI SJEĆANJA

Purim i maske koje nosimo,

Rabin Ari Kahn.....9

Svrha napuštanja Egipta,

Sara Yoheved Rigler.....11

Hoćemo li slaviti seder večeru za trideset

godina? Agi Dadon.....12

Zadnji seder u varšavskom getu,

Adam Ross.....13

IZRAEL

Jeruzalemska tableta mogla bi izliječiti

temeljni uzrok dijabetesa,

Abigail Klein Leichman.....16

Kuda su otišli Židovi iz arapskog svijeta?

Yaniv Pohoryles.....17

SVIJET OKO NAS

Nakon što su dvije briselske sinagoge za-

tvorile vrata, budućnost belgijskih Židova

čini se nesigurnom, Cnaan Liphshiz...20

Da, anticionizam je antisemitizam,

Bret Stephens.....22

IZ RABINOVA PERA

Konferencija povodom 25. obljetnice

uspostave diplomatskih odnosa izme-

đu Svete Stolice i Države Izrael,

rabin dr. Kotel Da-Don.....23

KULTURA

Gainsbourg, Tsahal i (ne)zaboravljena

pjesma, Evaine Le Calvé Ivičević.....28

EVA HESSE, Tuga, bol i snaga stvaranja

umjetnosti, Sonja Braut.....31

Simone Weil i njezina teologija nemoći,

Jadranka Brnčić.....32

U izlozima knjižara, Dolores Bettini35

PRIČAONICA

Jaje, Andy Weir.....36

Auschwitz, Nikola Rogić.....38

Priča o Miriam, Svetlana Klinčić Pozzi...39

Korica kruha, Jadranka Gros.....40

Abraham Maimonides i njegovo vrijeme,

Aleksandar Srečković.....42

Pismo otpadništva: Majmonides kao izbjeg-

glica, Chen Malul.....43

Šema Israel: Osam činjenica,

Dr. Yvette Alt Miller.....45

Tražeci oprost od Barucha Spinoze,

Chen Malul.....47

Špijuni iz podruma, Haim Be'er.....49

Rijetke fotografije: Sudeње Ivanu Demja-

njuku, Shai Ben-Ari.....51

Otac psihoanalize i Prometej naše epohe:

80 je godina od smrti Sigmunda Freuda,

Jaroslav Pecnik.....57

Eutanazija: židovski pogled, MJL.....60

Šabat u Subotici.....61

CEDAKA63

RUAH HADAŠA / GLASILO ŽIDOVSKJE VJERSKE ZAJEDNICE BET ISRAEL U HRVATSKOJ
GODINA XV., BROJ 50, OŽUJAK 2020./5780.

UREDNIŠTVO: Jasminka Domaš, Vatroslav Ivanuš, dr. Dubravka Pleše, rabin dr. Kotel Da-Don

UREDNICA: Dolores Bettini; Uredništvo: ruah.hadasa@gmail.com

IZDAVAČ: Židovska vjerska zajednica Bet Israel u Hrvatskoj, Mažuranićev trg 6/II, 10000 Zagreb, PP 880

Tel.: 385 1 4851008; FAX: 385 1 4851376, www.bet-israel.com

ZA IZDAVAČA: Aleksandar Srečković

LEKTURA I KOREKTURA: Nada Gluhak

GRAFIČKO OBLIKOVANJE, PRIPREMA I TISAK: Skaner studio d.o.o., Zagreb

IZLAŽENJE RUAH HADAŠA NOVČANO POMAŽU: SAVJET ZA NACIONALNE MANJINE RH I DUTCH JEWISH HUMANITARIAN FUND

Uredništvo, poštujući posebnosti, prihvaća način pisanja suradnika izvan područja standardnoga hrvatskog jezika, te tekstove objavljuje u okviru standarda jezika kojima se autori služe

Rabin prof. dr. sc.
Kotel Da-Don

Iz Rabinata

rabin dr. Kotel Da-Don

★★★

Adar 5780

Dragi prijatelji,

proteklo razdoblje bilo je puno događaja, vjerskih i kulturnih pa ćemo pokušati ukratko ovdje spomenuti neke od njih te zahvaliti svima koji su si dali truda i pomogli.

Obilježavanje Međunarodnog dana sjećanja na Holokaust

I ove godine Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta koji je ustanovljen prema odluci UN-a obilježen je na židovskom groblju Mirogoju uz polaganje vijenca kod Mojsijevog spomenika u prisutnosti predsjednika Sabora RH g. Gorana Jandrokovića i predsjednika Vlade RH g. Andreja Plenkovića te u Saboru prigodnim riječima predsjednika Sabora i uz minutu šutnje.

Naš zbor "Mihael Montiljo" imao je koncert povodom toga dana.

Obiteljski šabati

Projekt obiteljski šabat i dalje se nastavlja uz veliki broj djece, stoga želim zahvaliti svima koji to uspješno vode: Silviji Haim, Petri Štaub i Agi.

Hanuka

Proslava Hanuke imala je bogati program, tradicionalno smo palili svijeće i slušali zbor pa uživali u kulturnom programu. Tu sam večer došao na zabavu izravno s aerodroma jer sam se vratio iz Izraela pa zahvaljujem svima koji su me čekali za paljenje hanukije.

Tu Bišvat

Ove godine proslava Sedera Tu Bišvata bila je jako lijepa, puno smo pjevali, pjesme Tu Bišvata i Erec Israela, uz velik odaziv našega članstva. Zahvaljujem Borutu i Vlatki koji su nam omogućili bogati izbor voća i voćne kolače. Još jednom želim zahvaliti Dubravki Pleše na knjižici za seder Tu Bišvat koja je najviše pridonijela proslavi i koju smo štampali u Izraelu uz prijevod na hrvatskom jeziku.

Međunarodna međureligijska konferencija u Zagrebu

Mešihat islamske zajednice u Hrvatskoj, Svjetska islamska liga (RABJTA) u suradnji s Hrvatskom biskupskom konferencijom, a pod visokim pokroviteljstvom predsjednice Republike Hrvatske, predsjednika Hrvatskog sabora, predsjednika Vlade Republike Hrvatske i gradonačelnika Grada Zagreba, organizirali su međureligijsku konferenciju pod naslovom "Ljudsko bratstvo - temelj miru i stabilnosti u svijetu".

Konferencija je održana u Zagrebu, 4. i 5. veljače 2020. u hotelu Westin u Zagrebu. Imao sam čast sudjelovati s izlaganjem pod naslovom "Abrahamski blagoslov i odgovornost". U jednom od sljedećih brojeva objavit ću i taj tekst.

Židovska osnovna škola Hugo Kon

Drugo polugodište uspješno je krenulo i s veseljem vam mogu reći da interes za našu školu kontinuirano raste i postao je toliko velik da su upisi za 2021. već gotovi. Na našu žalost moramo odbiti znatan broj zainteresiranih za upis - zbog manjka mjesta. Škola trenutno ima više od 90 učenika, što je više nego što smo zacrtali kao strateški cilj.

Prodaja Hameca

Kako ovaj broj *Ruaha* izlazi prije Pesah, pišem nekoliko riječi o prodaji hameca. Kad spremamo za Pesah, čistimo kuću od hameca i pripremamo se za Seder večeru. Prije Pesaha naše domove moramo vrlo pomno očistiti od hameca, to jest od svake vrste hrane koja nije označena "košer za Pesah". Hamec stavljamo na stranu, zatvaramo ga u ormar ili na slično mjesto (smočnica i sl.) u stanu, a uz pomoć rabina prodajemo ga nežidovskoj osobi, kako tijekom osam dana Pesaha ne bi bio u našem vlasništvu. Nakon Pesaha rabin ga ponovno otkupljuje za nas, kako bismo ga mogli normalno koristiti nakon Pesaha. Onaj tko bi u svome posjedu imao hamec za vrijeme Pesaha, prekršio bi zabranu Tore, a uz to, od takvog hameca ne bi smio stjecati korist ni nakon Pesaha. Radi se dakle o vrlo važnom i praktičnom problemu. Stoga, molim Vas da u zajednicu dođe jedan član svake obitelji potpisati formular koji će ovlastiti Rabina za prodaju hameca u posjedu obitelji. Ovo ovlaštenje treba predati najkasnije do ponedjeljka 12. nisana 5780 / 6. travnja, 2020.

Program

Radi veće dostupnosti podataka članovima zajednice, osobito starijima, priključujem ovome pismu program blagdana Pesaha i molitvi. Veselim se vidjeti vas sve u velikom broju na svim blagdanskim događajima i molitvama kako bismo mogli s poštovanjem i s minjanom slaviti i moliti.

Želim svima *Hag Pesah Kašer VeSameah!*

Vaš rabin,

Rabin, izv. prof. dr. sc. Kotel Da-Don,

DEKLARACIJA MEĐUNARODNE KONFERENCIJE: FAŠIZAM I ANTIFAŠIZAM U EUROPI DANAS

Sudionici Međunarodne konferencije, predstavnici antifašističkih, odnosno veteranskih udruga i organizacija raspravljali su, na poziv Saveza antifašističkih boraca i antifašista Hrvatske, 20. i 21. veljače (februara) 2020. u Zagrebu o temi "Fašizam i antifašizam u Europi danas".

Svjesni ozbiljnosti trenutka i ne samo potencijalnih opasnosti trendova što su sve prisutniji u nemalom broju europskih država, kao i svoje odgovornosti za očuvanje i obranu povijesnih istina i neprolaznih vrijednosti antifašizma, konstatiramo:

Žalosni je paradoks da se nepuna tri mjeseca prije obilježavanja 75-e obljetnice pobjede nad naci-fašizmom u Europi, mora raspravljati o fašizmu i antifašizmu u toj istoj Europi.

Neporecivo je da se iz godine u godinu susrećemo sa sve agresivnijim i sve otvorenijim manifestacijama neskrivenog neofašizama.

Notorna je činjenica da je uspon neofašizma praćen procesom degradiranja i demoniziranja antifašizma i njegovih vrijednosti, kao i antifašističkih boraca iz vremena Drugoga svjetskog rata i suvremenih sljedbenika antifašizma.

Neprihvatljivo je svodenje antifašizma na onaj borbeni iz vremena Drugog svjetskog rata; antifašizam je mnogo širi pojam, to je prije svega i iznad svega ljudsko i civilizacijsko opredjeljenje.

Današnja Europa izgrađena je na antifašističkim temeljima, demokratski poredak nezamisliv je bez tih temelja, pa je stoga njihovo potkopavanje iz-

ravni napad na demokraciju.

Povijesni revizionizam u posljednjim je desetljećima prodro s društvenih margina u ključne tokove društvenog, pa i političkog života niza europskih zemalja.

Nužno je pravodobno razotkrivanje trendova koji žele kroz povijesni revizionizam vratiti fašizam, odnosno neofašizam na javnu i političku scenu i dati mu legitimitet.

Prodor neofašizma, kroz povijesni revizionizam, u obrazovne sustave, u medije i u politiku ne može se i ne smije ni braniti, ni opravdavati slobodom javne riječi, odnosno slobodom iznošenja vlastitih mišljenja.

Krajnje su opasne i potpuno neprihvatljive jednostrane i lažne interpretacije povijesnih zbivanja, prešućivanje dokazanih činjenica i plasiranje notornih laži, a u kontekstu obnavljanja hladnoga rata i podizanja napetosti između Zapada, poglavito Sjedinjenih Američkih Država i Rusije.

Posebnu zabrinutost izaziva rezolucija Europskog parlamenta; „Važnost europskog sjećanja za budućnost Europe“ od 19. rujna 2019.; koja uzroke i povod za Drugi svjetski rat vidi u paktu Molotov-Ribentrop. To je krajnje

cinična tvrdnja, odnosno krivotvorina bez ikakvog uporišta u historijskim činjenicama. Ali njezin cilj i nije utvrđivanje činjenica nego trovanje sadašnje atmosfere s Rusijom i ponovno vraćanje na blokovsku podjelu svijeta i u stanje s krajnje opasnim posljedicama za svjetski mir i stabilnost.

Apsolutno su neutemeljeni svi pokušaji izjednačavanja fašizma i komunizma, jer to nije ništa drugo nego proziran manevar kojim se ustvari želi osuditi antifašizam čiji su nositelji u nizu okupiranih europskih zemalja u Drugome svjetskom ratu bili upravo komunisti.

Povijest nas uči da su krizna vremena, poput ovih kroz koja trenutno prolazimo, vrlo pogodna za jačanje desnih, pa i neofašistički orijentiranih organizacija i pojedinaca, što potrebu njihova razobličavanja čini još urgentnijom.

Patriotizam nije i ni u kakvim uvjetima ne može biti pokriće za uskogrudni, isključivi i ksenofobni nacionalizam.

Zadatak je svih istinski demokratski orijentiranih državnih vlasti, neovisnih institucija i organizacija, nevladinog sektora i pojedinaca da ne zatvaraju oči pred nadirućim neofašizmom, da prepoznaju opasnosti što ih on nosi i da mobiliziraju sve slobodoljubive ljude, osobito mlade, u borbi protiv zla što prijete demokraciji, slobodi i ljudskim pravima.

Stvari treba nazvati pravim imenom, mora se progovoriti jasno i glasno, treba biti aktivan danas, jer sutra bi već moglo biti kasno!

Knjiga "Posljednji izvještaj posljednjih Židova Virovitice" Ljubomira Rubena Weissa

Goran Gazdek

Početkom prosinca 2019. godine u nakladi Studijskog instituta za novinarstvo, kulturu i obrazovanje izašla je knjiga "Posljednji izvještaj posljednjih Židova Virovitice" Ljubomira Rubena Weissa (1949. - 2015.). Autor je prikupio i na jednom mjestu objavio sve dostupne podatke o židovskoj zajednici u Virovitici u razdoblju od 1790. do 2012. godine, opisao je život pojedinih Židova koji su živjeli i radili u Virovitici, ljude koji su dali značajan doprinos u razvoju obrtništva, trgovine, kulture i politike grada.

Temelj ove knjige Ljubina su višegodišnja istraživanja knjiga - fotomonografija Željka Weissa "Židovi Virovitice i okolice 1790. - 2011." koju je Židovska općina Virovitica izdala 2011. godine. Ljubo je u novoj knjizi opisao i rad židovskih zajednica u Pitomači, Slatini i Orahovici, a čitav je rad začinio svojim osobnim iskustvima i doživljajima.

Zbog smrti (22. travnja 2015.) knjigu nije dovršio. Na pojedinim mjestima nedostaju neki podaci koje je namjeravao provjeriti ili prikupiti. Eventualno novo izdanje bit će upotpunjeno podacima ukoliko se pronađu.

Knjiga ima 135 stranica i podijeljena je na četrnaest poglavlja. Uz povijesne činjenice donosi i dodane, o značenju židovstva, židovskim blagdanima i relikvijama i žrtvama holokausta iz Virovitice s popisom i mjestom stradanja.

"Pisati 2012. godine povijest Židova Virovitice i okolice, zadaće je koju nije jednostavno realizirati, prije svega zbog činjenice da je nestala ili uništena

arhiva Židovske općine Virovitica, sustavno vođena do 1941. godine. Prije svega, nedostaju izvorni dokumenti ili raspoložem samo s nekoliko njih koji su nedostadni da bi se temeljito istražila zahtjevna tema. Živi svjedoci cvatućeg razdoblja za virovitičke Židove – razdoblje između dva svjetska rata – jedva da postoje i u dubokoj su starosti, a jedan od pouzdanih izvora – višegodišnji predsjednik Židovske općine Virovitica Marko Weiss umro je u prosincu 2007. godine", piše među ostalim Ljubo Weiss u uvodnim napomenama.

Odgovorni urednik knjige je Željko

Weiss, stručna konzultantica, lektorica, redaktorica i kolektorica Marija Karácsonyi, a recenzentica Mihela Kulej. Priprema i tisak povjereni su virovitičkom Grafoprojektu. Djelo je nastalo zahvaljujući donacijama i potpori Željku Weissu, Ani Rošić, Jadranki Gross i tvrtki Grimex.

U povodu Međunarodnog dana sjećanja na žrtve Holokausta, 27. siječnja, predstavili smo knjigu Ljube Rubena Weissa "Posljednji izvještaj posljednjih Židova Virovitice". Urednik knjige Željko Weiss, zbog bolesti nije mogao biti prisutan na promociji pa je o projektu govorio Ljubin prijatelj iz Beča, Vladimir Rosić, koji je knjigu pripremio za tisak.

"Ljubin brat Željko slučajno je pronašao papirnatu verziju nedovršene knjige napisane još 2012. godine i zamolio me prije više od godinu dana da ju tiskam. Zbog bolesti, on to nije mogao sam. Preporučio mi je poduze-

će Grafoprojekt i zahvaljujući njima, a posebno gospodinu Goranu Božaniću, uspjeli smo napraviti digitalnu verziju", objasnio je gospodin Vladimir na početku predstavljanja.

Željko Weiss je napravio kraću verziju povijesti Židova na virovitičkom području, a Ljubo je išao u detalje. Trudio se da bude što detaljniji i točniji u opisu života Židova, ali su određeni dijelovi ostali nejasni i otvoreni za dopune i nova istraživanja. U knjizi je i popis više od 200 osoba, židovskog porijekla, koji su živjeli u Virovitici i u okolici. Danas su mnoge biografije tih ljudi nepoznate. Ljubo je uspio prikupiti podatke za dvadeset do trideset osoba, najčešće onih, koje su mu bile bliske. Ova knjiga pisani je trag o njima, njihovim sudbinama i holokaustu gdje su mnogi završili.

"Ima li pesimizma u naslovu knjige?", pitao je Rosić i nastavio: "Pitali bismo Ljubo danas zašto takav naslov? Jesu li Ljubo i njegov brat posljednji? Je li Židov samo onaj, od majke Židovke? Željko je ima svoju definiciju: Židov je onaj, koji se tako osjeća. Ljubo mi je ispričao da je mama Zdenka pola-

gala ispite za prijem u židovstvo i to u Beogradu. Prekinula je prije završnog ispita. Uoči Dana sjećanja na žrtve holokausta podsjećamo se da su i nacisti imali svoje metode određivanja tko je Židov. Židovstvo se ne prenosi samo genima majke, nego i na tisuće drugih načina - osmijehom na primjer. Ne budimo pesimisti, židovstvo živi i dalje u Virovitici, istina bez Židovske općine, ali sasvim sigurno na razne druge načine. Često nevidljivo kao duh - podsvjesno i čarobno."

Gospodin Željko Toth iz Slatine nije imao prilike upoznati Ljubo, ali čuo je za njega i pratio njegov publicistički i novinarski rad. Iz Ljubine je knjige za ovu prigodu preveo i pročitao na hebrejskom poglavlje o Židovima u Slatini. Bila je to rijetka prilika da u Virovitici čujemo taj jezik. „Iako sam kršćanin rimokatolik, judaistika me toliko zanimala da sam naučio hebrejska slova, a znam i neke molitve. Moja baka, tatina mama imala je hebrejsko prezime Wirth i možda je bila porijeklom Židovka, ali nemam dokaza za to. U Slatini je jedna od rijetkih sinagoga koja nije srušena u Drugom

svjetskom ratu nego je prenamijenjena, tamo je sada kineski dućan. Proučavam stradanje Židova sa željom da se Holokaust više nikada ne ponovi“, rekao je Toth.

Ljubo je cijelim svojim habitusom i javnim djelovanjem posljednjih godina svoga života, kao aktivni član Židovske općine i rasni novinar-komentator ostavio neizbrisiv trag u virovitičkom društvenom životu. Svoj je vijek posvetio nastojanjima da iz sjećanja ne izbrišemo Židove koje su ovdje živjeli, radili, stvarali i stradali i da se strašni zločini više nikada i nikome ne ponove. Bio je to smisao njegovog života, a ova knjiga vrhunac tog rada - njegovo životno djelo.

Na kraju promocije Vlado Rosić je zaključio:

"Ne, mi ne znamo tko su posljednji Židovi Virovitice, ovo je samo njihov posljednji izvještaj. A možda i početak jednog novog Univerzuma u kojem je Židov onaj koji se tako osjeća. U zakašnjeloj zbirci ostaju tragovi. I u Auschwitzu i poslije. Šabat šalom." (Virovitica net)

„Ako tebe zaboravim“, Holokaust u Hrvatskoj 1941.-1945.

Jasminka Domaš

Izložba pod tim nazivom otvorena je u Zagrebu, u Francuskom paviljonu, 5. veljače i završava 21. travnja.

Znajući povijest tog mjesta na koje su dovođeni Židovi iz Zagreba, ali i drugih gradova i zatim transportirani u logore smrti, ono uvijek izaziva da nevoljko pogledam na željezničku prugu koja se nalazi u neposrednoj blizini tog inače lijepog i elegantnog Francuskog paviljona. Sjećanja su sumorna pa i izložba daje uvid u povijesne događaje

s vječnim pitanjem da kako je bilo moguće održati tu strašnu industriju smrti. Koliko je samo bilo uništenih ljudskih života. Besmislenih smrti. Mučenja, ubijanja, spaljivanja...

Ekspoziti na izložbi uglavnom se nalaze u konstrukciji uskih i tjeskobnih prolaza i gledamo lica djece i odraslih na putu prema smrti, čitamo dokumente, proglašavaju. Čini mi se da još čujem glas Borisa Brauna koji mi je na ovom mjestu, kada sam o njemu snimala

film rekao: "Tu sam kao mladić bio zatočen s roditeljima. Čuli smo već za Jasenovac i kada su nas ugrurali u stočni vagon ja sam stalno strahovao da se vlak tamo ne zaustavi. I nije. Zaustavio se u Auschwitzu".

Na izložbi može se vidjeti i metodologija izrade poimeničnog popisa žrtva logora Auschwitz-Birkenau. A ravnateljica Hrvatskog povijesnog muzeja, Matea Brstilo Rešetar izjavila je na otvorenju izložbe: "Željeli smo pri-

kazati da se Holokaust nije događao negdje drugdje, daleko u Europi, nego tu pred nama“. Jedan dio izložbe posvećen je i Pravednicima među narodima. Veliki trud u tu izložbu uložile su i stručnjakinje Nataša Mataušić i Rajka Bućin. A postav izložbe potpisuju dizajneri Antun Sevšek i Damir Gamulin. Izložba je obogaćena i video svjedočenjima: Branka Lustiga, Tonke Petričević, Olega Mandića i Ota Kronsteina. Na otvorenju je bilo jako puno ljudi iz javnog političkog, vjerskog i kulturnog života. Nazočio je otvorenju i predsjednik Vlade Andrej Plenković koji je istaknuo da je izložbom iskazana poruka da zaborava ne smije biti, jer je zaborav zločina negiranje čovjeka i njegove ljudskosti.

Bet Israel također je dao svoj doprinos izložbi. Sam naziv inspiriran je trećom knjigom iz povijesno dokumentarne trilogije koju je objavila naša zajednica u sunakladništvu s Litterisom. A za izložbu ustupljena je i vrijedna fotografske građa, s time da sam na

zamolbu kustosica Hrvatskog povijesnog muzeja za izložbu izdvojila i citate stradalnika Holokausta koji su ispisani na staklu u Francuskom paviljonu i nalaze se i u katalogu izložbe.

Ponekad nam se čini da ono što radimo nije dovoljno, jer nikada do kraja ne možemo osvijetliti zauvijek neizre-

civu tragediju Holokausta. Šoa? Ostaje znak i opomena o tome kamo vodi govor mržnje i koliko je mali korak do uništenja ljudskog bića.

Ta izložba bit će i dobar temelj za prezentaciju Holokausta u NDH na trajnoj izložbi u Muzeju logora Auschwitz u Poljskoj.

RIJEKA – Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta

Na poziv OŠ *Škurinje Rijeka* članica naše zajednice Jasminka Domaš bila je 27. siječnja gost tribine posvećene sjećanju na stradalnike Holokausta i to u sklopu projekta *Šafran* koji se provodi u suradnji sa Židovskom općinom Rijeka pod mentorstvom prof. Svjetlane Kraljić. Tribina na kojoj su sudjelovali i teolozi: dr.sc. Franjo Mijatović i dr.sc. Mirjana Pinezić trajala je, pred dupkom punom dvoranom, oko sat vremena.

Jasminka Domaš, tijekom svog izlaganja više se puta posebno obratila mladima i istaknula koliko je važno obrazovanje i razlikovanje dobra od

zla te da taj dan komemoracije nije parada za političare nego da traži poštovanje prema žrtvama i da se u praksi sprečava govor mržnje i nasilje.

Tribina je nosila naziv prema Jasminkinom romanu *Izabrana/Život Edith Stein*, odnosno *Edith Stein-Neka bude Svjetlost*. Sama autorica dramatisirala je romana za kazališnu izvedbu koju su uz pomoć mentora sjajno izveli učenici 7. i 8. razreda. A na kraju, zbor škole *Škurinje iz Rijeke* otpjevao je pjesmu *Eli, Eli*. Nakon toga uslijedila je komemoracija na Židovskom groblju na Kozali uz polaganje kamenčića i paljenje svijeće.

Taj program, uz veliki trud, pripremile su učiteljice: Svjetlana Kraljić, Magdalena Tomić-Mijatović i Nevenka Ilić. (Redakcija)

Purim i maske koje nosimo

Rabin Ari Kahn / prevela Dubravka Pleše

Dublje značenje preodijevanja u kostime tijekom Purima.

Jeste li se ikada našli u situaciji u kojoj vas je bilo strah otkriti tko ste doista? Jeste li se ikada osjećali kao da imate masku i kao da ste odjeveni u tuđu odjeću? Takve se stvari mogu dogoditi pojedincima, ali, jednako tako, mogu se dogoditi i narodima.

Jedna od posljedica života u novom okruženju je kulturna prilagodba. Čak i kada taj proces ne dosegne ekstremnu razinu asimilacije, cijena koju pojedinac plaća i dalje je vrlo visoka. Čak i blaga prilagodba može dovesti do nastanka egzistencijalne krize. Upravo se to dogodilo velikom dijelu židovske populacije prije, otprilike, 2500 godina. Kao stranci u stranoj zemlji činili su ono što su mislili da moraju kako bi se „uklopili“. Ali, te iste sile socijalizacije i kulturne prilagodbe predstavljale su prijetnju židovskom identitetu toliko puta i na toliko raznim mjestima u židovskoj povijesti da *Knjiga o Esteri* nadilazi to specifično vrijeme i mjesto.

Dionik zabave

Vrijeme tijekom kojeg se događaju zbivanja opisana u *Knjizi o Esteri* najbolje se mogu opisati kao „zanimljiva“. Novi je diktator došao na vlast u Šušanu nakon krvavog prevrata. Kralj Ahašver slavio je svoje mnogobrojne pobjede, a kulturno asimilirani Židovi Šušana našli su se u epicentru slavlja epskih proporcija. Sudjelovanje

u veselju nije bilo neobvezatno; oni koji u slavlju ne bi sudjelovali bili bi optuženi za pobunu.

Zamislite onda koliko je teško Židovima padala proslava Ahašveroševog zauzimanja i potčinjavanja Jeruzalema. Kada se kralj pojavio pred svojim podanicima neobuzdan i pijan, odjeven u odjeću Velikoga svećenika Židova koju je uzeo nakon uništenja Svetoga Hrama, Židovi su se zasigurno osjećali strašno. Ahašveroš je odbacio svoju „normalnu“ odjeću - kraljevske haljine koje je oteo svojem prethodniku – te odjenuo novu odjeću kojom je želio dodatno istaknuti svoj uspjeh, a istovremeno i ugušiti nadu o povratku u domovinu koju su mnogi Židovi još uvijek vjerojatno gajili.

Ali, usprkos nelagodi, Židovi Šušana nisu bilo toliko drugačiji od Ahašveroša koliko su željeli vjerovati; i oni su nosili kostime. Bili su odjeveni kao i svi ostali građani Šušana, na licima su imali osmijehe, a u rukama su držali čaše s pićem. I oni su nazdravljali kralju.

Koliko je bila sveobuhvatna kulturna prilagodba i koliko je duboko prodrta? Što se Ahašveroša tiče, nijedan od kostima koje je odijevao nije mu osobito pristajao. Ne samo da je bio neopisivo daleko od toga da bude Veliki svećenik, nije čak ni bio kraljevskoga držanja, ni na koji način. Kraljevska odjeća koju je odjenuo nije mu osobito pristajala jer je bila skrojena za kralja kojega je svrgnuo.

Kraljeva kraljica

Kraljica Vašti imala je drugačiji pristup maskenbalu. Ona je bila među

najvažnijim trofejima Ahašvera jer je njegova legitimnost ovisila o njezinoj kraljevskoj krvi. Kada je zapovijedio da se kraljica pojavi pred okupljenim gostima bez svoje kraljevske odjeće, namjeravao joj je oduzeti moć i otmjenost koju je ta odjeća simbolizirala. Namjeravao ju je poniziti i podsjetiti je da je sada on kralj. No, kraljica je odbila doći u kostimu - za kraljicu kojoj je oduzeta njezina odjeća to bi bez sumnje bio kostim druge vrste. Po kratkom postupku postala je suvišna i nepotrebna.

Kralj je odjednom bio sam i očajnički mu je trebala nova kraljica. Njegovi su savjetnici smislili fantastičan plan: organizirat će neku vrstu natjecanja ljepote. Svake večeri druga će djevojka biti odjevena kao kraljica, a ujutro će biti otpuštena. „Pobjednica“ će dobiti krunu i bit će joj dopušteno da se trajno odjeva kao kraljica – ili barem do prvog sljedećeg kraljevog pijanog i bijesnog ispada što je za žene u tom zanimanju predstavljalo rizik posla.

I Estera je bila odjevena u kostim i prisiljena sudjelovati u ovom „natjecanju“.

Bila jednom jedna lijepa Židovka koja je živjela u Šušanu. Iako su je svi poznavali pod imenom Estera, njezino je pravo ime bilo Hadasa. I ona je nosila kostim te je bila prisiljena sudjelovati u ovom „natjecanju“. Nije tražila nikakva pomagala, nikakva posebna ulja ili parfeme. Za razliku od drugih natjecateljica, ona nije željela biti kraljica ovoga kralja.

No, dogodilo se nešto zanimljivo; od svih žena u kraljevstvu, kralj je

poželio samo Esteru. Muškarci često žele ono što ne mogu dobiti, a Estera je, kraljevskog držanja, distancirana i ambivalentna, bila očito drugačija od drugih (koje su vjerojatno imale previše parfema i šminke) i koje su tako očajnički željele biti izabrane da su se previše trudile uhvatiti kraljev pogled. Držanje Estere bilo je kraljevsko. Podsjećala je Ahašvera na njegovu prijašnju kraljicu te je stoga bila izabrana. Ustvari, ono što je Ahašver vidio nije bio nikakav kostim; iz Estere, koja se pred njim pojavila nimalo uljepšana, sjalo je kraljevsko držanje židovskih žena.

Megaloman

Haman, lukav, nemoralan i manipulaciji sklon kraljev savjetnik bio je ulizica koja je iskoristila svoju inteligenciju kako bi se izdigao iznad svih ostalih savjetnika. Haman je bio megaloman koji se pobrinuo da se svi kraljevi podanici pred njime moraju klanjati. Svatko u kraljevstvu poslušao je njegovu naredbu u strahu za vlastiti život. Samo jedan čovjek, Mordehaj, odbio se pokloniti. Kao Židov, Mordehaj se odbijao pokloniti bilo kojem čovjeku.

Kako bi stvari bile još zanimljivije, taj je isti Mordehaj jednom prilikom upozorio kralja na zavjeru čiji je cilj bio ubojstvo kralja te je time zaslužio kraljevo povjerenje. Dodatno je zakomplicirala priču i činjenica da je Mordehaj bio Esterin ujak i savjetnik kojem je bezuvjetno vjerovala.

Haman je želio osvetu. Nije samo planirao ubiti Mordehaja, namjeravao je istrijebiti i sve Židove.

Haman nije mogao podnijeti takvu uvredu svojem ponosu – želio je osvetu. Ne samo da će ubiti Mordehaja, istrijebit će sve Židove. Kralja, koji je imao dobar razlog da bude paranoičan, lako će biti uvjeriti. Haman će trebati samo natuknuti kralju da peta kolona predstavlja opasnost za kralja, ta opasna, subverzivna grupa koja živi diljem kraljevstva. Nakon što je daro-

vao mnogo novca u kraljevu riznicu, Haman je dobio kraljev pristanak i sudbina svih Židova u kraljevstvu bila je zapečaćena.

Mordehaj i Estera mijenjaju odjeću

Kada je Mordehaj čuo objavu, i on se „odjenuo“: navukao je odjeću od kostrijeti, odjeću tugovanja. Estera je bila zgrožena: ne može se samo tako sjediti u glavnome gradu odjeven u odjeću tugovanja. Kralj je bio sretan, narod je slavio – takva odjeća mogla bi se protumačiti kao simbol pobune. Estera je preklinjala Mordehaja da bude razuman, ali on je bio odlučan, čak do te mjere da je rekao kako je Esterina sudbina sada postala jasna. Morala se uspeti do trona kako bi zagovarala židovski narod.

Estera je znala što mora učiniti. Mora odjenuti odjeću kraljice, postati lik koji će joj omogućiti ulazak u unutarne svetište. Rizik je bio nemjerljiv; kralj se potpuno prepustio vlastitoj paranoji. Cijena koju je platio za nasilno preuzimanje kraljevstva bila je muka zbog toga što je posvuda vidio zavjere. Bio je toliko uvjeren da nebrojena mnoštva njegovih podanika kuju zavjere kako bi učinili upravo ono što je učinio i on, da je uveo nova pravila kako bi se zaštitio: nepozvani gosti mogu biti osuđeni na smrt – uključujući i kraljicu.

Estera oblači kraljevsku odjeću i odlazi u posjet kralju. Izgleda fantastično. Kralju se čini da je Estera konačno promijenila mišljenje, da su njezini osjećaji prema njemu konačno drugačiji i on je spreman ispuniti svaku njezinu želju. Estera ga poziva da joj se pridruži te večeri na osobitoj zabavi. A tada, gotovo kao da to govori za sebe, ona dodaje: „... i povedi Hamana.“

Esterin je plan bio predivno jednostavan: nahuškala je Ahašverošovu paranoju protiv Hamanove megalomanije. U tome je trenutku kralj zbunjen – s jedne strane, Estera ga želi vidjeti što je, po njegovom mišljenju, potpuno

razumljivo s obzirom na to da je on muškarac kakav jest. Ali, zašto je Haman pozvan? Umom mu se kovitlaju svakojake misli dok se sprema na zabavu. S druge pak strane, čini se da Haman nema pojma što se zbiva; on je presretan što je na listi velikodostojnika pozvanih na najekskluzivnije zbivanje.

Kako bi dodatno povećala pritisak, Estera poziva obojicu muškaraca da joj se pridruže idućega jutra. Haman je presretan, osjeća se kao da bi mogao poletjeti. Konačno je njegova veličina prepoznata, sada je svi mogu vidjeti. Na odlasku iz palače klanjaju mu se svi koje susreće, svi osim jednog čovjeka – Mordehaja.

To je dovoljno da Hamana dovede do bijesa; nezamislivo je ljut. Njegov je predivan dan uništen, a za to je kriv taj trn u njegovoj peti, Mordehaj Židov. Savjetuju mu da Mordehaja jednostavno objesi i tako se riješi tog dvorskog Židova. Hamanovu depresiju nadomješta eksplozija manične energije. On žuri kako bi pripremio vješala, a zatim, oko ponoći, dolazi u posjet kralju – što vjerojatno nije bio najmudriji način prilaska paranoidnom vladaru. Haman je postao nepažljiv te nije uočio strah na licu Ahašvera, strah rođen iz paranoje i pokrenut kraljičnim pozivom.

Ahašver je proveo večer utapajući se u moru sumnje i užasa. Uvjeren je da postoji zavjera. Jesu li njegova kraljica i savjetnici u dosluhu? Ne može spavati; traži znakove u kraljevskim arhivima i tamo se prisjeća da mu je čovjek po imenu Mordehaj spasio život kada ga je upozorio na zavjeru da bude ubijen. Proučava zavjeru, možda tražeći sličnosti sa svojom trenutnom situacijom i istovremeno shvaća da Mordehaj za svoj čin nikada nije bio pošteno nagrađen.

Preokret

U tom trenutku ulazi Haman, a Ahašver mu postavlja pitanje: „Koja bi bila poštena nagrada čovjeku ko-

jem kralj želi ukazati čast?“ Haman, potpuno izgubljen u svojem samoljublju, uvjeren je da je upravo on objekt kraljeve naklonosti. Padaju njegove ograde i on izražava svoje stvarne želje: „Odjeni ga u kraljevu odjeću i stavi mu krunu na glavu te ga kroz glavni grad provedi na kraljevom konju, da svi vide.“ Teško je zamisliti da je u tom trenutku uopće i postojalo nešto gore što je mogao predložiti kralju.

Kada je kralj zapovijedio Hamanu, notornom antisemitu da sve ovo učini za Mordehaja Židova, i da osobno povede konja ulicama, Haman je bio uništen. Neće on nositi kraljevu odjeću i svima koji ga vide doimat će se samo kao pouzdani podanik, što je i Ahašver bio prije negoli je organizirao puč. U tom je trenutku Haman sveden na pravu mjeru; istina je da je samo igrao ulogu kraljevog savjetnika. Njegov je stvarni status bio znatno niži.

U neku ruku, ostatak zapleta je u detaljima: Haman pronalazi put na upravo ona vješala koja je načinio za Mordehaja, a prijetnja s kojom su se suočavali Židovi uklonjena je. Priča završava time da se Estera i Mordehaj oblače u kraljevsku odjeću.

Svake godine na Purim, blagdan nastao kako bismo proslavili spasenje Židova, čitamo priču, pijemo vino i organiziramo zabave. Ali, postoji još jedan običaj koji je ključni dio iskustva Purima – preodijevanje u kostime. Purim nas podsjeća da velik dio života provodimo preodjeveni u kostim te da živimo život koji je u neskladu s našom dušom. Dopuštamo našim krinkama da nas uljuljkaju u lažni identitet, da svoje povjerenje položimo u maske koje nosimo umjesto da imamo povjerenje u prirodnu ljepotu židovske sudbine. Naš cilj, nas kao Židova, pronaći je svoju pravu odjeću i svoje pravo „ja“, i kao narod, i kao pojedinci. To je kraljevska odjeća koju se nadamo povratiti, brzo, u naše vrijeme.

Svrha napuštanja Egipta

Sara Yoheved Rigler / Prevela Dubravka Pleše

Tri središnje pouke priče o Pesahu.

Brzinsko pitanje: Koja je bila svrha izlaska iz Egipta?

Ako ste odgovorili: „Kako bi se Izraelci izbacili iz ropstva“ ili „Kako bi se spasili ugnjetavanja i patnje“, odgovorili ste kao vjerojatno 99% svih ostalih ispitanika. Ali, postoji jedan glas koji bi na to pitanje dao potpuno drugačiji odgovor – glas samoga Boga.

Božja svrha bila je stvoriti odnos sa židovskim narodom.

U molitvi Šema, Bog kaže: „Ja sam Gospodin Bog tvoj koji te izveo iz Egipta kako bih ti bio Bog.“ Dakle, Bog je vrlo jasno izložio svoju namjeru – stvoriti odnos sa židovskim narodom. „Ti ćeš biti moj narod a ja ću biti tvoj Bog.“ (Izl. 6:7).

No, da bi stvorio takav odnos, Bog se prvo morao razotkriti. To je bila svrha

deset nedaća - „Kako biste znali da sam ja Bog“ (Izl 8:18). Svaka nedaća razotkrila je neki aspekt Božje vlasti. Na primjer, pošast ušiju, prva pošast koju egipatski čarobnjaci nisu mogli proizvesti, pokazala je da je Bog vladar i nad najmanjim stvorenjima. Nedaća tuče koja je uključivala i „Vatru koja je gorjela usred tuče“ (Izl. 9:24) pokazala je da, dok je poganski panteon imao posebnog boga za svaku prirodnu silu, jedan i jedini Bog Hebreja kontrolirao je sve, čak i sile koje se obično međusobno poništavaju.

Odnos koji je Bog uspostavljao s Izraelcima bio je odnos ljubavi. Stoga im je morao pokazati da ga žaloste njihove patnje. Izraelci su morali osjećati da Bog brine za njih. Oslobođenje od patnje, sloboda od ropstva, to nisu bili ciljevi Izlaska nego su bili događaji nužni kako bi se utemeljio odnos. Upravo to bio je

pravi cilj izlaska.

Mnogo ljudi poistovjećuje ropstvo i oslobođenje crnih robova s ropstvom i oslobođenjem drevnih Izraelaca. Doista, i sami crni robovi prisvojili su biblijsku priču u svojim pjesmama i molitvama. Razlika je u činjenici da kada je Abraham Lincoln potpisao Proklamaciju o emancipaciji kojom je oslobodio crne robove, nije to učinio kako bi s njima ostvario odnos nego zato da ih oslobodi ropstva.

U judaizmu pak najveće dobro nije oslobađanje od patnje nego povezanost i odnos (koji često uključuju i određenu količinu patnje). Božja svrha u stvaranju svijeta bila je stvoriti odnos s ljudskim bićima. A, kako postoje samo dva moguća stanja bivstvovanja – stanje povezanosti i stanje otuđenja, povezanost s Bogom znači biti povezan sa svojim bračnim partnerom, roditeljima, prijateljima, djecom i susjedima. To je, prema judaizmu, svrha života i svrha Izlaska.

Pouka br. 2: Imati povjerenja u Boga
Od prve Božje objave Mojsiju pokraj gorućeg grma, Bog je jasno obznanio da Otkupljenje uključuje ne samo izlazak iz ropstva u slobodu nego i pravo geografsko preseljenje iz Egipta u Izrael. Dok su Izraelci stajali na granici Izraela, Bog je rekao: „Jer zemlja u koju ideš da je zaposjedneš nije kao zemlja egipatska iz koje ste izašli, gdje si, posijavši sjeme, morao svoj usjev svojom nogom natapati kao što se natapa povrtnjak. Zemlja u koju idete da je zaposjednete zemlja je bregova i dolova i natapa je dažd nebeski.“ (Pon. Zak. 11:10-11).

Rijeka Nil natapala je Egipat i održavala njegovu poljoprivredu. Složeni sustavi navodnjavanja koristili su se postojećim izvorom vode te su Egipćani tako prehranjivali stanovništvo. Izrael, s druge strane, ovisi o kiši koja je nepredvidljiva. Kada će točno pasti, gdje i u kojoj količini, neće li pasti kao nježan pljusak kojeg

će zemlja lako upiti ili kao bujica koja će uzrokovati katastrofu – ne može se predvidjeti.

Predvidljivost koja je očita u slučaju Nila daje čovjeku lažni osjećaj da je on taj koji ima kontrolu. Ali, životna istina je da je život nepredvidljiv. Od srčanih udara do pada burze i prometnih nesreća – nitko ne zna što će se zapravo sutra dogoditi. Prepoznamo li tu nepredvidljivost, krenut ćemo putem priznavanja naše potpune ovisnosti o Bogu a to je stvarno duhovno oslobođenje.

Pouka br. 3: Nikada ne gubi nadu

Drevni Egipat bio je supersila. Njegova totalitaristička vlast imala je apsolutnu kontrolu nad životom i smrću svojih građana. Naši nam mudraci govore da nijedan rob nikada nije pobjegao iz Egipta. Izraelci su u Egiptu živjeli 210 godine, a ropstvo je potrajalo 86 godina. Započelo je genocidom, utapanjem muške djece u Nilu, a nastavilo se s više od osam desetljeća sadističkog mučenja i ugnjetavanja. U trenutku kada se Bog ukazao Mojsiju pokraj gorućeg grma, cijela je generacija Izraelaca svoje živote provela pod udarcima biča.

Njihova jedina nada bila je politička promjena – novi režim koji bi im olakšao jaram. Ali, kada je vladajući faraon umro a njegov se nasljednik pokazao kao jednako okrutan tiranin, Izraelci su konačno shvatili da im je jedina nada Bog i tada su „povikali“ Bogu u očaju.

Bog je odmah odgovorio pojavivši se Mojsiju i obećavši izbavljenje. Ali, kada se Mojsije vratio u Egipat s vijestima o oslobođenju, pronašao je slomljene ljude bez nade. Naši nam mudraci kažu da su dosegli najniži stupanj duhovne nečistoće.

Tada je Bog učinio čudesa i samo deset mjeseci kasnije, robovi su bili slobodni. Supersila Egipat svedena je na ruševine, a Izraelci su krenuli u

slobodu noseći bogatstva Egipta kao plaću za svoje sužanjstvo.

Bog, stvoritelj prirode, nije ograničen prirodom. Ako vjerujete u autorite prirode, vežu vas uzrok i posljedica. No, ako vjerujete Bogu, nema situacije, dijagnoze ili vojne prijetnje koja je izvan Njegove kontrole. Nema mjesta za beznađe i očaj u svijetu kojim upravlja Bog. Kako kažu naši mudraci: „Spasenje može doći u treptaju oka.“

A dokaz za to je izlazak iz Egipta.

Hoćemo li slaviti seder večeru za trideset godina?

Agi Dadon

Svi volimo seder večeru. Popijemo četiri čase vina, jedemo maces, haroset, gorko bilje, umaćemo u sol, pa večeramo. Lijepo smo odjeveni i družimo se.

No, shvaćamo li zaista zašto smo skupa? Osjećamo li se zaista kao da smo izašli iz Egipta? Osjećamo li zaista da smo dio židovskog naroda? Čitamo li zaista Hagadu s razumijevanjem?

Pripadam generaciji kojoj roditelji nisu baš puno mogli ispričati o židovskoj tradiciji. „Vehagadta lebinha“ - „pričaj svojim sinovima“ u mom slučaju se promijenilo u „pričaj svojim roditeljima“. Pouči ih ponovo našoj tradiciji, jer njima su to onemogućili jer su se trebali baviti svojim roditeljima koji su preživjeli Holokaust. Generacija mojih roditelja nije imala luksuznu seder večeru. Nitko ih nije učio. A do temeljnog znanja došli su teško, bez interneta. No ta je generacija ipak uspjela naučiti ono najvažnije: אמך שמע בני מוסר אביך ואל תשש תורתה. – „Slušaj sine pouku koju i nemoj zaboraviti učenje majke svoje.“ I to

ne doslovno, jer ni sami nisu imali više od koga naučiti što to točno znači.

No, znali su da biti Židov znači prije svega biti pošten čovjek, čovjek koji pomaže drugima, čovjek koji daje sve od sebe. Čovjek koji ljubi bližnjeg svog, čovjek koji ne laže i ne pokušava dobiti nešto što mu ne pripada.

Generacija mojih roditelja nije ni znala da su vrijednosti kojima su nas učili temeljne židovske vrijednosti. Ili ako su to znali, nisu imali vjerskih temelja.

Moja generacija je dobila dvostruki zadatak: pokušati naučiti vlastite roditelja osnove tradicije i pokušati naučiti vlastitu djecu židovskoj tradiciji.

Na mojoj je generaciji hoćemo li uspjeti da naša djeca kad budu imali četrdesetak godina lijepo odjevena idu proslaviti seder večeru. Vehagadta lebinha – „ispričaj svojim sinovima“, odakle i dolazi riječ hagada, ispričati.

No ispričati možemo samo nešto što i sami znamo. Zato moramo njegovati našu tradiciju i dolaziti u sinagogu, iako nam se možda baš tu subotu ne da, jer je vani prekrasan dan, jer su nas prijatelji pozvali na ručak, jer moramo odraditi zaostatke s posla, jer se moramo dobro naspavati, jer moramo i moramo i moramo.

Biti dio židovske zajednice znači i obveze.

Ako svaki od nas i dalje bude mislio kad ne dolazi na neki zajednički blagdan ili na šabat, da će ionako tamo biti drugi, ili misli da su tamo ionako uvijek isti ljudi, pa kad jednom za tridesetak godina bude htio proslaviti seder večeru, više nitko neće znati kakva je to večera, čemu se mučiti s macesom i ne jesti fini friški kruh... Na nama je da ne zaboravimo našu tradiciju, da njegovujemo to aktivnom sudjelovanjem.

Želim svima nama da zajedno izađemo iz svoje komocije i učinimo sve što možemo za našu malu zajednicu!

Zadnji seder u varšavskom getu

Napisao Adam Ross / prevela Dubravka Pleše

Preživjeli svjedoče o epskom sederu u podzemnim bunkerima koji se odvijao dok su Nijemci tražili posljednje preostale Židove u varšavskom getu kako bi ih pobili.

U travnju 1943. godine, na vrhuncu „Konačnog rješenja“ uz buku tenkova i paljbe iz pušaka, zadnji Židovi Varšave okupili su se u bunkerima ispod opkoljenog geta kako bi proživjeli posljednje sate kao ponosni Židovi, čitajući Hagadu za Pesah. U satima koji su tek imali doći oni će ustati u jednom od najikoničnijih otpora u povijesti.

Šačici Židova koji su preživjeli konačnu najezdu nacista na Varšavu, nekoć glavno središte židovskog života, urezala se u pamćenje ova noć Sedera više negoli ikoja druga, kao svjedočenje moćnog zova Pesaha da se povežu s obitelji, povijesti, tradicijom i nadom.

Židovski centar Europe

Svakoga Pesaha za vrijeme nacističke okupacije Varšave koja je započela u listopadu 1939. godine, židovska zajednica nastojala je što je bolje mogla proslaviti ovaj blagdan. Nakon što su protjerani u geto koji je zauzimaio samo 2,5 % od ukupne površine grada, izloženi strašnoj gladi i bolestima, u tjednima prije Pesaha u geto su krijumčarili na-

mirnice bez kvasca. Podignuto je nekoliko tvornica mace kako bi zajednica koja je u najboljim danima imala gotovo pola milijuna vjernika, mogla jesti kruh slobode tijekom večeri Sedera. Usprkos gladi, tifusu i dizenteriji, židovski život u getu se nastavio.

Pesah u travnju 1943. godine bit će zadnji za Židove varšavskog geta iako je do tada zajednica već postala neprepoznatljiva. Gotovo godinu dana ranije, Adam Czierniakow, vođa Judenrata, židovskog tijela kojeg su postavili nacisti, počinio je samoubojstvo kada je saznao za planove nacista te je ženi ostavio poruku: „Ne želim biti krvnik djece Izraela.“ Tada su nacisti započeli stravičan program „likvidacija“, deportirajući između 5.000 i 6.000 Židova dnevno u logor smrti Treblinku gdje su ih ubijali unutar jednoga sata od njihova dolaska.

Dana 18. siječnja 1943. nacisti su pokušali odvesti još 8.000 Židova, ali ovoga puta su članovi novoustanovljenog židovskog pokreta otpora otvorili vatru na SS čuvare i nacisti su ponovo razmislili

Maca se distribuira u varšavskom getu

o svojem planu i pojačali svoju vojnu nazočnost što je odgodilo konačnu likvidaciju geta do Pesaha, tri mjeseca kasnije.

„Tako smo u srcima osjećali“

Dana 18. travnja 1943. godine, kada je stigla vijest da su Nijemci u Varšavu doveli vojsku koja je spremna isprazniti geto, članovi ilegalnog pokreta otpora pripremili su se za borbu. Krovovi su bili puni Židova koji su pratili svaki korak neprijatelja dok su ispod njih, u getu, drugi Židovi slušali priču o izlasku iz Egipta te je doživljavali kao simbol vlastite borbe za dostojanstvo, ponos i nadu.

Romi Frey toga su Pesaha bile 24 godine i danas se prisjeća kako su se njezina obitelj i ona silno trudili da za blagdan uljepšaju podrum najbolje što umiju. „Na stol smo stavili bijeli stolnjak i svijeće,“ kaže ona. „Sam stol bio je načinjen od drvenih dasaka oslonjenih na razne druge predmete.“

Roma, koja je preživjela holokaust i poslije rata odselila u Australiju, u Melbourne, dodala je: „Sami smo sebi i Bogu priznali da želimo zadržati tradiciju. To smo osjećali u srcima, sjećali smo se naših djedova, teških vremena, našeg ropstva i bili smo svjesni da su

Skrivena tvornica mace

nam šanse da ćemo preživjeti još jedan dan ili noć jako male.“

Noć Sedera s rabinom Meiselom

Šačica preživjelih Židova čije su obitelji desetkovane deportacijama, okupila se i oslonila na vodstvo onih koji su Hagadu znali napamet. Mnogi su se skupili u domu poštovanog šezdesetogodišnjeg rabina Eliezera Yitzchaka Meisela, koji je godinu dana ranije, nakon invazije nacista, zajedno sa svojim učenicima napustio svoj rodni grad Lodz. U Varšavi se odmah uključio u održavanje vjerskoga života bez obzira na sve teškoće; upravo su u njegovom podrumu mnogi Židovi koji su bili aktivni članovi otpora sudjelovali u Sederu za Pesah.

Tuvia Borzykowski u to je vrijeme imao 29 godina: „Te noći nitko nije spavao“, prisjetio se. „Mjesec je bio pun i noć je bila neobično vedra.“ Zajedno s drugim borcima i on je sudjelovao u Sederu kod rabina Meisela.

„Među svim tim uništenjem, stol u sredini prostorije izgledao je neprikladno, s čašama ispunjenim vinom; obitelji koja je sjedila za stolom, rabin je čitao Hagadu.“ Tijekom noći, usprkos sve glasnijem zvuku neprijateljske paljbe, Tuvia i ostali borci izdržali su, zadubljeni u prepričavanje priče o izbavljenju židovskoga naroda iz Egipta. Ovako se on prisjeća: „Rabinovo čitanje praćeno je eksplozijama i štektanjem strojnica; lica obitelji oko stola bila su osvijetljena crvenim svjetlom koje je dolazilo od požara koji su proždrali obližnje zgrade.“

„Sada je pravo vrijeme za umiranje“, rekao je rabin Meisels, potaknut osjećajem ponosa, hrabrosti i vjere dok je blagoslivljao jednog od boraca koji je pristigao kako bi predao raport. Taj je čovjek poginuo te iste noći u plamenu geta. Tuvia Borzykowski preživio je rat i pomogao pri utemeljenju Kibuca boraca iz geta nedaleko Akka. On je jedan od nekoliko boraca koji su svjedočili o Sederu za Pesah u kojem su sudjelovali u vrijeme početka ustanka.

„Nikada nisam propustio Seder“

Rođen u Varšavi, Itzhak Milchberg

Tuvia Borzykowski

vodio je grupu židovskih dječaka koji su se izvan židova geta pretvarali da nisu Židovi, prodajući cigarete na crnom tržištu kako bi preživjeli. Pred Seder 1943. godine bilo mu je samo 12 godina, ali bio je daleko mudriji. Pred očima su mu strijeljali oca, a majka i dvije sestre već su bile deportirane i jedina obitelj koju je još imao bio je ujak Fievel koji je i dalje bio u getu.

Kada su se počele širiti glasine da Nijemci planiraju konačne deportacije, dječak se vratio u geto da s ujakom provede Pesah. „Nikada nisam propustio Seder“, rekao je. „To mi je bilo u krvi.“

Itzhak Milchberg, u dobi od 13 godina, poslije ustanka.

Uz pucnjavu oružja, osvijetljen svijećama ušao je u ujakov bunker u koji se

naguralo 60 ljudi. „Zgrada se tresla“, rekao je. „Ljudi su plakali.“ Njegov ujak Feivel ga je zagrlio i na jidišu mu rekao: „*Ir vet firn di seder mit mir* – Ti ćeš voditi Seder sa mnom.“ No, mnogi su bili previše uzrujani da bi mislili na Seder. Prisjeća se ljudi koji su zapomagali: „Bog nas je izveo iz Egipta. Nitko nas nije ubio. Ovdje nas ubijaju.“

Privukavši ga k sebi, Feivel mu je šapnuo u uho: „Možda ćeš umrijeti, ali ako umreš, umrijet ćeš kao Židov. Ako živimo, živimo kao Židovi.“ Dodao je: „Ako preživiš, pričat ćeš svojoj djeci i unucima o ovome.“

Seder je započeo. Feivel Milchberg uspio je pribaviti macu. „Nemam pojma kako ju je dobio“, prisjeća se Itzhak, iako se sjeća da nije bilo gorkoga bilja. „I tako nam je već bilo dosta gorčine“, rekao je.

Zajedno s ujakom čitao je Hagadu po sjećanju a uskoro mu se pridružio cijeli bunker. „Većinu smo molitvi izrekli po sjećanju“, kaže Itzhak. „Seder je potrajao do kasno, kasno u noć.“

Itzhak je izašao iz geta u ranim jutarnjim satima kroz kanalizaciju, riskirajući život kao što ga je riskirao i da uđe u geto. U danima koji su slijedili, krijumčario je oružje židovskim borcima kroz kanalizaciju sve dok ga nisu uhvatili šestoga dana ustanka. Kasnije je iskočio iz vlaka koji ga je vozio u Treblinku te je preživio holokaust zahvaljujući ka-

toličkoj obitelji u Varšavi. Poslije rata odselio je u Kanadu, podigao vlastitu obitelj i ispunio svoje obećanje dano ujaku da će djeci i unucima pričati o toj noći Sedera koji je vodio s ujakom 1943. godine.

Ustanak

Kako su i obećali, velika postrojba SS vojnika ušla je u geto u pokušaju da deportira ostale Židove u smrt. Ali, suočili su se sa žestokim otporom židovskih boraca i salvama Molotovljevih koktela, granata i kišom metaka. Obnovljenom snagom i ponosom, mlade židovske snage ubile su 13 nacista, ranile mnoge i natjerali ih na paničan bijeg i povlačenje iz geta. Borci iz geta izdržali su gotovo mjesec dana dok su Nijemci metodično i mučno palili jednu po jednu zgradu u getu. U borbama i požarima poginulo je 13,000 Židova, a tisuće su uhićene i deportirane na istok.

Ustanak u varšavskom getu zauvijek će ostati zapamćen kao najveći fizički otpor tijekom Drugog svjetskog rata te nadahnuće ilegalnim pokretima i partizanskim jedinicama diljem Europe koju su okupirali nacisti. Duhovno, Seder koji je održan ispod spaljenih ulica te noći i danas nadahnjuje generacije Židova koji nisu dopustili da budu slomljeni, čak ni tijekom najtamnijih vremena.

Posljednji Židovi iz geta poslije ustanka

Jeruzalemska tableta mogla bi izliječiti temeljni uzrok dijabetesa

Abigail Klein Leichman / prevela Dubravka Pleše

Concenter Biopharma iz Jeruzalema razvija lijek kojim bi se liječio ili čak i spriječio dijabetes tipa 2 ponovnim uspostavljanjem prirodne osjetljivosti na inzulin.

Od 463 milijuna ljudi koji diljem svijeta boluju od dijabetesa, njih otprilike 95 % imaju dijabetes tipa 2 (T2D). Kod T2D-a, periferni stanice, uglavnom mišićne stanice, otporne su na inzulin, hormon kojega proizvodi gušterača kako bi se stabilizirala razina šećera u krvi i tijelu omogućilo skladištenje i iskorištavanje šećera iz ugljikohidrata u hrani.

Danas dostupnim lijekovima liječe se simptomi i komplikacije T2D-a ali oni ne rješavaju temeljni problem otpornosti na inzulin.

Zygosid-50, lijek kojeg Izrael trenutno razvija, mogao bi biti prvi koji će ponovno uspostaviti gotovo normalnu staničnu osjetljivost na inzulin bez ikakvih nuspojava.

Concenter Biopharma u Jeruzalemu prikuplja sredstva za kliničko testiranje koje je odobrila Američka uprava za lijekove i hranu (FDA) na temelju dokaza prikupljenih ranijim testiranjem na životinjskim modelima T2D-a.

U prosincu je prof. Mottie (Mordechai) Chevion, suutemeljitelj i direktor za znanost Concenter Biopharma osvojio prvo mjesto na 17. godišnjem svjetskom kongresu o rezistenciji na inzulin, dijabetesu i kardiovaskularnim bolestima (17th Annual World Congress on Insulin Resistance, Diabetes, and Cardiovascular Disease).

„Ovaj svjetski kongres okuplja najbolje istraživače i kliničare koji razumiju problem i poznaju ograničenja rješenja – koja u biti i nisu nikakva rješenja“, kaže generalni direktor Concenter Biopharma Dror Chevion, Mottiejev sin.

„Dobiti nagradu – među 80 predanih sažetaka od kojih je 6 izabrano za izlaganje – doista govori o povjerenju u našu znanost i naša ostvarenja“, rekao je Dror Chevion novinaru *ISRAEL21c*. „Ljudi koji slušaju predavanja na toj konferenciji su oni koji će naš lijek propisivati pacijentima.“

Mottie Chevion je razvio nesteroidnu protuupalnu liniju lijekova Zygosid u svojem laboratoriju na Hebrew University-Hadassah Medical Center u Jeruzalemu.

„Zygosids značajno smanjuje inzulinsku rezistenciju i normalizira sve parametre povezane s dijabetesom te ih vraća na normalne razine“, objašnjava profesor. „Na molekularnom nivou, Zygosid-50 je moćan protuupalni lijek koji potiče međustaničnu razmjenu – uklanjanje 'lošeg' slobodnog željeza i njegovu zamjenu cinkom tako što odlaže ion cinka unutar stanica.“

Godine 2015. neki su zaposlenici laboratorija i njihove obitelji uspješno isprobali molekule Zygosida u liječenju kožnih bolesti, uključujući i čireve dijabetičkog stopala te psorijazu. Nije bilo nikakvih nuspojava.

„Moj je otac smatrao da nije humano zadržati ovaj lijek samo u laboratoriju. Zamolio me da mu se pridružim i da 'poguram' ovu inicijativu“, kaže Dror Chevion.

Jedan od troje ljudi imaju dijabetes ili preddijabetes

Concenterova američka pravna konzultantica Dr. Susan Alpert, organizirala je sastanke s Američkom upravom za lijekove i hranu (FDA) 2017. i 2018. godine kako bi pomogla u donošenju odluke na koju se indicaciju treba usredotočiti. Zaključak je bio da će započeti s T2D-om te provesti istraživanje kliničke

faze 1 i 2 u Izraelu istovremeno s finaliziranjem sastava tablete i provođenjem pretkliničkih studija o toksičnosti.

„Jedan od troje ljudi imaju dijabetes ili preddijabetes“, kaže Dror Chevion. „Očekuje se da će ta brojka doseći 700 milijuna do 2045. godine. U SAD-u, 31 milijun ljudi pati od dijabetesa, a 90 milijuna su preddijabetičari. A dob osoba s dijabetesom tipa 2 sve je niža i niža.“

U pokusima provedenim na životinjama Zygosid-50 obnovio je osjetljivost na inzulin za više od 90 %, te je šećer u krvi doveo u ravnotežu i smanjio razine kroničnih i sistemskih upala. Lijek također pomaže kod manjka cinka.

Američka uprava za lijekove i hranu (FDA) odgovorila je na prijavu Concentera za istraživanje novog lijeka (IND) zahtjevom za dodatnim predkliničkim ispitivanjima toksičnosti te dodatnim informacijama o procesu proizvodnje lijeka.

„Ovo je veliko postignuće za malu kompaniju“, ističe Dror Chevion.

„Radimo na planu da zadovoljimo zahtjeve i da se lijek u konačnom obliku pojavi kao tableta. Želimo provesti kliničke studije ovdje, u Izraelu. Zatim ćemo podnijeti još jedan IND-zahtjev da prijedemo na fazu 2b do kraja 2020. godine. Trenutno prikupljamo sredstva za sve navedeno.“

„Dijabetes je globalna epidemija i očekuje se da će rasti“, kaže Dror Chevion.

„Procjenjeni trošak liječenja dijabetesa godišnje je preko 850 milijardi američkih dolara. Više od 150 kompanija razvijaju dijagnostiku ili aplikacije za dijabetes, ali ne postoje lijekovi kojima bi se riješio stvarni problem inzulinske rezistencije bez nuspojava. Upravo na tome mi radimo.“

Kuda su otišli Židovi iz arapskog svijeta?

Yaniv Pohoryles / prevela Dubravka Pleše

Utemeljenje Države Izrael dovele je do okončanja stoljeća židovskog života u arapskom svijetu jer je oko milijun Židova pobjeglo ili bilo prognano u najdalje dijelove planete.

Otprilike četvrt milijuna Židova emigriralo je iz arapskih zemalja u godinama prije i poslije 1948., kada je utemeljena Država Izrael. Većina njih doselila je u Izrael i pomogla u izgradnji države, ali tisuće njih iselili su u druge države te utemeljili sefardske zajednice, ponekad na vrlo neuobičajenim mjestima.

Istraživanje koje je proveo Beit Hatfutsot na traženje Yneta donekle osvjetljava to pitanje. Židovi su počeli napuštati arapske zemlje čak i prije utemeljenja države Izrael, a veći broj njih otišao je kada se pojačao sukob između arapskih zemalja i novorođene Države Izrael.

Proces odlaska iz nekih zemalja bio je brz i većina Židova otišla je tijekom nekoliko godina. Ali, u slučaju drugih država, iseljavanje je bilo dugotrajno, a Židovi su se iseljavali u valovima.

Bitno je reći da je od otprilike milijun Židova koji su živjeli u arapskim zemljama godine 1947., danas tamo ostalo tek nekoliko tisuća. U treptaju oka nestalo je stotinu godina povijesti.

Iz sunčane sjeverne Afrike u sniježni Quebec ili Amazonu

Za razliku od većine marokanskih Židova koji su otišli tiho, Židovi drugih zemalja nisu imali tu mogućnost. Većina Židova napustila je Jemen i Irak zahvaljujući operacijama koje je

Židovi iz Jemena

organizirala država Izrael, često uz pomoć lokalnih cionističkih pokreta. Velik broj onih koji se nisu pridružili masovnom egzodusu do danas su ostali u tim državama.

Za većinu Židova, Izrael je bio prirodno i željeno odredište. Uzbuđenje koja je nastalo samim utemeljenjem

neovisne židovske države u zemlji Izraela bilo je izuzetno i predstavljalo je ostvarenje čežnji i molitvi mnogih generacija za povratak u Cion. Mnogi novi useljenici također su željeli biti dio cionističkog pothvata.

Naravno, postojali su i drugi faktori, često osobne prirode. Neki su imali

Židovi u Tripoliju, u Libiji, 1946.

Sefardska sinagoga u Guatemala Cityju

obitelj koja se već naselila u drugim državama i koja ih je mogla financijski podržati te su se stoga često odlučivali za odlazak u druge države, a ne za useljenje u Izrael.

Osim toga, bogate i obrazovane obitelji, kao na primjer, oni koji su tečno govorili engleski ili francuski ili se bavili zanimanjima koja bi im omogućila da se s lakoćom integriraju u zapadne zemlje, često su se, barem inicijalno, radije odlučivali za useljenje u druge države, a ne u Izrael. Otprilike 6000 Židova koji su 1967. godine živjeli u Libiji, preseljeni su u Italiju zbog opasnosti s kojima su bili suočeni poslije Šestodnevnog rata 1967. godine. Većina njih uselila je u Izrael.

Neke židovske zajednice iz arapskih zemalja otišle su i naselile se u drugim državama davno prije utemeljenja države Izrael. Židovi iz Maroka naselili su se u Amazoni u sjevernom Brazilu i u Peruu tijekom procvata industrije gume u 19. stoljeću.

Sefardska zajednica u kanadskoj provinciji Quebec danas broji oko 25 000 članova, uglavnom u Montrealu. Mnogi su Židovi napustili Maroko koncem 1950-ih i, kao govornici francuskog, novi dom pronašli baš u toj kanadsko-francuskoj provinciji.

Masovna emigracija ili emigracija u valovima

Židovi iz Sirije naselili su se u raznim

latinoameričkim zajednicama, kao što je Mexico City, Buenos Aires, Sao Paulo i Panama, početkom 20. stoljeća.

Postojale su i zajednice Židova iz Iraka koje su se naselile u Indiji i na Dalekom Istoku ili u Engleskoj, gdje su se smjestili jemenski Židovi iz Adena.

U većini mjesta u kojima su se naselili, Židovi su utemeljili tradicionalne sinagoge i nastojali očuvati vjerske i kulturne običaje zemalja iz kojih su potekli. Njihovi su običaji služili kao sidro kojim su očuvali svoj identitet među idućim generacijama.

Što se jezika tiče, mnogi su Židovi govorili jedinstvenim židovsko-arapskim dijalektom koji se razlikovao od jezika Židova s drugih lokacija. Bagdaski dijalekt razlikovao se od jezika kojim su govorili Židovi Tunisa ili Jemena.

U zemljama koje su bile francuske kolonije, mnogi su Židovi prihvatili francuski jezik. Velik broj takvih mjesta imao je židovske škole koje je financirala Alliance Israélite Universelle, međunarodna židovska organizacija sa sjedištem u Parizu, koju je utemeljio francuski državnik Adolphe Crémieux kako bi se zaštitila ljudska prava Židova diljem svijeta.

Većina emigranata prve generacije nastavila je govoriti svojim materinjem jezikom, barem kod kuće. Ali, u Izraelu je pritisak da se nauči i prihvati hebrejski bio ogroman, a govornike arapskog gledalo se sa sumnjom i pozorenjem, kao da je to bio jezik neprijatelja. Upravo je zbog toga većina imigranata prve generacije napustila svoje materinje jezike i sačuvala tek nekolicinu riječi i izraza te jezik nije prenio na iduće generacije.

Općenito govoreći, Židovi koji su iselili u Latinsku Ameriku prihvatili su španjolski (ili portugalski u Brazilu), a Židovi u SAD-u prihvatili su engleski jezik. Tijekom zadnjih nekoliko godina ponovno se rodilo zanimanje za mnoge jezike predaka današnjih

Egipatski Židovi na putu na vjenčanje, 1947.

ji cionizmu te su mnogi preselili u Izrael prije 1948. godine, neki već u 19. stoljeću.

Mnogo sirijskih Židova napustilo je zemlju tijekom 19. stoljeća zbog sve lošije ekonomske situacije. Otvorenjem Sueskog kanala nestali su tradicionalni kopneni trgovački putevi što je pogodilo velik broj židovskih trgovaca i poslovnih ljudi. Isprva je velik broj Židova preselio u Beirut, koji je tada još uvijek bio dio Otomanskog carstva, a od tamo u Egipat, gdje je ekonomija cvala zahvaljujući kanalu. Tek nakon toga, počela su iseljavanja u zapadne zemlje.

Oni koji su u Siriji ostali nakon 1948. godine imali su problema s napuštanjem zemlje. Tek je 1992. godine Assadov režim dopustio Židovima da slobodno isele iz Sirije i tada je većina i otišla.

Irak je bio dom jednoj od najstarijih

generacija i neki Židovi danas se služe jezicima kojima su govorili njihovi roditelji ili bake i djedovi u zemljama iz kojih su pristigli.

Iako je većina Židova iz Jemena u Izrael uselila masovno, Židovi iz Egipta raspršili su se po svijetu. Više od 15000 egipatskih Židova naselilo se u Južnoj Americi jer su odlazili u valovima, pod utjecajem raznih čimbenika koji su pogadali zajednicu kao i zbog veza koje su se stvarale tijekom godina s raznim određnim zemljama.

Židovi koji su iz financijskih razloga ostali u Egiptu, izgubili su sva ili većinu svojih dobara kada je Nasser nacionalizirao imovinu bogatih 1961. godine. Nakon poraza Egipta u Šestodnevnom ratu, nastupili su protužidovski nemiri i zemlju su napustili gotovo svi Židovi osim njih 2000.

U Izraelu danas živi mnogo Židova podrijetlom iz Tunisa ili Maroka, ali većina Židova iz Alžira smjestila se u Francuskoj, otprilike njih 130 000 u usporedbi sa samo 30 000 onih koji su odlučili emigrirati u Izrael. Većina Židova u Francuskoj odabrala je Marseilles, Pariz i Strasbourg. Alžir se razlikovao od drugih sjevernoafričkih francuskih kolonija po tome što je nalikovao Francuskoj, a njegovi Židovi imali su francusko državljanstvo.

Dr. Yosef Sharvit, predavač na sveučilištu Bar Ilan i stručnjak za alžirsku židovsku povijest, objašnjava da su se samo alžirski Židovi od svih zajednica u dijaspori morali suočiti s kritikama jer nisu masovno emigrirali u Izrael.

Shami i Halabi

Židovi Sirije mogu se podijeliti na dvije zasebne zajednice: Židove Damaska (Shami) i Židove Aleppa (Halabi). Svaka od navedenih zajednica ima svoje vlastite tradicije. Židovi Aleppa počeli su iseljavati u Meksiko 1912. godine i tamo su utemeljili sinagogu i zajednicu Magen David. Oni koji su ostali u Siriji bili su naklonjeni-

Sirijska sinagoga

židovskih zajednica na svijetu. Godine 1948. zajednica je bila relativno dobrostojeća i snažno je utjecala na lokalnu kulturu te mnogim njezinim članovima odlazak nije padao na pamet. Ali, nakon izraelske Deklaracije o neovisnosti Irak je poslao vojsku u koaliciju arapskih zemalja koje su izvršile agresiju na Izrael i u zemlji je prevladalo antiizraelsko raspoloženje. Lokalni su Židovi bili proganjani, ucjenjivani i mnogi od njih optuženi za špijunažu te otpušteni iz javnih službi.

Iračka vlada dopustila je Židovima da isele, pogrešno vjerujući da će ih otići samo šačica. No, otišao je velik broj i onih koji su izgubili najveći dio svoje imovine. Otprilike polovina onih koji su ostali s vremenom su se naselili u Londonu. Kada je na vlast došao Saddam Hussein, gotovo svi preostali Židovi pobjegli su u Iran (kojim je vladao šah), a zatim u Izrael.

Židovi iz Tunisa useljavaju u Izrael tijekom 1940-ih

Montirani proces iračkom Židovu Shafiqu Adesu u Basri 1948.

Nakon što su dvije briselske sinagoge zatvorile vrata, budućnost belgijskih Židova čini se nesigurnom

Cnaan Liphshiz / prevela Dubravka Pleše

BRUXELLES (JTA) — Kao dijete, Joel Rubinfeld uvijek je s roditeljima volio odlaziti u sinagogu na periferiji grada. Propovijedi su bile zanimljive, kaže on, ali pravi hit bio je veliki stol za stolni tenis u sefardskoj sinagogi u ulici Pavillion.

„Postaviti stol za stolni tenis bio je genijalan potez našeg rabina.“, sa smiješkom se prisjeća Rubin, kojemu je 50 godina. „Djeca i tinejdžeri igrali su satima dok su se drugi vrmali prostranim dvorištem zgrade sinagoge.“

Tri desetljeća kasnije, nekadašnja zgrada i dvorište sinagoge su napušteni i zarasli vegetacijom u jednoj od danas najlošijih četvrti belgijskog glavnog grada. Ta četvrt graniči s ulicom crvenih svjetala, gdje u izlozima sjede oskudno odjevene prostitutke i nastoje zavesti prolaznike.

Ovo područje, koje je nekoć bilo srce briselske židovske zajednice, koja je imala oko 20 000 članova, od 2012. godine doživjelo je zatvaranje i prodaju dvije od četiri postojeće sinagoge te zatvaranje škole *Maimonides*, nekoć perjanice među institucijama belgijskih Židova.

Paralelno s porastom antisemitizma, vlada je povela hajku na vjerske slobode. Belgijski Židovi sve se više iseljavaju pa se ovakva situacija može smatrati zlokobnom, kada je u pitanju budućnost briselskih Židova. Usprkos svim ovim problemima, postoje i dokazi da se ista ta zajednica polako ponovno okuplja u zelenom i bogatijem južnom dijelu grada te se uspješno prilagođava urbanim demografskim promjenama.

„Naravno da me žalosti zatvaranje i umiranje institucije koja je bila jedna od najznačajnijih čimbenika naše zajednice i to iz sigurnosnih razloga“, o zatvaranju *Maimonidesa* kaže Yohan Benizri, predsjednik belgijske CCOJB Federacije frankofonih židovskih zajednica.

Zatvaranje i prodaja dviju sinagoga na periferiji grada „više od ičega drugog ukazuje na činjenicu da su Židovi u Belgiji i diljem Zapadne Europe sve nezainteresiraniji za odlazak u sinagogu“.

Ali, istovremeno, dvije preostale briselske židovske škole, smještene u južnom dijelu glavnoga grada „nikada nisu imale više učenika“, kaže Benizri, dodajući da su u zadnjih 30 godina u tom području otvorene barem tri sinagoge.

Promjena je započela tijekom 1970-ih, dolaskom afričkih i arapskih uselje-

nika. Mnogi su se naselili u cjenovno prihvatljivim susjedstvima gdje su već, otprilike cijelo stoljeće, živjeli Židovi istočnoeuropskog podrijetla.

Sredinom 1980-ih mnogi Židovi koji su živjeli nedaleko željezničkih stanica Nord i Midi, već su se odselili u bogatija susjedstva. Njihove sinagoge i glavne kulturne institucije i dalje su, sve do 1990-ih, postojale na tim mjestima, ali područje se pretvorilo u središte kriminala i ekstremizma.

Ovo pogoršanje sigurnosne situacije i izazov kojega je to predstavljalo za židovske škole s nekoliko stotina učenika bili su glavni razlozi za zatvaranje *Maimonidesa* 2015. godine.

Mnogi Židovi, koji su tamo živjeli, nisu otišli kako bi se maknuli od svojih susjeda muslimana, nego zato što su

nakupili dovoljno sredstava da si mogu priuštiti život u bogatijim susjedstvima, rekao je Daniel Rozenberg, predsjednik Sinagoge Staljingrad, jedne od dviju još uvijek postojećih u tom dijelu Bruxellesa.

„No, temeljne razlike između stavova ove dvije populacije prema useljavanju dodatno kompliciraju stvari“, rekao je Rozenberg.

„Židovska zajednica nastojala se integrirati u belgijsko društvo, koje ju je lijepo prihvatilo“, objasnio je Rozenberg. „Danas na mjestima na kojima je nekoć živjela generacija naših roditelja žive samo muslimani, koji ne pokazuju istu želju, da se integriraju, i ne ulažu istu količinu energije kako bi prosperirali.“

Muslimanski vođe bez sumnje bi se složili s Rozenbergovom analizom, ali pomak kojega opisuje je točan: u središtu Bruxellesa manje je Židova nego prije nekoliko desetljeća. Sinagoga Staljingrad, velik prostor prepun namještaja od drveta, koji je nekoć stajao u nekoj privatnoj kući, jedva da može sakupiti minjan.

„Sinagoga Staljingrad, druga najstarija sinagoga u gradu, umire“, rekao je Rozenberg, njezin predsjednik.

„Iskreno, sinagoga je počela umirati i prije negoli sam postao njezin predsjednik 2002. godine“, rekao je ali i dodao, „za sada smo još tu, još postojimo.“

Nedaleko Staljingrada, veća sinagoga Clinique, druga sinagoga u tom dijelu grada, suočena je sa sličnim izazovima. Dojmljiva zgrada na uglu može primiti više od 500 ljudi, ali uglavnom je prazna.

Rubinfeldov otac, čovjek koji je preživio Holokaust i otvorio tvornicu torbica u susjedstvu, u sinagogi Clinique proslavio je svoju bar micvu prije mnogo godina.

„Ne, ne mogu reći da se ovdje osjećam sigurno“, rekao je Rubinfeld ispred

Cliniquea, sinagoge koja je 2014. godine preživjela pokušaj paleža. Stojeći pokraj crnog SUV-a i razgovarajući s novinarom, privlačio je znatiželjne poglede grupica mladića koji su se vraćali kućama iz škole. „Dvojici snažnih muškaraca možda neće smetati što ih se tako intenzivno promatra“, rekao je, „Ali, zamislite kako se osjeća postariji Židov. Da ste vi taj Židov, biste li došli ovamo moliti?“

Obje sinagoge, i ona sefardska sa stolom za stolni tenis i obližnja sinagoga u ulici Rogier, prodane su 2016. godine. Možda radi straha od vandalizma, novi su vlasnici zgrade sefardske sinagoge s njezinog pročelja odmah skinuli Davidovu zvijezdu, iako je zgrada bila zaštićeno kulturno dobro.

Zbog pokušaja paleža sinagoge Clinique te ubojstva četvero ljudi u Židovskom muzeju Belgije te iste godine, useljavanje se belgijskih Židova u Izrael povećalo i doseglo brojke prema kojima se može smatrati „tihim egzodusom“, kako to definira Rubinfeld, koji predsjedava Belgijskom ligom protiv antisemitizma.

Prema podacima izraelskih vlasti, od 2010. do 2018. godine, prosječno se 205 belgijskih Židova godišnje odlučivalo na *alija* — što je povećanje od 54 % od godišnjeg prosjeka, 133 useljenika u Izrael iz Belgije u periodu od 2005. - 2009. godine. Još mnogo belgijskih Židova, koji su u prosjeku bogatiji i govore više jezika od francuskih Židova, napustilo je Belgiju i odselilo u anglofone zemlje.

Godine 2015. glavni rabin Bruxellesa Avraham Guigui dospio je na naslovnice kada je, poslije vala terorističkih napada u gradu, rekao da „ljudi razumiju da za Židove nema budućnosti u Europi“. Osim useljavanja u Izrael; „Židovi useljavaju u Kanadu i Ameriku. Recesija tjera mlade ljude da napuste Belgiju“, rekao je rabin.

Rubinfeld se slaže s tom tvrdnjom.

„Osjeća se odsutnost ljudi, nekadašnjih školskih prijatelja koji danas žive na Floridi, u Melbourneu i u Londonu“, rekao je.

Prošlogodišnje donošenje zakona koji su zabranili uporabu tehnika korištenih pri košer klanju životinja u dvije od tri belgijske države – ali ne i u Bruxellesu – predstavlja dodatni udarac mnogim Židovima ove kraljevine. Iako je namjera zakona bila ograničiti znatno veću industriju halal mesa, zabrane također pogađaju i proizvodnju košer mesa.

„Čak i u relativno sekularnoj zajednici Bruxellesa zabrane su zabrinjavajuće jer jednom kada se fokus preseli na vjerske slobode, postoji mogućnost da će u pitanje biti dovedeni i ostali vjerski obredi, kao, na primjer, *brit milah*, ili obrezivanje“, rekao je Benizri te dodaje, „Osobno, osjećat ću se manje ugodno živeći u Belgiji ako moja zajednica ne uspije pobijediti u pravnoj borbi da se zabrane uklone.“

Ipak, Benizri ne smatra da njegova zajednica slabi – Bruxelles ima otprilike dvanaest sinagoga, dvije škole i radio stanicu.

„Fokus židovskog života preusmjerio se sa sinagoge na kulturne aktivnosti. I dalje imamo snažan osjećaj židovskog identiteta. I, ne mislim da smo u opadanju.“

Benizri je naveo primjer godišnjeg sportskog natjecanja koje se održava za Lag b’Omer u južnom Bruxellesu i kojega posjećuju stotine belgijskih Židova, pripadnika pet velikih židovskih pokreta mladih.

Kada su ga upitali o šansama za budućnost zajednice, odgovorio je: „Nitko nema kristalnu kuglu.“

„Uvijek će biti Židova u Bruxellesu“, rekao je. „Umjesto da nagađam o budućnosti, nastojim im služiti najbolje što mogu.“

Da, anticionizam je antisemitizam

Bret Stephens / prevela Dubravka Pleše

Donosimo tri jasna razloga.

Tekst je izvorno objavljen u *the National Post*. (<https://nationalpost.com/opinion/bret-stephens-yes-anti-zionism-is-anti-semitism>)

Postoji uobičajena zabluda da anticionizam nije ništa više od snažne kritike Izraela i želim tu zabludu ispraviti. Ljudi kojima se ne sviđa Netanyahuova vlast, a to uključuje i mene, nisu anticionisti. To je dio normalne demokratske debate. Ljudi koji se protiv izraelske politike naseljavanja ili politike spram Gaze ili bilo kojeg drugog dijela svijeta, nisu nužno anticionisti. Mnogo je izraelskih patriota koji upravo tako misle. Anticionizam je jedinstven jer smatra da je cionizam kao pothvat, tj. država Izrael, pogrešno zamišljen, pogrešan i, konačno, da se ne mora mijenjati samo izraelska politika nego i da sam Izrael mora nestati.

Ako razmislite o drugim državama diljem svijeta, uvidate da se radi o nečem jedinstvenom. Mnogi od nas kritiziraju Kinu radi okupacije Tibeta ili Rusiju radi okupacije dijelova Ukrajine. Neki ljudi znaju da je Turska okupirala sjeverni Cipar te da je prekršila međunarodne zakone time što je tamo izgradila naselja. Ali, nijedna od tih kritika ne prerasta u poziv koji sve više jača diljem svijeta, ne samo da Rusija, Kina ili Turska promijene svoje politike nego da same države potpuno nestanu, da budu uklonjene. Dakle, čak ako na sekundu i prihvatite premisu da anticionizam nije antisemitizam, morate se suočiti s ideologijom eliminacije koja je u samoj srži anticionizma.

Anticionizam jest antisemitizam. Radi se o antisemitizmu jer izdvaja židovsku državu i stavlja je na stup srama i pri tome se koristi standardima koje anticionisti rijetko, ako ikada, upotrebljavaju za bilo koju drugu državu. Dakle, ako se generalno ne slažete s idejom nacionalne države, kao što je nacionalna država Danska, na primjer, ili bilo koja druga, onda je vjerojatno da ste možda anticionist na isti onaj način na koji se generalno ne slažete s postojanjem svih država utemeljenih na ideji nacije. Ali, ako to nije slučaj, onda izdvajate židovsku državu na osobit, jedinstven način.

Druga, vrlo važna činjenica je da anticionizam najčešće ima sklonost operirati pomoću slika, kleveta i riječi koje vuku podrijetlo iz antisemitskih tradicija koje sežu tisuće godina u prošlost. Na primjer, kada čujete da Izrael čini genocid u Gazi, što očito nije istina, onda zlorabite tu riječ i služite se klasičnim antisemitskim terminima koji navode na mišljenje da židovski narod ima osobitu želju za krvlju. Ili, kažete li da su Izrael ili izraelski vođe hipnotizirali svijet kako bi ga naveli

da čine ono što je njima drago, služite se terminologijom koja također vuče korijen iz prastare antisemitske priče.

I, konačno, antisemitizam je anticionizam jer se, kao i svi ostali oblici mržnje protiv Židova tijekom povijesti gotovo poput virusa adaptirao kulturnim i političkim običajima našega vremena. Danas je ljudima jako teško biti antisemit i mrziti Židove iz rasnih razloga jer je, očito, takva ideologija izašla iz mode zajedno s uništenjem Trećega Reicha. Nije moderno mrziti Židove samo na temelju religije, ali postalo je moderno mrziti Židove koristeći kao izliku njihovu državu, nacionalnost ili spremnost da brane svoje granice. Sve to pruža izliku za izdvajanje židovskog naroda i njihovo pribijanje na stup srama te opravdava mržnju kakvu nije iskusio gotovo nijedan drugi narod na svijetu. I upravo je stoga, ukratko govoreći, anticionizam nemoguće razlikovati od antisemitizma te je baš to razlog zašto je anticionizam u stvari antisemitizam našega vremena.

Bret Stephens je kolumnist za *The New York Times*.

Konferencija povodom 25. obljetnice uspostave diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Države Izrael

U Hrvatskom katoličkom sveučilištu, Ilica 242 u Zagrebu, u ponedjeljak, 11.11. 2019.

ODNOSI IZMEĐU JUDAIZMA I RIMOKATOLIČKE CRKVE 25 GODINA DIPLOMATSKIH ODNOSA IZMEĐU SVETE STOLICE I DRŽAVE IZRAEL TEOLOŠKA PERSPEKTIVA

Kotel DADON^{1*}

Kršćanstvo o judaizmu

Čak i oni koji ne znaju mnogo o teologiji razumiju i znaju da su kršćanstvo, a osobito katolička crkva, doživjeli korjenitu teološku promjenu u pristupu judaizmu, Židovima i Državi Izrael. Osim toga, katolička je crkva dramatično izmijenila i samo kršćanstvo. No, kako bismo shvatili veličinu ove promjene, stav kršćanstva mora se promotriti od samih začetaka prema kojima upravo kršćanstvo nasljeđuje savez i blagoslove koji su dani židovskom narodu. U tom se duhu interpretiraju i mnoge povijesne činjenice, počevši od uništenja Hrama, koje je navodno dokazalo da je kršćanska misija² ukinula obvezatnost Mojsijeve Tore.

Uništenje Jeruzalema i patnja Židova u izgnanstvu tumačili su se kao oštra kazna Nebesa radi neprihvatanja i navodnog ubojstva Isusa.

Židovski narod postao je prokleti narod jer je odbijao prihvatiti novo i potpuno evanđelje Novoga Zavjeta kojeg je Svevišnji sklopio s novim narodom, ovim narodom Crkve, “novim narodom” Svevišnjega i “Pravim Izraelom” koji je zauzeo mjesto “staroga” naroda, Židova, u planu otkupljenja³.

Kao posljedica ove teologije, crkva je aktivno sudjelovala u patnji i gorkom iskustvu izgnanstva Židova na razne načine: preko pogroma, deportacija i raznovrsnih krvnih kleveta. Ovakav se način razmišljanja, naravno, zrcalio i u negativnom stavu Crkve prema želji Cionista da se vrate u Svetu zemlju koncem 19. stoljeća.

U tom smislu, možda najbolji primjer ovakve teologije i stava katoličke crkve bio je slavni odgovor pape Pija X. na molbu Theodora Herzla da podrži cionistički pokret i njegovu želju za povratkom u Svetu zemlju, kojeg je Herzl opisao u svojim dnevnicima:

“Ne možemo podržati ovaj pokret,” rekao je papa Pio X Herzlu, “ne možemo spriječiti Židove da odu

¹ *Rabin izv. prof. dr. sc. Kotel Dadon, Katedra za judaistiku, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Glavni rabin Židovske vjerske zajednice Bet Israel u Hrvatskoj.

² Sv. Justin, koji je živio u drugom stoljeću naše ere. Dijalog sv. Justina s Truffautom, 1-5; 40, 1 46: 2.

³ Ivan Zlatousti i Židovi, Robert L. Wilken, 1983.

u Jeruzalem, ali nikada na takvo što nećemo ni pristati. Kao glava crkve, drugi vam odgovor ne mogu dati. Židovi nisu prihvatili našeg Gospodina pa ni mi ne možemo prihvatiti židovski narod. Dakle, ako odete u Palestinu i tamo naselite svoj narod, naše crkve i svećenici spremno će vas dočekati kako bi vas sve pokrtili."⁴

Teološka revolucija

No u prošlom stoljeću bili smo svjedocima povijesne i revolucionarne teološke promjene u stavovima Katoličke crkve i nakon toga ostalih zapadnih Crkava prema židovstvu i Židovima.

U četvrtom odjeljku, Sabor se izjašnjava o odnosu prema židovstvu i židovskome narodu. Saborom je počeo proces učenja, razumijevanja i približavanja katoličke zajednice židovskome narodu i židovstvu. Otvoren je put za bitne promjene u kršćanskoj svijesti. Izdavanje izjave o stajalištu Crkve nadraslo je značenje samoga teksta. Proglas je doveo do promjena u tradicijskom kršćanskom shvaćanju Židova i židovstva. Crkva objašnjava da su joj korijeni u židovstvu i u povijesti židovskoga naroda. Iz tog naroda su proizašli Isus, apostoli i njihovi učenici: "Stoga Crkva ne može zaboraviti da je po onom narodu, s kojim se Bog udostojio iz svoga neizrecivog milosrđa sklopiti Stari savez, primila njegovu objavu, te da je hrani korijen dobre masline u koju su ucijepljene grane-divljake naroda."⁵ Izjava svjedoči o dubokom preispitivanju povijesti crkve u vezi sa židovstvom i židovskim narodom, o spoznavanju potrebe za temeljitom promjenom u kršćanskom shvaćanju svega vezanog za Židove i židovstvo: "Stoga Crkva ... žali mržnju, progone i očitovanja antisemitizma kojima su bilo kada i s bilo koje strane Židovi bili pogođeni."⁶ Katolička Crkva okreće novi list i priznaje židovstvo i židovski narod. Dokument odbacuje doktrinu prema kojoj svi Židovi koji su živjeli tijekom povijesti trebaju snositi odgovornost za Isusovo raspeće. Takvo ranije učenje bilo je temeljem kršćanskog antisemitizma. Atisemitizam je osuđen, a papa Ivan Pavao II., dvadeset godina nakon Sabora označio ga je kao grijeh. Od osamdesetih godina 20. stoljeća katolička Crkva preuzela je aktivnu ulogu u općoj borbi protiv antisemitizma u svijetu. Do ovog dokumenta Židovi su bili shvaćeni kao "odbačeni" narod, zato što su odbili prihvatiti Isusovo božanstvo i mesijanstvo, progonjeni su i ponižavani. Židovstvo je bilo viđeno kao zastarjela vjera, a kršćanstvo kao istinski, novi Izrael. Teološkim izrazom govorilo se o diskontinuitetu, o stanju kada je Božje izabranje prešlo sa Židova na kršćane. Taj se stav promijenio: Božji savez sa Židovima ostao je vrijediti i nije nikada prekinut⁷. Smisao toga je u kontinuitetu: židovska vjera je živa i diše, Božje obećanje da Zemlja Izraelova pripada Židovima ostalo je kao i prije, židovska povijest u posljednjih dvije tisuće godina ima vjersko značenje. Biblija je sada u svojoj cijelosti otvorena katolicima, a ne samo oni dijelovi koji su viđeni kao najava Novoga zavjeta.

Dva su osnovna uzroka te promjene. S jedne strane na Crkvu je djelovalo opće okruženje modernizma, humanizma i ekumenizma, što je dovelo do velikih promjena u stavu prema Židovima. No, više od bilo čega Šoa (Holokaust) je, naravno, natjerao svijet na spoznaju da je negativno povijesno viđenje Židova i židovstva u očima kršćanstva pridonijelo okolnostima koje su omogućile Holokaust. Tradicijski stereotip Židova kao "pouke u preziranju" doveo je do ponižavanja Židova tijekom povijesti i do njihova progona.

Bio je to početak prave revolucije u percepciji židovskog naroda i judaizma od strane crkve. Hrabri nastavak revolucije bez sumnje se može pripisati papi Ivanu Pavlu II. koji je jasno i vrlo direktno osuđivao antisemitizam, proglasivši ga grijehom protiv Boga i čovjeka te time i nespojivim s kršćan-

⁴ Dnevnik Theodora Herzla, urednik Marvin Leventhal, Dial Publishing (1956) str. 429-430.

⁵ 4. paragraf *Nostra aetate*, na temelju Poslanice Rimljanima 11,17-24;

⁶ *ibid.*

⁷ Tako se izrazio Ivan Pavao II.

skom vjerom.

Povijesni posjet odvažnoga pape središnjoj sinagogi u Rimu 1986. godine uvelike je doprinio otvorenosti i stvarnoj promjeni odnosa kraljevske i pobjedničke „Ecclesiae“ te „Sinagoge“ s povezom preko očiju. Crkva više nije smatrala judaizam napuštenom i poniženom ženom te su tako Židovi – a zajedno s njima i Stari zavjet – postali „starija i ljubljena braća“.

Posjeti pape poljskog podrijetla Ivana Pavla II. te pape njemačkog podrijetla Benedicta XVI. Auschwitzu imali su osobito značenje upravo radi njihovog podrijetla. No, i posjet pape Franje također je važan jer je tako papinska posjeta ovom užasnom mjestu postala važan dio papinskog protokola posjeta te šalje bitnu poruku cijelom ljudskom rodu.

Putovanja u Izrael i molitve pred Zapadnim zidom i u Jad Vašemu poslala su značajnu i jasnu poruku Židovima Izraela, ali i svijeta kao i svakom članu katoličke crkve.

Vatikan i židovska država

Uspostava diplomatskih odnosa između Svete stolice i Države Izrael bez sumnje predstavlja prirodan nastavak dubokih teoloških promjena kroz koje je prošla katolička crkva.

Povijesno značenje dogovora potpisanog u Jeruzalemu u prosincu 1993. godine ističe se u uvodu teksta kojim se potvrđuje da se ova normalizacija odnosa zbiva u kontekstu povijesne pomirbe katoličke crkve i židovskog naroda.

Potpis Svete stolice na ugovoru o punom partnerstvu sa suverenim židovskim narodom, koji je ponovno uskrsnuo u zemlji svojih predaka, predstavlja kulminaciju revolucije koncepcije katoličke crkve u pogledu židovskog naroda, judaizma i Izraela.

Po mojem mišljenju, kašnjenje od 30 godina uzrokovali su politički i ne-teološki razlozi, vezani uz kompleksnu političku realnost Bliskog istoka.⁸

Judaizam o kršćanstvu

Govoreći o stavu judaizma prema kršćanskom svijetu, bitno je razlikovati stav Židova prema kršćanstvu i stav judaizma kao teologije prema kršćanstvu.

1. Odnos Židova prema kršćanskom svijetu

Stav Židova prema kršćanskom svijetu bio je negativan i na njega je uglavnom utjecao odnos kršćanstva prema židovskom narodu i njegovim doktrinama tijekom povijesti. Klasični primjer negativnog stava Židova prema kršćanstvu koji slijedi povijesni kršćanski odnos prema Židovima može se iščitati iz presude izraelskog Visokog suda u slučaju Rufeisen⁹:

Shmuel Oswald Rufeisen poznat i kao „brat Daniel“ bio je poljski Židov, preživio je Holokaust i konvertirao na kršćanstvo te postao redovnik. Rufeisen je rođen u tradicionalnoj židovskoj obitelji te je za vrijeme holokausta uspio dobiti potvrdu da je kršćanin i Nijemac, zahvaljujući čemu je stigao do grada Mira u Bjelorusiji. Tamo se zaposlio kao prevoditelj za njemački i poljski jezik kod Gestapovog zapovjednika toga grada. Rufeisen je svoj status koristio kako bi lokalne Židove upozorio na planirana pogubljenja te tako spasio stotine Židova. Čak je i švercao oružje podzemnim kanalima koji su izgrađeni u getu. Kada je njegov identitet razotkriven, Rufeisen je pobjegao i pridružio se partizanima.

Rufeisen je kasnije pronašao sklonište u samostanu u kojem je nastavio živjeti i poslije rata. Tamo je

⁸ Vidi: Rosen, D., The negotiations of the permanent bilateral Commission between the Holy See and the State of Israel, and their fundamental agreement signed on December 30, 1993. : A challenge long delayed. ADL, New York, 1996.

⁹ Presuda Vrhovnog suda 72/62 O. Rufeisen protiv Ministarstva unutrašnjih poslova Države Izrael, 16 PDI 2428 (1962).

Rufeisen i konvertirao na kršćanstvo te postao brat Daniel, redovnik karmelićanskog reda čiji se centar nalazi u samostanu Stella Maris na brdu Karmel u Izraelu.

Kada su Židovi iz Poljske počeli seliti u Izrael 1957. godine, i Rufeisen je zatražio vizu, izjavivši da je odgojen kao cionist te iako mu je bilo dobro u Poljskoj, smatrao je svojom dužnosti useliti u židovsku državu. Rufeisen je dobio jednogodišnju vizu i kada je 1958. godine stigao u Izrael, zatražio je državljanstvo prema „Zakonu o povratku“¹⁰, tvrdeći da je kršćanin po vjeri, ali Židov po nacionalnosti. Njegov zahtjev bio je odbijen jer je pripadao drugoj vjeri. Žalio se Vrhovnom sudu 1962. godine i ta je žalba također bila odbijena s većinom od četiri naprama jednom glasu.

Ovoj presudi koja predstavlja presedan dano je sekularno tumačenje „Zakona o povratku“, prema kojem se Židov definira kao osoba židovske nacionalnosti, a ne kao Židov prema standardima religioznog ortodoksnog judaizma.

Suci su presudili da je „Židov“ u kontekstu dobivanja državljanstva prema „Zakonu o povratku“ osoba koja je Židov prema prihvaćenom povijesnom značenju pojma „Židov“ te se stoga osoba koja je promijenila vjeru ne može smatrati Židovom, iako prema židovskom zakonu konverzija Židova na bilo koju drugu vjeru nije valjana i nema učinka.

Godine 1970. donesen je amandman na „Zakon o povratku“ koji izrijeком kaže da Židov koji je konvertirao na neku drugu vjeru nema pravo na izraelsko državljanstvo.¹¹

Stoga, usprkos dojmljivoj teološkoj revoluciji koja se dogodila u proteklih nekoliko desetljeća u stavu kršćanstva spram židovstva, Židova i Države Izrael, mnogi Židovi i dalje su vrlo sumnjičavi. Ipak, treba istaknuti da je stvarna i pozitivna promjena u svijesti mnogih Židova započela tek s utemeljenjem potpunih diplomatskih odnosa Vatikana i Države Izrael te, naravno, posjetima raznih papa, osobito nakon posjeta pape Ivana Pavla II.

2. Pristup judaizma kao teologije kršćanstvu

Što se tiče teološkog stava judaizma prema kršćanstvu, kao i uvijek, judaizam obiluje raznim mišljenjima.¹² Židovski filozofi i znanstvenici imaju raznovrsna mišljenja o različitim elementima kršćanske teologije ali većina ih osobito poštuje izuzetan teološki doprinos kršćanstva cijelom čovječanstvu. Evo jednog primjera takvog pozitivnog pristupa:

Rabin Jaakov Amdin u 18. stoljeću piše:

„Kršćanstvo je na svijet donijelo dvije dobre stvari: s jedne strane uvelike je učvrstilo Mojsijevu Toru, a s druge donijelo je mnogo dobra svim narodima jer je uklonilo idolopoklonstvo i potpuno ga zadržalo. Kršćanstvo je narode obvezalo da poštuju sedam zapovjedi danih Noinim potomcima te im usadilo neke moralne vrline, u nekim slučajevima te su moralne vrline čak i strože nego u Mojsijevom učenju, ... pa stoga kršćansku zajednicu smatramo skupinom koja radi kako bi dosegla Nebo te koja će stoga

¹⁰ Zakon o povratku, 5710-1950.

¹¹ Zakon o povratku (amandman 2) 5730-1970.

¹² S jedne strane, Majmonid (12. stoljeće) poznat je po svojem uvažavanju doprinosa kršćanstva, dolasku Mesije. No, s druge strane, jednako kao i rabin Seadja Gaon (10. stoljeće), u kršćanstvu detektira problematične elemente (MT Hilhot Melahim 11, 4; hilhot Ovde Kohabim 9,4). S druge strane, postoje veliki rabini koji su sve od 11. stoljeća do današnjeg dana tvrdili da kršćanstveni teološki doprinos čovječanstvu nemjerljiv. Vidi: Ramban Nahmanid (12. stoljeće) u Kitve HaRamban I, 143-144. Izdanje Mosad Harav Kook.; Rabeinu Tam (12. stoljeće) u BT Sanhedrin 63a Tosafot paragraf „Asur“; BT Behorot 2a Tosafot paragraf „Šema“; Rabi Menahem HaMeiri (13. stoljeće) u Bet HaBehira Aboda Zara 2b; 22a; 26a; Baba Kama 113b; Baba Mecia 27a.; Rabi Moše Rivkes (16. stoljeće) u Beer HaGola, Šulhan Aruh Hošen Mišpat 425.; Rabi Yehezkel Landa iz praga (18. stoljeće) u uvodu njegove knjige "Noda BiJuda"; Rabi Yitzhak HaLevi Herzog, (20. stoljeće) u Zhujot Hamiutim lefi Hahalaha, Thumin 2, 5742.

opstati; njihovi napori su radi Neba te stoga ni njihova nagrada neće izostati.”¹³

Rasprave

Usprkos svemu navedenom, postoje ključne teološke razlike između naših dviju vjera koje se ne mogu nadići. No, jednako tako, imamo i mnogo toga zajedničkog. Ujedinjuje nas zajedničko vjerovanje u božansko podrijetlo Tore, u buduće spasenje te možemo izgraditi partnerstvo kojim ćemo doprinijeti nastanku boljega svijeta, uspostavi mira, socijalne pravde i sigurnosti.

Treba istaknuti da se od dogovora Države Izrael i Svete stolice pojavilo nekoliko spornih točaka između židovskog naroda i katoličke crkve koje su mnoge Židove navele da posumnjaju u iskrenost namjera katoličke crkve prema židovskom narodu. S druge strane, neslaganja su prirodna u svakoj obitelji i među braćom. Nadamo se da ćemo iz tih rasprava izaći jači te da ćemo bolje poznavati jedni druge te time i biti osjetljiviji na bol i patnju druge strane.

Pouka holokausta osobito je za nas važna sada, u svjetlu sve snažnijeg antisemitizma, nasilja i mržnje prema Židovima. Poučavanje o holokaustu mora biti sastavni dio obrazovnih sustava, ali svako društvo mora pokazati da je shvatilo njegovu poruku i kroz beskompromisnu primjenu zakona.

Da zaključim:

Duboko promišljanje vlastite situacije katoličke crkve, popraćeno dojmljivoj vjerskom revolucijom dovelo je do bogate suradnje kršćana i Židova. Slični procesi također su se odvijali i u protestantskim crkvama na Zapadu. Razne grupe kršćanskih klerika danas dolaze u Izrael na sastanke, rasprave, školovanje. Nastoje izravno upoznati Židove, a ne samo preko knjiga i proučavanjem drevnih tekstova. Susreću se u Izraelu s židovskim znanstvenicima i vjerskim vođama. Ove grupe dolaze i kada sigurnosna situacija u Izraelu nije dobra.

Ali, pitanje koje moramo postaviti je dosežu li promjene vidljive u vodstvu Crkve i kršćanskoj znanstvenoj eliti i cjelokupno svećenstvo — pastora ili kršćanskog vjernika koji dolazi u crkvu?

Kao što je slučaj sa svakom vjerom, vjersko znanje oblikuje elita te su stoga i promjene koje ta elita doživljava duboko ukorijenjene. Odličan primjer toga je obrada i pisanje kršćanskih tekstova koje naučavaju i čitaju milijuni kršćanskih vjernika.

Nema sumnje da se te promjene uglavnom šire kroz cijelo tkivo Crkve i dopiru i do običnih vjernika. Ali, pitanje je u kojem obujmu i je li to dovoljno? Sadržaj svećeničkih propovijedi, stavovi prema pojavama antisemitizma unutar kršćanskih zajednica čak i oblikovanje političkih stavova prema Državi Izrael – na sve to utječu duboki procesi koje Crkva danas prolazi.

Mnogi Židovi ovo su shvatili tek nakon uspostavljanja diplomatskih odnosa između Vatikana i Države Izrael te, dodatno, zahvaljujući papinskim posjetima Svetoj zemlji. Slike njihovih posjeta Jad Vašemu i jasna identifikacija s tragedijom židovskog naroda, slika pape koji stoji pred Zapadnim zidom s dubokim poštovanjem prema izraelskom svetom mjestu; njihove molitve da Bog Svemogućí oprosti nepravde koje su kršćani nanijeli Židovima tijekom mnogih stoljeća – sve to govori o promjeni kršćanske svijesti koja nas je nekoć vidjela kao narod koji je kažnjen izgonom i lutanjem među drugim narodima jer nije prihvatio Evanđelje a danas nas promatra kao narod čiji suverenitet treba poštovati i čuvati u našoj povjesnoj domovini u koju smo se vratili u skladu s božanskim obećanjem te kao, kako je to definirao papa, „starijeg brata (kršćanstva), baštinka izvornog saveza (sa Svevišnjim) koji nikada nije prestao vrijediti“. Sve je to imalo veliki utjecaj na židovski narod u Cionu i u dijaspori.

¹³ Seder Olam Raba 33,35 sefer hašimuš 15-17.

Gainsbourg, Tsahal i (ne)zaboravljena pjesma

Evaine Le Calvé Ivičević

Rođen pod imenom Lucien Ginsburg, Serge Gainsbourg (Pariz, 2. travnja 1928. – Pariz, 2. ožujka 1991.) čuveni je francuski pjevač, autor i skladatelj, a također i pjesnik, klavirist, slikar, scenarist, redatelj, pisac i glumac. Njegovi su se roditelji, Yosef Ginsburg i Olga Besman, rodili u Odesi, ali su već 1919. pobjegli od boljševizma i antisemitizma koji su vladali u Rusiji. Yosef u Istanbulu radi kao pijanist u baru, a vjenčao se s Olgom 1918. godine. Nakon što je mladi par nabavio lažne isprave, preselili su se u Francusku 1921. godine, kako bi se nastanili u blizini Olginog brata, koji stanuje u Parizu. Prvo dijete mladog para preminulo je u dobi od 16 mjeseci, a drugo dijete, Jacqueline, rodio se 1926. godine. Drugog travnja 1928. Lucien(Lulu) Ginsburg rodio se par minuta nakon svoje sestre blizanke Liliane.

Od slikarstva do skladanja

Serge Gainsbourg je na poseban način bio vezan uz Izrael. 1967. godine, uoči šestodnevog rata, na molbu kulturnog atašea izraelskog veleposlanstva u Francuskoj napisao je pjesmu pod naslovom *Le Sable et le soldat* (fr. *Pijesak i vojnik*) koja je u Francuskoj ostala zaboravljena, skoro zataškana. Ona se naime ne spominje ni u jednoj kompilaciji pjevača rađenoj u Francuskoj, ali se njezin tekst nalazi u knjizi *L'intégrale et caetera*¹ koja obuhvaća cjelokupni opus svestranog pjevača, tekstopisca i skladatelja. Gainsbourg se

¹ *Serge Gainsbourg, L'intégrale et caetera. Les paroles 1950-1991*, Serge Vincendet (ur.), izd. Bartillat, Paris, 2009.

Yosef i Olga Ginsburg

naime nikada nije odrekao ove pjesme. Gainsbourgov obitelj pak želi zaboraviti tu pjesmu. Otkada je pjevač preminuo, 1991. godine, njegovi bližnji uopće ne žele da se njegovo ime veže s Izraelom i bilo kojim cionističkim stavovima. „To je groteskno“, smatra njegova sestra Jacqueline, koja još uvijek živi u stanu njihovih roditelja, u kojem čuva klavir na kojem je svirao njihov otac Yosef. Taj intelektualac sklon avangardi, dobitnik prve nagrade Muzičke akademije i slikar, koji je zbog Revolucije i antisemitizma morao napustiti Rusiju, po dolasku u Pariz prisiljen je napustiti slikarstvo i klasičnu glazbu, te kako bi zarađivao za život zapošljava se u barovima i kabaretima oko trga Pigalle, gdje je svirao zabavnu glazbu koju je prezirao. Ipak, kao došljaci u Francuskoj, zemlji čije su društvo idealizirali, Yosef i Olga

Ginsburg silno su se željeli integrirati u svoju novu sredinu. Potpuno su zapustili židovsku tradiciju, nisu uopće obilježavali vjerske blagdane niti su djeci prenijeli vrijednosti židovstva.

Mladi Lucien nije dakle dobio nikakvo židovsko obrazovanje, ali roditelji potiču njegovu umjetničku izobrazbu. S trinaest godina Lucien upisuje Slikarsku akademiju na Montmartreu. Lucien provodi sve slobodno vrijeme slikajući, ali već tada pokazuje svojeglavost: slika samo ono što mu se dopada – njegovi su omiljeni motivi mrtve prirode i scene svakodnevnog života. Njegovi profesori prepoznali su talent mladog umjetnika. Međutim, surova stvarnost ubrzo je slomila Lucienovo djetinjstvo i podsjetila ga na njegove korijene. Pod njemačkom okupacijom mora nositi žutu zvijezdu i, kako bi se spasio od progona, prisiljen je skrivati se u internatu u regiji Limousin sve dok traje rat. Traumatičnom iskustvu što je doživio kao žrtva nacizma posvetio je album *Rock around the Bunker* (1975). Nakon rata, Lucien Ginsburg upisuje Ecoledes Beaux-Arts, parišku likovnu akademiju, gdje se školuje za arhitekta. Predavanja pohađa godinu dana i stiče znanje koje će obilježiti njegovo daljnje stvaralaštvo. Manje poznatu epizodu Gainsbourgovog života predstavlja razdoblje 1950-ih godina, tijekom kojeg radi kao odgajatelj u sirotištu za djecu poginulih u Holokaustu. Djecu upoznaje sa slikarstvom i glazbom te za njih sklada i pjeva im pjesme: ona su njegova prva publika. Kada prestane raditi kao odgajatelj, Lucien Ginsburg odluči svoje prezime po francuziti u

Lucien Ginsburg sa sestrom blizankom Liliane

Lucien Ginsburg, 1934. godine

Lucien Ginsburg, 1946.-1947. godine

Gainsbourg i mijenjati ime u Serge, možda u čast Sergeja Pludermachera, ravnatelja sirotišta koji mu je otvorio perspektive umjetničke karijere.

Slikar Lucien Ginsburg vjerojatno ne bi postao glazbenik Serge Gainsbourg da nije doživio neuspjeh. Njegovim slikama naime nedostaje originalnost: dobro slika, ali ne uspijeva pronaći vlastiti izražaj. Svjestan svoje nemoćnosti da se oslobodi od utjecaja stila umjetnika koji mu služe kao uzor, Ginsburg odustaje od svoje strasti za slikarstvom te od sna da postane slavnim slikarom. Duboko razočaran vlastitim ostvarenjima, on 1958. godine zapali skoro sva svoja djela. Poštedio je tek nekoliko slika koje je bio poklonio roditeljima pa su stoga danas platna s potpisom "Lucien Ginsburg" vrlo rijetka. Tek mu je trideset godina, a odustajanje od slikarstva označava u njegovom životu nagli preokret i skrivenu bol koja u njemu budi stalni poriv za provokacijom. Prilikom televizijskog intervjua 1986. godine, Gainsbourg između ostalog izjavljuje kako je skladanje pjesama minorna umjetnost u usporedbi sa slikarstvom. Svestrani i nezasićeni stvaralački duh umjetnika ne može se zadovoljiti stvaranjem u okviru "minorne umjetnosti",

tako da će cijeli život nastojati širiti područja svoga djelovanja, unoseći kroz slojevitost intertekstualnost "plemenitije" umjetničke elemente u svoje skladbe i tekstove. U potrazi za drugim načinima izražavanja počinje se baviti fotografijom, kinematografijom, piše glazbu za četrdesetak filmova, okušao se i u književnosti (objavljuje parabolnu priču s autobiografskim elementima pod naslovom *Evgenij Sokolov*). Međutim, slavu je stekao pisanjem i skladanjem pjesama, za sebe i druge interpretatore, posebice interpretatorice. U svojim pjesmama dotiče razne muzičke žanrove, uz tekstove prepune igara riječima, suptilnih dvoznačnosti i provokativnih sadržaja, s brojnim književnim aluzijama i istančanom poetičnosti.

(Ne)zaboravljena pjesma Tsahalu

Početak 1967. godine, kulturni savjetnik izraelskog veleposlanstva u Parizu Avraham Scherman čuo je na francuskom radiju pjesmu *Le Poissonneur des Lilas*² za koju je bio uvjeren da je izvorno izraelska. Ta je

² U originalnoj interpretaciji autora na <https://www.youtube.com/watch?v=eWkWCFzkOvU>

pjesma naime 1959., prilikom turneje francuskog muškog vokalnog ansambla Les Frères Jacques u Izraelu, doživjela toliki uspjeh da je čuveni pisac i pjesnik Haim Hefer za njezinu melodiju napisao stihove potpuno novog sadržaja, te je pjesma osvanula na hebrejskom pod naslovom *Sayarim*. Scherman je s iznenađenjem saznao da ta pjesma nije izraelska nego da je njezin autor slabo poznati pjevač Lucien Ginsburg, rođen u Francuskoj od roditelja Židova, porijeklom iz Rusije.

Zaintrigiran tim otkrićem, Avraham Schermanje zatražio sastanak s Gainsbourgom jer su mu se njegove melodije sviđale, a upravo je bio u potrazi za autorom. U kontekstu vrlo napete političke situacije, kada se već naziralo da će buknuti rat, kulturni je savjetnik naime htio da se za Tsahal napiše svojevrsna himna. Pored umjetničkog talenta, Gainsbourg je zbog svoje osobne sudbine i porijekla bio idealan izbor za skladanje takve pjesme. Scherman je ubrzo uvjerio kantautora da napiše pjesmu kojom će se poticati raspoloženje vojnika i podržati moral stanovništva.

Čim je primio narudžbu za pjesmu, Serge Gainsbourg je prionuo na posao

i ubrzo napisao tekst i melodiju pjesme pod naslovom *Le Sablettele soldat* (*Pijesak i vojnik*) čije je probno snimanje napravio u jednoj noći. Nakon dobivanja pozitivnog mišljenja od veleposlanstva u Parizu, snimak su poslali u Tel Aviv, 4. lipnja 1967. Poslana francuska verzija pjesme tek je demo snimak: predviđeno je da će se odmah prevesti na hebrejski i da će ju zbor izraelske vojske snimiti u studijima nacionalnog radija Kol Yisrael. Međutim, 5. lipnja buknuo je Šestodnevni rat. U euforiji pobjede Kol Yisrael pustio je u eter originalni probni snimak pjesme *Le Sablettele soldat*, koju dakako nisu stigli adaptirati ni snimiti na hebrejskom, nakon čega su pjesmu arhivirali i zaboravili.

Ostala bi zauvijek zaboravljena da ju trideset pet godina kasnije nije otkrio Moše Toboul, koji se zaposlio u Kol Yisraelu nakon što je, napustivši Francusku, napravio *aliju*. Iskusi arhivist odmah je prepoznao Gainsbourgov glas i važnost zaboravljenog snimka. Tako je ponovo otkrivena malo poznata pjesma, u biografijama prešućena zato što se u Francuskoj smatra "previše cionističkom", a ne veže se uz deciderani stav samog kantautora. On je naime vrlo malo javno govorio o svom odnosu prema Erec Izraelu koji nikada nije ni posjetio. U jednom intervjuu, 3. studenog 1982., na nacionalnom radiju France Culture, pjevač izjavljuje: "Da se borim za svoje židovsko porijeklo? Zašto ne, ali ne znam gdje bih to učinio... ja sam Aškenaz, nisam ja tip koji pripada Izraelu." Ipak, dvije godine kasnije na slobodnom (i slobodarskom) radiju Carbonne 14, eksplicitno komentira pjesmu *Le Sablettele soldat* i dodaje: "Da, da je otišlo po zlu bio sam spreman otići [u Izrael]..."

Danas je pjesma *Le Sablettele soldat* i dalje prilično nepoznata u Francuskoj: radio židovske zajednice RCJ tek ju povremeno emitira i pjevaju je pojedini zborovi sinagoga.³ U Izraelu je pak doživjela pravi uspjeh nakon što je tekst preveden na hebrejski te pjesma snimljena pod naslovom *Al holot Israel* (*ha Hol vé ha Hayal*). Jedno od ljepših izvođenja podario nam je zbor Tsahala.⁴ Nakon što je najzad izašla iz sjene, pjesma je inspirirala nove interpretacije, naprimjer na jidiš⁵, ali prisvojila ju je i mlađa generacija, tako joj darujući novo mjesto u izraelskom kulturnom krajoliku. Jedan od primjera takve adaptacije pruža franko-izraelski reper Smolik, koji je ukomponirao Gainsbourgovu pjesmu u vlastitu skladbu pod naslovom *Les Enfants d'Israël* (*Djeca Izraela*).⁶ Tako je (skoro) zaboravljena pjesma došla do svoje publike i osvojiti će još mnogo generacija slušača koji vole Izrael.

Pijesak i vojnik

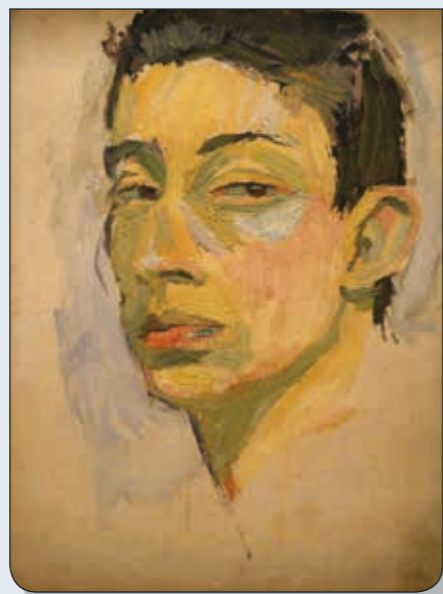
Da, branit ću pijesak Izraela,
Zemlju Izraela, djecu Izraela;
Makar život dao za pijesak Izraela,
Za zemlju Izraela, za djecu Izraela;
Branit ću od svakog neprijatelja,
Pijesak i zemlju meni obećanu.

Branit ću pijesak Izraela,
Gradove Izraela, Erec Izrael;
Makar život dao za pijesak Izraela,
Za gradove Izraela, Erec Izrael;

Svi Golijati što s piramida dođoše,
Pred Davidovom zvijezdom ustuknut će.

Branit ću pijesak Izraela,
Zemlju Izraela, djecu Izraela;
Makar život dao za pijesak Izraela,
Za zemlju Izraela, za djecu Izraela;

Makar život dao za pijesak Izraela,
Za zemlju Izraela, za djecu Izraela.

Lucien Ginsburg, *Autoportret*, 1957. © Jacqueline Ginsburg

³ Dostupna je u interpretaciji zbora pariške sinagoge Buffault na <https://www.youtube.com/watch?v=EVyDlv6WanU>

⁴ Dostupna je na <https://www.dailymotion.com/video/xhs4sn>

⁵ Dostupna je na <https://www.youtube.com/watch?v=zA4hzanj8fw>

⁶ Dostupna je na https://www.youtube.com/watch?v=Cu2Z_aAhN8

EVA HESSE

Tuga, bol i snaga stvaranja umjetnosti

Sonja Braut

U svom je dnevniku 4. studenog 1964. Zapisala da ima "gadan dan" i da uništava sve što napravi, pa opet obnavlja i tako u krug. Tada 28-godišnja umjetnica, Eva Hesse, radila je tako po tko zna koji put, uporno pokušavajući otkriti treba li u stvaranju prevladati spontanost ili promišljanje, stihija ili struktura, što su joj bile najteže dvojbe tijekom cijelog kratkog života. A poslije su njezini dnevnicari otkrili da je ipak zaključila da se u "umjetnosti disciplina preprečuje slobodi".

Eva Hesse rođena je 11. siječnja 1936. u Hamburgu u obitelji progonjenih Židova. Roditelji su je dvije godine kasnije sa starijom sestrom Helen Hesse ukrcali u jedan od posljednjih vlakova, tzv. Kindertransporta za Nizozemsku, nadajući se da će barem one preživjeti. Srećom, obitelj se okupila već za pola godine i preselila u Englesku te vrlo brzo emigrirala u SAD. U New Yorku su unajmili stan u Washington Heightsu, omiljenoj četvrti imigrantske židovske zajednice, no, umjesto da za Evu počne mirno djetinjstvo, njezini su se roditelji 1944. razveli, godinu kasnije otac se ponovno oženio, a majka se ubila. Pred desetogodišnjom djevojčicom ponovno je bila neizvjesna budućnost, pa se od tuge i boli branila bijegom u maštu i risanjem.

Postupno je otkrivala da je umjetnost, a isprva zapravo dizajn, njezino područje pa je sa 16 godina završila školu za industrijski dizajn u New Yorku i potom se upisala na Institut za dizajn Pratt. Već tada ju je mučila dvojba koliko se "drila" smije podnijeti, a kako joj je studiranje brzo dosadilo,

napustila ga je nakon godine dana i počela raditi za časopis *Seventeen*. U slobodno vrijeme odlazila je na satove slikanja u Likovnu studentsku ligu, no nemir ju je tjerao dalje, pa je tri godine studirala na Cooper Unionu, a potom 1959. napokon diplomirala na Yaleu. Upravo je taj finiš obrazovanja u njoj ostavio najdublji trag jer joj je mentor bio Josef Albers, njemački Židov i američki umjetnik i matematičar koji je zagovarao apstraktni ekspresionizam i bio je najutjecajniji začetnik i predstavnik Op arta i minimalizma.

Pravom umjetničkom životu prepustila se po povratku u New York i tijekom druženja s mladim minimalistima, osobito sa Solom Le Witt s kojom je blisko prijateljstvo njegovala do kraja života. Kada se nisu mogle naći, njih dvije su razmijenjivale pisma pa je tako u jednom Sol na Evinu kuknja-

vu da ne može stvarati, odgovorila: "Prestani razmišljati i samo RADI!" Bile su podrška jedna drugoj i ubrzo postale vrlo utjecajne među kolegama. A onda se Eva 1962. udala za kipara Toma Doylea i tri godine kasnije s njim preselila u Njemačku, gdje je Doyle dobio posao u rezidenciji industrijalca i kolekcionara Friedricha Arnharda Scheidta.

Eva je teško prihvaćala boravak u napuštenom mlinu u Kettwig-on-Ruhrneu daleko od Essena između dijelova starih strojeva i među alatima. U to ju je doba snašao i gubitak oca, no usprkos tome pronašla je novo nadahnuće u risanju detalja sveg onog što ju je okruživalo. A nakon što se odvojila od supruga i vratila u New York, njezina karijera već je bila čvrsto usmjerena prema kiparstvu i eksperimentiranju s neobičnim materijalima, osobito latek-

som, stakloplastikom i plastikom koji će postati njezinim zaštitnim znakom. Ili, kako je to objasnio povjesničar umjetnosti Robert Pincus-Witten: "Tuga i izolacija izazvana smrću umjetničinog oca i razdvajanje od supruga izazvali su - umjesto ludila - kristalnu lucidnost izvornog stvaranja."

Njezine nove preokupacije izazvale su veliku pažnju stručnjaka, medija, pa i publike, pa je Eva Hesse mnogo izlagala i još više radila. "Hang Up" je bilo njezino najsmjelije djelo za koje je rekla da je bilo: "moja prva ideja apsurdna ili ekstremnog osjećaja", dok se u "Pristupanju", izrađenom od metalnih kutija i gumenih cijevi, vidi ravnoteža njezinih osjećaja i uma, ali, kako je rekla njezina prijateljica i umjetnica Rosie Goldman, "i nešto seksualno i fantastično".

Osobito je bilo njezino zanimanje za lateks od kojeg je stvarala sve ono što nije predvidio njegov proizvođač, bila je očarana neposrednošću toga materijala. S njim je radila kao da je boja, četkajući sloj po sloj i oblikujući ga kako je željela, ovisno o tome na što ju je lateks podsjećao, a većinom je to bilo nešto iz djetinjstva ili majčina smrt.

No i deset godina nakon što si je prvi put postavila ta pitanja, još nije znala odgovor ometaju li osjećaji misao i što je proizvodljivo, a što bitno. A bila već je bila 1969. i bio joj je dijagnosticiran tumor na mozgu zbog kojeg je morala na prvu operaciju. Nakon toga se prepustila neiskrenosti života i prihvatila sve što je izvan njezine kontrole, uključujući i vlastitu smrtnost.

Mreža kabela od stakloplastike pod nazivom „Right After“ može se shvatiti kao njezin ekspresionistički sažetak. A onda se ponovno pojavio tumor i morala je opet na operaciju, iza koje je ubrzo slijedila i treća i smrt Eve Hesse, 29. svibnja 1970.

"Da biste shvatili snažnu, smiješnu, samouvjerenu, sjajnu, punu života i voljenu Evu njezine biste dnevničke morali vidjeti samo kao dio njezinog bića", napisala je u katalogu izložbe Evinih crteža u galeriji Hauser & Wirtlu njezina prijateljica i autorica Gioia Timpanelli, dodajući da se "suočila s umiranjem s odvažnosti i hrabrosti, stvarajući svoje skulpture". Dnevničke koje je vodila od 1955. do smrti objavljeni su prije pet godina pod jednostavnim nazivom "Eva Hesse: Diaries", a

2016. proglašeni su najljepšom knjigom prema odluci federalnog ureda za kulturu Švicarske. No, osim emotivnog značenja, oni otkrivaju i njezin put od modernistice do vrlo cijenjene postmodernistice, te kako se nadmetala s kolegama i naglašavala važnost ženskosti odbijajući etiketu feministice tvrdeći da "izvršnost nema spol".

Njezina nasljeđa upotreba su inovativnih materijala, odgovor na minimalistički pokret i sposobnost da krene dalje. Bila je među prvima koja je šezdesetih godina prošloga stoljeća eksperimentirala s fluidnim oblicima iz organskoga svijeta prirode u kojima su mnogi prepoznavali tragove ženskih oblika i feminističkih uvjerenja. A Eva Hesse je samo slijedila svoje misli i osjećaje. Mnogo je izlagala za života, ali i posthumno, pa i nakon ulaska u novo stoljeće. Više od 20 njezinih djela nalazi se u fundusu njujorkškog Muzeja moderne umjetnosti. Najveća zbirka njezinih radova izvan SAD-a nalazi se u muzeju u Wiesbadenu u Njemačkoj, dok se velika kolekcija njezinih crteža čuva u Allenovom muzeju umjetnosti u koledžu Oberlin, zajedno s arhivom Eve Hesse kojeg je 1979. darovala njezina sestra Helen Hesse Charash.

Simone Weil i njezina teologija nemoći

Jadranka Brnčić

Nedavno se (24. kolovoza) navršilo sedamdeset šest godina od smrti filozofkinje i mističarke Simone Weil (1909-1943). Nije okrugla obljetnica, ali svaka je prigoda dobra da se prisjetimo njezine misli.

Među Simoninim objavljenim tekstovima nekoliko ih je koncipirano kao knjiga, dok su svi ostali zapravo bilješke i dnevničke (11 debelih bilježnica). No, s obzirom na način na koji

je razvijala svoje argumente, upravo kratki ulomci, koji kadikad imaju učinak aforizma, vjerno ilustriraju njezinu eliptičnu a koherentnu misao.

Dragocjene krhotine Simonine misli primaju svoje jedinstvo iz svoje ukupnosti koja poziva i angažira čovjeka u njegovoj *conditio humana*: u njegovim graničnim situacijama. Upravo su takve situacije prostor prizivanja i hvaljenja Božje volje, što Simone

razumije kao proces vraćanja Njemu samom.

Simonina isključiva životna strast bijaše – istina. Pritom, istinu, dakako, ne razumije logički, nego fenomenološki i psihološki.

Piše o nužnim uvjetima da istina u ljudskom subjektu postane iskustvom, a objekti u tom iskustvu zbiljskima. Stoga se ne zalaže za neku teoriju

ljudske proizvodnje istine, nego istinu razumije kao duboko osoban, introspekcijski problem.

S obzirom da tako shvaćena istina ne može biti podložna dokazivanju, jedini način njezine ovjere jest da se ono što o njoj ljudska misao razumije provede u djelo.

Za Simone i sebstvo i svijet, dakle, mogu biti konstituirani isključivo kroz djelovanje u svijetu, odnosno misao može biti autentična isključivo u susretu sa zbiljom. Mistika i filozofija sprežu se u toj točki u kojoj nema razlike između misli i života, tijela i teksta.

Simonino fizičko tijelo u kojem je tuđa patnja zaorala toliko brazdi, prevodi se u tijelo teksta izbrazdano nuždom vapaja. Iskristaliziran procesom mišljenja taj vapaj postaje jasnom i preciznom misli spletenom oko nekoliko ključnih čvorišta: nesreća, milost i težina, vrijeme, suosjećanje, pozornost, ljudske potrebe. Svako od tih čvorišta može biti putokaz za čitanje cjelokupnoga Simonina djela.

Ono se može razumjeti kao filozofija rada, rada u najširem i najdubljem smislu te riječ, a može se čitati na različitim razinama: kao hermeneutiku *conditio humana* ili kao zbirku vježbi preobrazbe sebstva u potrazi za istinom, trajno otvorenom.

Čovjeka Simone vidi prognanim u svijet, njegovu pak čežnju za Bogom kao njegov božanski zavičaj. Budući da je Bog nepoznat i nespoznatljiv, čežnja se ne može vezati ni uz kakav objekt te duša mora kušati prazninu u kojoj za utrošenu energiju naknade nema.

Taj je proces nenaravan i bolan za čovjeka te je on neprestance iskušavan da svoju čežnju za Bogom usmjeri na kakav zemaljski objekt: društvo, religiju, Crkvu.

Pružajući iluziju da su važnije od pojedinca, te institucije često postaju predmetom čovjekove idolatrije. Ukoliko čovjek odbija tu idolatriju i

voljan je ostati u proturječnosti u koju ga stavlja njegova dvojna narav, naći će da sva zemaljska stvorenja i objekti mogu biti posrednici između njega i Boga koga čežne. Time progonstvo postaje ispunjenjem, pa sav naravni svijet može čovjeku govoriti o njegovu nadnaravnu zavičaju.

Ljepota svijeta govor je Božji i dokaz da je otjelovljenje božanskoga moguće. Posredništvo svoj vrhunac doseže u Kristu čiju patnju Simone vidi kao trajan kozmički proces pomirenja svijeta i univerzuma s njegovim Stvoriteljem.

Kršćani, uz časne iznimke dakako, nisu pripravnici umrijeti za Krista u rokovima vlastita života. Ali umiju biti pripravnici umrijeti u rokovima ovomezaljskih moćnika. Možda zato jer je lakše umrijeti za ono što je moćno nego za ono što je nemoćno: sudjelovanje u moći opija, a sudjelovanje u nemoći razgolićuje, kaže Simone.

Kao jedinu božansku moć Bog daje kršćanima znak božanske nemoći – križ. Prihvatiti križ znači odreći se predodžbe o Bogu kao mjestu apsolutnoga znanja, znači prihvatiti i znati tek jednu stvar o Bogu – a ta je da je Bog bio prisutan u raspetom Kristu te da se s njim posve poistovjetio. Bog uze križ. Takvo je značenje kristološkoga himna u Fil 2,7-8: „... sam sebe

isprazni...". U takvu teologiju nemoći upisuje svoju misao Simone Weil.

Božja nemoć viče kroz Isusovo raspeće, vapi kroza sva raspeća, kroza sva vremena i iz svakog čovjeka žrtve nepravedne moći. U svakom tom čovjeku nudi nam se Bog. Sam nemoćan, on nam pomaže da prihvatimo ljudsku nemoć kao odgovornost kojom se može očitovati moć njegove ljubavi. Srce njegove svemoći.

Nije dovoljno pomiriti hermeneutiku koja dokida stare idole i hermeneutiku koja restituira kerigmu, nego valja zaći još dublje, sve do sloja u kojem je dugom obilaznicom moguće ponovno povezati religiju i vjeru posredstvom ateizma (ispražnjenosti od konceptualnoga govora o Bogu), o kakvom piše i Dietrich Bonhoeffer.

Tako je Job do svoje ponovno pronađene vjere došao upravo dijalektikom ateizma, ali je prethodno morao nadići narcizam vlastite želje i vlastita straha te ući u carstvo značenja u kojem više nije riječ o njemu samom, nego o ljudskom biću kao takvom.

Dubina bića očituje se u zaboravu vlastitih želja i interesa. Ili: u radikalnom prepoznavanju vlastitih želja i interesa u predanosti Bogu koji ne pruža nikakva jamstva. Ni o sebi.

Budući da je vrijeme ono što nas odvaja od čiste milosti, kontemplacija je vremena za Simone ključ ljudskoga života. Vrijeme je okvir predočavanja, njegova je temeljna funkcija uspostavljanje sadašnjosti. Kad čovjek uzmakne sadašnjem trenutku, kad pobjegne od trenutka, jednoličnost pruža svoje stravično lice, postaje nesnosnom. Odatle potreba transcendiranja vremena smještena iznad niza događaja koji se neumorno odvijaju.

Vrijeme je povlačenje Boga. U određenom smislu ono je njegova granica. Stoga stupiti s njim u dodir znači učiniti vrijeme suvišnim. Prihvatiti – piše Simone – da „budućnost bude djevičanski

čista i netaknuta, čvrsto povezana s prošlošću nama nepoznatim vezama, ali slobodna od onih veza koje joj nameće naša mašta što znači prihvatiti mogućnost da budućnost dođe, a osobito da nam se dogodi bilo što te da sutrašnji dan pretvori čitav naš prošli život u nešto besplodno i zaludno”.

Odustati od vlastite budućnosti, odustati od nadomjestaka što bi ih u nama mogle stvoriti prošle okolnosti koje su ranile našu osobnost, odustati od ekspanzije svoga ja, odvojiti se od budućih događaja, jedini je način da čovjek bude prisutan božanske u sebi.

Jedino mjesto u vremenu u kojem nam se, dakle, valja zadržati jest sadašnji trenutak. Tek je u toj sadašnjosti moguće primiti milost, pristupiti Bogu, podložiti se njegovoj volji, tražiti od Njega kruh svagdašnje nadnaravne milosti. Živjeti cjelovito u trenutku znači posvemašnje pristajati uz Boga koji nije u vremenu, nego u vječnome sada.

Pozornost je ključan pojam Simonine filozofske antropologije. Premda njezinu filozofiju misao možemo čitati kao filozofiju rada, kritiku ideologija, metafiziku nadnaravnoga, filozofiju povijesti i politike, ona je ponajprije poziv. Poziv upućen svakom čovjeku na svjesnost čija je temeljna pretpostavka – pozornost.

Duhovni je život život pozornosti, budnosti, i to na svim razinama: ljubav je pozornost za koga drugog do sebe, za bližnjega i za Boga; molitva nije ništa drugo do čista pozornost; zahvalnost usmjerena prema dobru, pozornost je kojom iščekujemo dobro...

Pozornost nije napor volje, nego želje, nije napor činjenja, nego upravo suprotno – napor nečinjenja, vježbanje prisutnosti, bivanja ovdje i sada.

Biti pozoran znači ne dopustiti da išta bude do nas samih. Štoviše, znači biti ispražnjen od sebe, provodan, raspoloživ, usmjeren. Istina nam se ne otvara na razini puke misli – misliti znači us-

postavljati odnose među pojmovima, a istina ništa ne isključuje – nego na razini cjelokupnoga bića.

Tek kad se odrekemo vlastitih misli i projekcija, istina onoga što jest može nas dotaknuti, prožeti. Dobro ne proizvodimo, nego ga iščekujemo kao dar. Stoga je svaka pozornost, ma bila i najnezatnija, pozornost za prisutnost dara. To nije samo poziv nego i metoda.

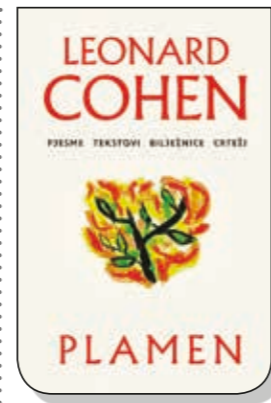
Religija ne bi smjela pretendirati da u društvu zauzima neko drugo mjesto osim onoga koje odgovara nadnaravnoj ljubavi u ljudskoj duši i zauzimanju za dobro svih ljudi. Suosjećanje s drugim pokretač je društvenog angažmana, ono je mjesto interakcije vjere i djelovanja, djelovanja kakvo proizlazi iz živog osjećaja jedinstva s cijelim čovječanstvom.

Budući da tvorimo jedno tijelo, bol ma kojega od njegovih udova i nas boli. Odnositi se prema komu kao prema objektu „svetogrđe je prema onome što čovjek u sebi sadrži sveto”. Ljubav prema drugome nije upućena subjektu koji postaje predmetom naših „dobrih djela”, nego mnogo više. Ljubav je obraćanje osobe osobi, pozornost koju poklanjamo drugome jednostavno ga pitajući, pripravnici do kraja čuti odgovor: „Što je tvoja muka, brate/sestro?”

Volja Božja čovjeku se očituje kao proturječna: svatko podnosi nepravdu koju mu nanose drugi, a sam ne bi smio nanositi ni najmanju nepravdu drugome. Ljubav prema pravdom razgolićuje čovjeka pred njim samim u njegovoj nepravdom.

To prihvatiti znači ući u Kraljevstvo Božje, a to odbiti znači pristati na nesreću svijeta. Zlo je tek znak naše udaljenosti od Boga i nužno je jer kroz prihvaćanje boli koju nam zadaje, ljubimo Boga i po toj ljubavi smanjujemo udaljenost koja nas dijeli od Njega.

Simone je tu udaljenost prešla u kratkom i bolnom dahu. (*Autograf*)

Leonard Cohen: Plamen : [pjesme, stihovi, bilježnice, crteži]

Nakladnik: Vuković & Runjić, Zagreb, 2019.

Prijevod: Damir Šodan

Broj str.: 304

"Plamen" je zbirka posljednjih pjesama i odabranih zapisa Leonarda Cohena, koju je sastavio i uredio sam Cohen tijekom posljednjih mjeseci života. Knjiga sadrži opsežan izbor iz Cohenovih bilježnica, tekstove pjesama, prozne zapise i autorove ilustracije kojima se u pjesničkoj formi bavio cijeloga života, te pruža dosad najdublji uvid u život i um jedinstvenog umjetnika i mislioca.

Avi Jorisch: Neka bude inovacija: Kako izraelska domišljatost popravlja svijet

Nakladnik: Profil, Zagreb, 2019.

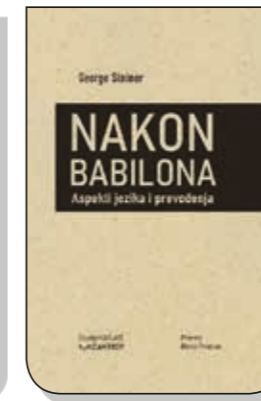
Prijevod: Dražen Čulić

Broj str.: 229

Ovo je zbirna priča o tome kako su izumi nastali u Izraelu poboljšali život milijardama ljudi u svijetu i kako je izraelska domišljatost pomogla hraniti gladne, liječiti bolesne i graditi zaklone za beskućnike. Kad razne odgovorne i službene osobe, zakonodavci, inženjeri, liječnici, odvjetnici, bankari i radnici svih vrsta traže rješenja za svoje probleme – male i velike – trebali bi pogledati Izrael kako bi našli već postojeće odgovore ili unaprijedili nova

U izlozima knjižara

Dolores Bettini

rješenja. (Maroje Mihovilović, urednik)

George Steiner: Nakon Babilona: aspekti jezika i prevođenja

Nakladnik: Mizantrop, Zagreb, 2019.

Prijevod: Dinko Telečan

Broj str.: 520

Svaki jezik – a ne postoje „mali“ ili neznatniji jezici – konstruira skup mogućih svjetova i geografije pamćenja. Prošla glagolska vremena, u svojoj zbunjujućoj raznolikosti, sačinjavaju povijest. Utoliko je, na razini ljudskih psihičkih resursa i preživljavanja, na djelu beskrajno pozitivna, „darwinovska“ logika u inače zakučastom i negativnom prekomjerju jezika koji se govore na ovom planetu. Kad umre neki jezik, s njim umre i jedan mogući svijet.

Martha C. Nussbaum: Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici

Nakladnik: Mizantrop, Zagreb, 2019.

Prijevod: Nadežda Čaćinović

Broj str.: 578

Ovo što slijedi neće ni pokušavati biti prikaz čitave helenističke etičke misli, niti će biti pažljivo sistematizirani selektivni odabir. Umjesto toga bit će donekle idiosinkrastički prikaz nekih središnjih tema, vođen opsosivnim traganjem za nekim pitanjima – a kao vodeći motiv poslužit će analogija između filozofije i medicine kao umijeća življenja.

Esther Perel: Parovi u zatočeništvu: Pomirba erotskog i intimnog

Nakladnik: Vorto Palabra, Zagreb, 2020.

Prijevod: Martina Pranić

Broj str.: 320

Oslanjajući se na dugogodišnje iskustvo u bračnoj terapiji, Esther Perel istražuje kompleksne procese koji žudnju održavaju vitalnom. Kroz pregršt analiza slučajeva i žustru raspravu, Perel nam pokazuje načine na koje je moguće ostvariti uzbudljiviji, zabavniji, pa čak i poetičniji seksual-

ni život u ozbiljnim vezama. Odlučna u namjeri pomirbe erotike i doma, Perel će razložiti zašto je gubitak strasti cijena demokracije u bračnoj postelji, te nas pozvati da ponovno razmotrimo zaigranost, udaljenost, pa čak i neizvjesnost. Mudra, duhovita, te eksplozivno originalna, "Parovi u zatočeništvu" knjiga je koja bi lako mogla preobraziti način na koji živite i volite, te je ključan priručnik za uspješnu monogamiju.

Renia Spiegel: Dnevnik Renije Spiegel

Nakladnik: Stilus knjiga, Zagreb, 2020.

Prijevod: Antonia Bojčić

Broj str.: 356

Otkriven nakon sedamdeset godina, „Dnevnik Renije Spiegel“ već se opisuje kao klasik književnosti o Holokaustu. Pisan jasnoćom i stilom koji podsjećaju na „Dnevnik Anne Frank“, ovaj je dnevnik izvanredan svjedok ratnih strahota, ali i života koji postoji onkraj ratnih mračnih zbivanja.

Jaje

Andy Weir / preveo Ante Jerićević

Išao si kući kad si umro.

Prometna nesreća. Ništa posebno, ali svejedno fatalno. Iza tebe je ostala supruga i dvoje djece. Bila je to bezbolna smrt. Doktori su te pokušali spasiti, ali bez uspjeha. Tvoje tijelo pretrpjelo je prevelike ozljede pa je bolje ovako, vjeruj mi.

I tada si me upoznao.

"Što... Što se dogodilo?" pitao si. "Gdje sam ja?"

"Umro si", rekao sam, sasvim izravno. Nema potrebe za eufemizmom.

"Naletio je... kamion i auto je proklizao..."

"Da", rekao sam.

"I... ja sam umro?"

„Da! Ali nemoj se osjećati loše zbog toga. Svi umiru“, rekao sam.

Pogledao si okolo. Nije bilo ništavila. Samo ti i ja. "Kakvo je ovo mjesto?" pitao si. "Je li ovo zagrobni život?"

"Manje-više", rekao sam.

"Jesi li ti Bog?" pitao si.

"Da", odgovorio sam. "Ja sam Bog."

"Moja djeca... Moja žena", rekao si.

"Što je s njima?"

"Hoće li biti u redu?"

"E to volim vidjeti", rekao sam. "Upravo si umro, a prvo brineš za svoju obitelj. Lijepo."

Gledao si me s oduševljenjem. Za tebe, nisam izgledao kao Bog. Više kao neki čovjek. Ili možda žena. Možda neki nejasni autoritet. Prije kao učitelj u srednjoj školi nego kao Svemogući.

"Ne brini", rekao sam. "Sve će biti u redu. Tvoja će te djeca pamtit i kao savršenog u svakom pogledu. Nisu imali vremena da te prezru. Tvoja će žena zaplakati, ali će potajno odahnuti. Da budemo iskreni, tvoj se brak raspadao. Za utjehu, osjećat će se krivom zbog osjećaja olakšanja."

"Oh", rekao si. „Što će se sada dogoditi? Da li idem u raj ili pakao ili tako nešto?"

"Ni jedno", rekao sam. "Bit ćeš reinkarniran."

"Ah" rekao si. „Hindusi su bili u pravu.“

"Sve religije su u pravu na svoj način", rekao sam. "Hodaj sa mnom."

Pratio si me dok smo bili u praznini. "Gdje idemo?"

"Nigdje posebno", rekao sam. "Lijepo je hodati dok razgovaramo."

„U čemu je onda smisao?“ pitao si. "Kada se ponovno rodim, bit ću prazna ploča, zar ne? Dijete. Dakle, sva moja iskustva i sve što sam učinio u ovom životu neće biti važno."

"Nije tako!" rekao sam. "U sebi imaš sva znanja i iskustva svih prošlih života. Sada ih se ne sjećaš."

Prestao sam hodati i primio te za ramena. "Tvoja je duša veličanstvenija, ljepša i veća nego što možeš zamisliti. Ljudski um može sadržavati samo djelić onoga što jesi. To je kao da guraš prst u čašu vode da vidiš je li vruće ili hladno. Stavio si mali dio sebe u tijelo, i kada ga vratiš, stekao si sva iskustva koja je to tijelo imalo.

"Bio si u ljudskom svijetu zadnjih 48 godina pa se još nisi rastegnulo i osjetio ostatak svoje neizmjerne svijesti. Ako budemo dugo bili ovdje, počet ćeš se sjećati svega. Ali nema to smisla raditi između svakog života."

"Koliko sam se puta reinkarnirao?"

"Puno. Jako puno. U puno različitih života", rekao sam. "Ovaj put, bit ćeš kineska seljančica, 540. godine n.e."

"Čekaj, što?" Ostao si šokiran. "Šalješ me natrag kroz vrijeme?"

"Pa, tehnički, pretpostavljam da da. Vrijeme, kao što znaš, postoji samo u vašem svemiru. Stvari su drugačije odakle ja dolazim."

"Odakle si došao?" pitao si.

"Naravno," objasnio sam, "dolazim odnekud. Odnekud drukčije. Ima i drugih poput mene. Znam da ćeš željeti znati kako je tamo, ali iskreno, ne bi razumio."

"Oh", rekao si, malodušno.

"Ali čekaj. Ako se reinkarniramo na drugo mjesto i u drugo vrijeme, mogao sam u nekom trenutku razgovarati sam sa sobom."

Sigurno. To se stalno događa. I kad se sretnemo, u oba života svjesni smo samo vlastitog života tako da ni ne znaš da se srećeš sam sa sobom."

"Koja je svrha svega toga?"

"Ozbiljno?" pitao sam. „Ozbiljno? Pitaš me za značenje života? Nije li to malo stereotipno?"

"Pa to je razumno pitanje", ustrajao si.

Pogledao sam te u oči. "Smisao života, razlog zbog kojeg sam napravio ovaj cijeli univerzum, jest da sazriješ."

Misliš čovječanstvo? Želiš da sazrijevamo?"

"Ne, samo ti. Napravio sam cijeli univerzum za tebe. Svakim novim životom odrasteš i postaneš sve veći um."

"Samo ja? A što je sa svima ostalima?"

"Ne postoji nitko drugi", rekao sam. "U ovom svemiru, tu smo samo ti i ja."

Buljio si u mene. "Ali svi ljudi na zemlji..."

"Svi su ti. Različite inkarnacije tebe."

"Čekaj. Ja sam svi!?"

"Sad si shvatio" rekao sam i čestitao ti potapšavši te po leđima.

"Ja sam svako ljudsko biće koje je ikada živjelo?"

"Ili koje će ikada živjeti, da."

"Ja sam Abraham Lincoln?"

"A ti si i John Wilkes Booth", dodao sam.

"Ja sam Hitler?" pitao si, zaprepašten.

"A ti si i milijuni koje je ubio."

"Ja sam Isus?"

"A ti si i svi koji su ga slijedili."

Pao si u tišini.

"Svaki put kad nekoga zlostavljaš", rekao sam, "zlostavljaš samoga sebe. Svaki čin dobrote kojega si učinio, učinio si za sebe. Svaki sretan i tužan trenutak koji je ikada iskusio bilo koji čovjek bio je, ili će biti, tvoje iskustvo."

Dugo si razmišljao.

"Zašto je tako?" pitao si me. "Zašto sve ovo?"

"Zato što ćeš jednog dana postati kao ja.

Zato što si to ti. Ti si moje vrste. Ti si moje dijete."

"Ajme", rekao si, nevjerno. "Misliš da sam Bog?"

"Ne. Još ne. Ti si fetus. Još uvijek odrastaš. Nakon što si proživio svaki ljudski život tijekom svog vremena, dovoljno ćeš odrasti da se rodiš."

"Znači, cijeli svemir," rekao si, "to je samo..."

"Jaje", odgovorio sam.

"Vrijeme je sada da se preseliš u svoj sljedeći život."

I poslao sam te na put.

AUSCHWITZ

NIKA ROGIĆ, 4. razred srednje škole

Auschwitz je svima nama poznat kao najveći koncentracijski logor nacističke Njemačke. Već u osnovnoj školi po prvi sam puta čula i spomenula isti. Kako sam bila starija sve sam više informacija i činjenica znala o njemu. Znala sam kako su nacisti u njega odvodili ljude koje su smatrali „nižom rasom“, u najvećem broju to su bili Židovi. Žao mi je to i reći, ali često sam s društvom kroz šalu znala spomenuti Auschwitz, internetom često kruže slike koje od svega toga, mogla bi bez ikakvog preuveličavanja reći, rade sprdnju. Sve u svemu mislila sam kako znam što se tamo događalo i kako je to nešto strašno, ali u svakome ratu imamo mnogobrojne strahote pa nikada na to nisam gledala kao na nešto što bi me moglo toliko pogoditi. Na ljeto 2018., s razredom sam išla na maturac, prva lokacija bila je Poljska, zatim Češka. Znala sam da ćemo ići u Auschwitz i jedva sam čekala jer sam bila radoznala što ću točno tamo čuti i vidjeti, a ni na kraj pameti mi nije bilo kako ću se osjećati nakon tog posjeta. Na ulasku u to mjesto sve se čini sasvim normalno, puno ljudi, stranaca, turista, kao da idemo gledati ne znam kakvu atrakciju, a ne logore gdje je ubijeno mnoštvo ljudi, što je u meni izazvalo neku vrstu ljutnje, ali zanemarivu s obzirom na onu koju ću osjećati nakon svega. Moja grupa dobila je vodiča, starije dobi, Poljaka, pričao je hrvatski i većini u mojoj grupi nije se svidio, no ja sam uvjerenja kako ne bih doživjela to ni približno na isti način da smo dobili drugog vodiča. Jedan dio „muzeja“ zamišljen je kao izložba gdje su izložene slike, novinski

članci... Mi smo doslovno kroz sve izloženo preletjeli tako brzo da ni jedan od nas nije uspio niti vidjeti niti pročitati sve što se tamo nalazilo. Moglo se primijetiti kako naš vodič namjerno ne želi da stojimo, čitamo i gledamo to doslovno kao izložbu, već je od nas zahtijevao da ga slušamo i dao je sve od sebe kako bi nam pričom dočarao muku i bijedu koju su ti ljudi tamo proživjeli. Na početku svog izlaganja spomenuo je kako za sve što se tamo desilo postoji samo jedno pitanje, a to je „ZAŠTO?“ Pravila sam se da razumijem što time želi reći, ali iskreno baš mi i nije bilo jasno o čemu priča. Primijetila sam kako čovjek priča s tugom i ljutnjom u očima, izgledao je kao da prvi puta prolazi logorom. Cijelo sam vrijeme znala što se tamo događalo, ali kada stojite na mjestu gdje uopće nije upitno da je ubijeno, mučeno i pretučeno na tisuće nekućih ljudi te ako ste imalo normalna ljudska osoba s malo osjećaja, bit ćete vrlo pogođeni. Sat, sat i pol trajalo je razgledavanje prvoga dijela gdje su slike, tekstovi i slično. Najgori dio svega bio je ulazak u dio gdje su u ogromnim prostorijama u staklenim vitrinama, prvo koferi, zatim soba gdje je ljudska kosa, točnije ženske pletenice koje su im rezali kako bi i na takav jadan i užasan način izvukli zadnju moguću dobit od tih ljudi do koje su pokušavali doći na sve moguće načine, zatim pribor za jelo, higijenu, dječje šlapice, haljinica male curice koja zasigurno nije imala više od 2 godine i još mnoštvo predmeta koji su imali svog vlasnika, prošlost. Sve što sam do tada vidjela, zapravo čula, bile su nečije riječi, a u riječima

uvijek ima doza subjektivnosti koja je možda utjecala na moj dojam svega viđenog. No, kada sam stala ispred tisuće kofera, a svaki od njih ima na sebi ime i prezime osobe kojemu je pripadao, kada sam vidjela kosu žena koje su mučene na mjestu gdje sam ja u tome trenutku stajala. To je bilo najgora iskustvo u mom životu, kada sam zapravo shvatila kako su to sve bile osobe koje su imale svoj život, svoju djecu, osjećaje, prijatelje, dom od kojeg su odvedeni bez pogovora, kao da su znali koliko su bespomoćni, po glavi mi se vrtilo što je svaka od tih osoba mogla doživjeti i postići u svom životu da im na put nije stala ljudska mržnja, bolest, želja za moći, za prevlasti, za vladanjem, sve toliko nebitno, a uspjelo je uništiti i završiti život toliko ogromnom broju ljudi.. Jednostavno se nisam mogla pomiriti sa činjenicom da sam do tada na sve to gledala ravnodušno, bez ikakvog zamaranja, bez osjećaja. U tome sam trenutku bila toliko tužna i ljuta na cijeli ovaj svijet, na to što se uopće ovakvo nešto moglo dogoditi i dogodilo se. Kada stanete ispred mnoštva osobnih stvari koje su tamo nađene nakon poraza nacista, tek tada zapravo shvatite da je to što se tamo desilo najveća sramota čovječanstva, svijeta u kojemu živimo. Ušli smo u sve prostorije logora, sobice velike poput pola moje kupaone, bez prozora, bez mogućnosti da se iznutra vidi i čuje išta od vanjskog svijeta. Biti svjesna da je unutra bilo po 15 ljudi koji su umirali jedno na drugome, bez da 5 mjeseci nisu vidjeli sunce, nisu osjetili vjetar na svojoj koži, bez da smijeh

nisu čuli godinama, kao da sam mogla osjetiti koliko tuge i dalje postoji na tome mjestu. Trudila sam se sakriti suze, no emotivna kao i inače jednostavno nisam mogla i još uvijek ne mogu zamisliti da se ponovno nađem u takvoj situaciji, ni bilo tko na svijetu. S vremenom mi je postalo jasno zašto naš vodič nije htio da blijedo stojimo ispred slika i promatramo sve to kao nekakvu turističku atrakciju, bilo mi je jasno zašto je pogođen time što je to mjesto svaki dan prepuno ljudi, gdje se čuje smijeh, ispijaju sokovi, puše cigarete i sve ono što ljudi inače rade na izletima. Bila sam ljuta na svaku osobu koju sam čula i vidjela da se smije. Vjerojatno me sve to previše pogodilo, ali mjesto je zaslužilo tišinu, mir i zahvalnost svim osobama koje su tamo na takav način završile svoj

život. Na kraju „razgledavanja“, stajali smo u hangarima koji su udaljeni od samog logora, hangari koji su namijenjeni držanju i čuvanju stoke, hangari u kojima je bilo natrpano 5 puta više ljudi nego što je trebalo biti, hangari u kojima su ljudi mučeni, izglednjivani, pretučeni, ugušeni, ubijeni.. Naš nas je vodič prisjetio onog početnog pitanja s kojim je započeo predavanje, a to je bilo pitanje ZAŠTO. Rekao je kako za ovaj zločin nije zaslužno ništa drugo nego mržnja. Čista, neopisiva, prevelika mržnja prema narodu koji ništa nije napravio. Najviše su me zabrinule njegove riječi kojima je završio svoje predavanje, a to je bilo da je ista ta mržnja koja je zaslužna za svaku vrstu zločina u Auschwitzu, a bilo ih je svakvih, da je ista ta mržnja prisutna u današnjem svijetu, u kojem živim ja,

žive moji prijatelji, obitelji... Rekao je kako je ta mržnja danas snažnija, raširenija na svakoj strani svijeta pomoću interneta, kako živi u svakome tko ne prihvaća različite od sebe te su zadnje njegove riječi bile da mržnja jača i samo čeka prvu priliku kako bi izazvala zločin sličan Auschwitzu, no veći i jači u svim svojim aspektima. Rekao je kako smo mi ti koji joj moramo onemogućiti da više ikako, ikada, utječe na ijedan ljudski život. Mogu reći kako sam na najgori mogući način izvukla poruku iz svega toga, od žaljenja više nema ništa, što je učinjeno, učinjeno je, istina je jedino to da više nikada ne smijemo dopustiti igdje na svijetu slične događaje; ali mržnja stvarno jest u mnoštvu i iskreno me strah gdje i kada će se pokušati izvesti sljedeći „Auschwitz“.

Priča o Miriam

Svetlana Klinčić Pozzi

Rosanna Turcinovich je novinarka i spisateljica koja živi u Trstu. Upoznale smo se preko zajedničke prijateljice koja mi je posudila njezinu knjigu „Maddalena ha gliocchi viola“ (Magdalena ljubičastih očiju). Priča je to o Miriam Grünglas Frankel (ime Magdalena dali su joj u Židovskoj školi koju je pohađala u Trstu), djevojčici koja je s ocem i majkom kao novorođenče 30-ih godina dvadesetog stoljeća doselila iz rodne Čehoslovačke prvo u Goriziju, a zatim u Trst koji je u to doba, zahvaljujući svojoj luci, bio izuzetno prosperitetan i živahan grad. Provela je bezbrižno djetinjstvo u krugu građanske obitelji, otac je bio vlasnik hotela i restorana u centru grada i kantor u Velikoj sinagogi, a majka domaćica, koja je za ljetnih mjeseci vodila košer obiteljski pansion u mjestu Grado. Obitelj koja marljivo i

pošteno zarađuje svoj kruh pružajući djeci (uz Miriam imaju još dvije kćeri i sina) toplinu doma i ljubav obitelj je koju bi sva djeca svijeta samo mogla poželjeti.

Činilo se da ništa ne može prekinuti idilu tog života, ni buđenje fašizma u Italiji ni dolazak Mussolinija u Trst koji je svojim govorom isprva ohrabrio Židove talijanskog državljanstva, obećavajući zaštitu svima onima koji su solidarni s Italijom.

No, dolazak rasnih zakona daje naslutiti tragediju koja je već uzela maha; njezini roditelji pokušavaju iseliti u Ameriku tražeći pomoć majčine obitelji koja tamo živi, ali... ta pisma nikada nisu stigla na odredište.

Obitelj Grünglas dobiva izgon iz Italije i vraća se u rodni Tjačiv.

Tamo sve odiše atmosferom straha koji se pretvara u stvarnost; dolazak vojnika, hod prema kolodvoru, ukrcaj u vlak za prijevoz životinja: odredište Auschwitz, posljednje utočište obitelj Grünglas, za sve njih osim Miriam koja u logor ulazi kao nježna djevojčica, a izlazi iz njega nakon godinu dana, po završetku rata, kao zrela žena.

U Europi više nema nikoga od svoje obitelji i odlučuje iseliti u Kanadu; na kraju, bila je to i želja njezinih roditelja, život s „druge strane oceana“, želja

KORICA KRUHA

Jadranka Gros

koja se nažalost njima nije ostvarila.

Tamo joj pruža gostoprimstvo nepoznata židovska obitelj koja će joj pokloniti toplinu doma i sigurnost.

Miriam danas ima devedeset i tri godine, i dalje živi u Kanadi, majka je petoro djece i višestruka baka.

Rosanna, koja se našla u Kanadi zbog drugih razloga, saznala je za nju preko zajedničkog prijatelja; prva poveznica bio je Trst, a zatim priča žene koja je snagom svoje volje pobijedila smrt, tragediju vlastite obitelji i trajnu invalidnost koju nosi iz logora Auschwitz.

Rosanna i Miriam vodile su duge razgovore, dopisivale su se tijekom više godina i tako je rođena ova knjiga.

Na pitanje spisateljice što joj je najviše pomoglo da prebrodi taj tragični teret vlastitog života odgovorila je: „Živjeti život bila je svojevrsna terapija, a i obaveza koju smo imali prema našim najmilijima koji su izgubili živote zbog vladajućeg bezumlja; sjećanje na te događaje trebalo je održati na životu.“

Miriam je u svojim poodmaklim godinama, u trenutku kad je započela negacija Holokausta, obilazila kanadske škole i držala predavanja kao živući svjedok tog perioda.

„Ja sam preživjela Holokaust, a zašto? Možda zbog mojih mladih godina, možda i zbog toga što negdje još nije bio zapisan moj kraj, tko zna?“

U obitelj Kohn ušla sam ranih osamdesetih udajom za svog muža Daniela. Židovska obitelj, i prije 1945. bila je vrlo naprednih uvjerenja, zaželjela mi je dobrodošlicu tečnom mješavinom mađarskog i srpskog jezika, i prihvatila me onako vojvođanski široko. Bila sam dugo čekana i rado primljena žena starijem od dvojice sinova, već odavno zreli za ženidbu, pa su se omanjoj, veseloj svadbi svi obradovali, uključujući i muževe roditelje.

Ja sam, ljubavi radi, stigla u ravnicu iz udaljenih kamenih krajeva, zamijenivši morskpu pučinu valovima žutog vojvođanskog žita. Voleći muža, privila sam se i uz njegove, onako „naslijepo“.

Znala sam da im, kao i svim židovskim obiteljima, prošlost nije bila laka. Pametni i dobri iz nedaća izvlače pouku za sebe i svoje najbliže, ali i toplinu i širok zagrljaj za druge.

U obitelji moga svekra rodilo se između dva svjetska rata dosta djece: najstarije dijete bio je sin Benjamin, najmlađi izdanak moj svekar David, a između čak osam kćeri Kohn.

Je li stari Kohn iza prvog sina i nekoliko kćeri, ponovo „jurio“ muškog potomka, nitko ne zna, ali znam da je pripadanje mnogobrojnoj obitelji Kohn davalo članovima neku posebnu značajku, ili su nama, snahama i zetovima samo tako s ponosom govorili.

Kolale su priče da su „Kohnove snah“ veće „Kohnice“ od rođenih, koje su udajom i tako postajale „nešto drugo“. Čak su i moji tek punoljetni sinovi znali za postarije, preglasne tetke reći, ispod glasa, ali dovoljno jasno da se čuje: „Pa što se ona miješa, ona i tako više nije Kohn!“ A što se mnogobrojnih zetovitalo, oni nisu igrali neku posebnu ulogu, bili su za rođene Kohnove pomalo

statisti. Ali izvana, pripadanje obitelji bilo je itekako važno!

Je li u generaciji starog Kohna prije 2. svjetskog rata bilo mješovitih brakova, ne znam, ali znam da je već u generaciji moga svekra Davida, a naročito moga muža Daniela, priženjenih bilo svih fela: baš prava Jugoslavija u malom.

U Vojvodini su Židove počeli sakupljati i odvoziti u koncentracijske logore 1944. godine. Vjerujem da toj činjenici mnogi mlađi mogu zahvaliti što su preživjeli: neki su i prije otišli u partizane, jer se već znalo o strahotama masovnog uništenja, a oni koji su ostali kod kuće bili su koliko-toliko uhranjeni i zdravi, pa su mogli preživjeti teški rad, torture, glad i jedva zamislive strahote mašinerije za uništavanje ljudi.

U obitelji moga svekra, nitko od starijih deportiranih muškaraca i žena nije se vratio, ali mladarija, njih desetoro, za divno čudo, jesu. Na sreću, nisu svi bili u logoru, neki su na vrijeme otišli u partizane ili se sakrivali pod drugim imenima. Oni koji su bili odvedeni, radili su kao roblje u tvornicama oružja i nekako preživjeli. Snaga je danomice kopnjela, duh i tijelo su balansirali na žici sloma života i smrti. Mladost je zadnjim snagama izdržala do oslobođenja.

Moja svekrva Hana bila je iz male židovske obitelji: uz oca i majku tek ona, brat i stara baka. Kao djevojčurak zaljubila se u mog svekra, svoga Davida i on u nju. Svi u gradu su to znali. Grubo rastavljeni i odvojeni od svojih obitelji i jedno od drugoga već na vojvođanskom kolodvoru, nisu prestali vjerovati u ponovni susret i boriti se za život, misleći jedno na drugo. Ljubav je nadjačala Dachau i Auschwitz i nakon rata, pješice, teretnim vagonima, splavima slili su se k Vojvodini, da jedno drugo i preživjele

iz obitelji opet pronađu.

Hana se u rodni grad vratila kao 17-godišnja djevojka, sama na svijetu, bez ikoga svoga. Smjestila se kod sestara svoga Davida, koje su i same tek stigle kući s raznih strana. Napunivši uskoro 18 godina, već sljedećeg dana, punoljetna, udala se za svoju prvu veliku, mladenačku ljubav.

Još jednom je ljubav odnijela pobjedu nad svim paklovima ovoga svijeta.

Ja sam u kuću Kohnovih, kao što rekoh, došla mnogo, mnogo godina kasnije i kao što je predanje govorilo, vrlo brzo postala „prava Kohnica“. Mislim da je tome doprinijela toplina kojom su me prihvatili i privrženost koju sam ja pokazivala njima.

To što sa židovstvom nikakve veze imala nisam, u obitelji je već bilo tako uobičajeno, da se valjda nije ni primjećivalo. Ponekad mi je svekar od milja rekao „naša Sabre“ jer sam za razliku od svih Khonova, onako plavookih i plavokosih, bila crnih očiju i kose, malo zagasitije puti i otvorenog, nasmijanog pogleda.

U svim obiteljima gdje je puno „ženskadije“ ima puno priča i pričica, nedorečenih i zakučastih odnosa, nepoznatih onima koji nisu bili neposredni učesnici. Najčešće se proživljeno prepričava u odlomcima, naznakama, koje su učesnicima, naravno, jasne. Događajima se dodaju razni detalji, ili se pak svode na gole činjenice, pa se dodaju mišljenja, vlastiti stavovi i savjeti, tako da priča postaje zamućen izvor čije je ishodište teško razaznati. Tako se pričalo o svemu i svima, ali priče o logoru i stradanjima bile su rijetke i šture, kao da je i sama misao željela zaboraviti ružno. Čak ni sjećanja nisu bila dobrodošla a još manje tuđa ljubopitljivost o teškim i tragičnim vremenima.

Od svih me tetaka najviše voljela teta Sara, žena svekrovog jedinog brata Benjamina. Kako je on bio najstariji u obitelji i teta Sara je rado igrala ulogu „kraljice majke“. Često mi je govorila da sam lijepa i da treba požuriti roditi što više Kohnova, a ne kao moja svekrva, samo dvojicu.

Koliko je teta Sara pokazivala otvorene simpatije prema meni, toliko je stalno bila narogušena na Hanu. Pred svima je

govorila da je šteta što je David oženio baš nju, tako krhku i nježnu, kada je mogao birati, i uzeti recimo onu Rahelu, ko od brda odvaljenu, koja je sada u Nataniji, u Izraelu. Izrodila je sedmero djece, a čak su četiri sina! Tako stamena i rodna, ta bi Rahela i te kako ojačala familiju Kohn!

Moja je svekrva na prigovore i zadirkivanja samo šutjela, nikad nije uzvratila ni nervozom, a kamoli neljubaznom riječju. Teta Sarino torokanje, naročito iza dvije čašice viljemovke, bilo je teško ušutkati nekom drugom temom.

Moja popustljiva narav sklona je prvi, pa i drugi puta istu nelagodu odgurnuti od sebe, sve u uvjerenju da sam nešto krivo čula ili razumjela. Uvijek mi je lakše za neki propust ili nerazumijevanje prekorigi sebe, nego povjerovati u zlu namjeru drugih. Ipak, nježni teta Sarin ton za obiteljskim ručkom kada se obračala djeci ili meni i uvijek isti prijekorni glas kada je pogledala moju svekrvu, nisu mi mogli promaći. I, kako je teta Sara bila i stara i bolesna, nisam od nje mogla ni zatražiti, a ni očekivati objašnjenje. No, biti nijemi svjedok nečega što boli, a za što ne vidim ni najmanji povod, nije mi svojstveno. U sebi sam buntovno odlučila za razlog, prvom prilikom, pitati Hanu. Čak sam bila spremna u sljedećoj prilici „braniti“ majku moga muža, ali sam prije toga željela saznati razloge njezine skoro servilne šutnje.

„Sara i ja smo zajedno bile u Dachau. Zajedno dovedene, isti transport, ista baraka, isti ležaj. Ja, 15 godina i prvi put u životu sama. Oca su kao i ostale muškarce već na stanici odvojili od nas, a osamdesetogodišnju baku odmah po dolasku u logor. Majka je još kratko vrijeme bila sa mnom, a onda je, onako iscrpljenu, jedne večeri po povratku s rada, više nisam našla u baraci. Od toliko poznatih s kojima sam krenula iz našeg grada, sada je ostala samo Sara. Po jakoj zimi, skoro bose i polugole, u rano smo jutro zajedno pješebile do tvornice na rad, navečer opet natrag. Već par dana je, ionako mršava hrana bila još reduciranija. Ja se više i ne sjećam kako to da sam i drugi dan za redom ostajala bez sljedovanja svoje korice kruha.“

Nju, koju sam uostalom od početka poštovala, od sada sam i voljela.

Nakon smotre ušle smo u baraku i promrzle se skupčale uz mlaku peć. Počela sam plakati, gorko, nezadrživo. Bila sam nasmrt gladna, ne samo da mi se želudac prilijepio uz kičmu, već su počeli strašni grčevi i mučnina. Tijelo mi je tresla groznica. Tjeralo me na povraćanje, ali nije bilo ničega za izbaciti, do malo gorke žuči. Sara, tada već Benjaminova zaručnica, vidjela je kako u grcajima polako gubim svijest. Bez riječi je uzela lončić, napunila ga vodom iz kante pored vrata i stavila na peć da se ugrije. Onda je iz njedara izvukla koricu kruha. Crnu i strašno tvrdu. Izlomila ju je u toplu vodu i pustila da nabubri. Ta tamna kaša širila je divan miris, polako se hladeći. Sara mi je prstima u usta polako stavljala mrvicu po mrvicu namočenog kruha. Bilo je toplo, blagotvorno je klizilo niz grlo, polako me vraćalo u život. Pravo svečano jelo, mana s neba! Sve sam pojela, ne razmišljajući da je to Sarin zadnji komadić kruha, zadnji spas ako i ona nekoliko dana ostane bez svoje porcije mršavog jela. Tko zna kada je i kako od sebe same otkinula i sakrila u njedra tu tvrdu koricu kruha, za ono zadnje „ne daj Bože“. I sada je taj kruh dala meni!

Moraš razumjeti, što god da mi kaže, što god da učini, ja dobro znam da ne misli tako, već da me samo podsjeća na stari dug, iako obje znamo da ga je nemoguće istom mjerom vratiti. Ja joj ne zamjeram, ja joj nikada ni za koju riječ neću zamjeriti, jer je njezino djelo pokazalo drugačije. Smogla je snage i požrtvornosti, onda kada je bilo najteže, ne misliti na sebe, već je spasila mene. Zašto ja sada ne bih imala snage da je pustim pričati o želji da Khonove djece i budućnosti Khonovih bude što više?!

„Pa mi, 'Khonove snah', veće smo 'Kohnice', od rođenih, zar ne? Vidim, i ti si već postala takva...“

Iako mi nije bilo posve pravo što teta Sara zadirkuje moju svekrvu, nisam joj to više zamjerala, a ni svojoj svekrvi što je tako „mlaka“.

Nju, koju sam uostalom od početka poštovala, od sada sam i voljela.

Vojvodina, sredinom 80-ih

Abraham Maimonides i njegovo vrijeme

Aleksandar Srećković

Abu-l Muna Ibrahim, sin Muse ibn Maimona, poznatiji kao Abraham Maimonides (1186. -1237.), bio je jedini sin poznatog Maimonidesa. Nakon očeve smrti 1204., u svojoj 18. godini, Abraham preuzima vodeću ulogu u zajednici egipatskih Židova. Službeno je proglašen Ra'isom (Nagid, poglavar židovske zajednice u Egiptu) 1213. Zanimljivo je da će položaj Nagida postati nasljedan u Maimonidesovoj obitelji i ostati nasljedan sve do 14. stoljeća. Bio je blizak muslimanskim vlastima u doba Ajubidskih vladara te je postao liječnik Saladinovom bratu al -Malik al-Kamalu. Abrahama je muslimanski suvremenik opisao kao visokog i mršavog s profinjenim govorom i ugodnim manirima.

Najviše informacija o Abrahamu Maimonidesu vezano je uz njegovu obranu oca u Maimonidovoj polemici iz 1232. godine, u kojoj on pokazuje da su vjerski racionalizam i tretiranje Biblije kao metafore, istinski židovski pristup Bibliji, dok su anti-Maimonidejci bili pod utjecajem lažnih uvjerenja, te pod utjecajem kršćanstva, branili antifilozofske i antiracionalne stavove i Bibliju čitali kao antropomorfizam.

Međutim, mnogi ne znaju za prijedloge Abrahama Maimonidesa o tome kako poboljšati pobožnost i službu u sinagogi više uskladiti s islamskom pobožnošću o kojoj je Abraham ben Maimon imao zanimljive stavove. Te izmjene uključuju pranje ruku i nogu prije molitve, klečanje u sinagogi, položaj molilaca u urednim redovima poput onih molitve u džamiji i klanjanja klečeći, na mjestima u židovskoj molitvi gdje je uobičajeno saginjanje u struku.

Nepotrebno je reći da židovski vjernici u njegovoj okolini nisu željeli takve promjene u pobožnosti, stoga su se vodeće obitelji žalile i čak protestirale kod sultana da Abraham uvodi „nezakonite promjene“, što je ozbiljna optužba u islamskom zakonodavstvu. Kao odgovor, jedno od pisama

iz Egipatske Genize navodi da je Abraham u jednoj polemici naveo dvjesto pisama podrške, što je s druge strane predstavljalo, vjerojatno, većinu muškaraca u zajednici.

Za Abrahama Maimonidesa, judaizam je tada bio u kriznoj točki i prolazio je kroz duhovni *nadir* (najnižu točku) zbog posljedica vjekovnog progona. Smatrao je da bi židovski duhovni preporod trebao nalaziti smjernice u pobožnosti sličnih praksa sufija.

Abrahamova sklonost sufizmu nije bio usamljen slučaj, već dio širih trendova. Nakon pada Fatimidskog carstva 1177. godine, nova sunitska dinastija pod Ajubidima svojom je religioznom politikom privlačila strane sufije u Egipt. Mnogi lokalni karizmatični sufijski majstori pojavili su se u to doba širom Egipta i organizirali su sufijska bratstva koja se pojavljuju u gradskim središtima Kaira i Aleksandrije.

Tako je Abraham oko sebe okupio članove egipatske židovske zajednice koji su zajedno s njim sudjelovali u tom novom načinu pobožnosti. Zajedno s Abrahamom smatrali su se nosiocima vjerske misije i pokretačima duhovnog preporoda. Pobožni pojedinac trebao bi slijediti unutarnji put do zajedništva s Bogom i njegovati redovite postove i samotne molitve pod vodstvom iskusnog vodiča i u zajedništvu s duhovnim bratstvom. Odijevali su posebnu odjeću i poticali pjevanje i glazbu u bogoslužju.

Trudili su se postići unutarnja „stanja“ svijesti (poznata kao *maqāmāt*), a o intelektualno mističnom prosvjetljenju govorili su kao o proročkom dostignuću, kombinirajući tako Maimonidesovu filozofiju i sufijski misticizam. Na neke posttalmudske prakse gledali su kao na postepeno pogoršavanje religiozne prakse što je izazvalo progonaštvom i životom u zemljama drugih religija koje su imale utjecaja i na Židove koji su živjeli u tim zemljama.

Poput svog oca, Abraham je tvrdio da je islam čista monoteistička religija koja je pozitivno utjecala na Židove koji su živjeli u zemljama pod islamskom vlašću, ohrabrujući ih da održavaju čistoću svoje vjere naprotiv nedostatku pobožnosti i doslovnosti kršćanskog svijeta. Osim toga, Abraham je smatrao da je islam i najavljen u Bibliji i potvrđen božanskom providnošću.

Poznati talmudski zakon koji je branio Židovima da oponašaju običaje pogana (poznati kao *hukkat* ili *hukkot ha-goyim*), prema Abrahamu, nije se primjenjivao na muslimane njegovog doba.

Abraham je to argumentirao i na slijedeći način: „Muslimani i kršćani mole se i daruju milodare, a nijedan Židov ne bi ni sanjao da zabrani takve aktivnosti samo zato što su također i inovjermi običaji. Zašto bi, pitao je, trebalo biti išta drugačije kad se uzmu u obzir postupci poput prostiranja i klečanja koji nisu ništa manje autentično židovski od islamskih.“

Kao i njegov otac, smatrao je da su prvi muslimani kopirali način bogoslužja od židovskih zajednica na arapskom poluotoku koje su se još uvijek držale tradicija molitvi na način kako se to radilo u Jeruzalemskom hramu.

Ovaj oblik duhovnosti vremenom je izgubio svoje poklonike, a osobito uslijed širenja kabalističke prakse nakon Safedskog kabalističkog preporoda, ali ipak je nastavljen slijedećih dvjesto godina u Egiptu, vođen Maimonidesovim potomcima još pet generacija, a još uvijek se prakticirao u 19. stoljeću među Židovima u Iraku i Iranu.

Više o ovoj temi može se naći u knjizi: Elisha Russ-Fishbane; *Judaism, Sufism, and the Pietists of Medieval Egypt: A Study of Abraham Maimonides and His Times*, Oxford University Press.

Pismo otpadništva: Majmonides kao izbjeglica

Chen Malul / prevela Dubravka Pleše

Pogled na Pismo otpadništva („Igeret HaŠmad”) koje je Majmonides poslao kao poruku Židovima koju su bili prisiljeni konvertirati na islam, a zatim su se poželjeli vratiti judaizmu.

Životno iskustvo od malih je nogu poučilo rabina Mošea Ben Majmonida da on i njegovi suvremenici žive u dobu uništenja. Kada je veliki židovski filozof bio u ranim dvadesetim godinama, Almohadi („ujedinitelji“) sudošli su na vlast u Španjolskoj. Taj radikalni islamski pokret imao je samo jedan cilj – nasilno proširiti vlastitu ekstremnu verziju islama. S tim u vidu, nastojali su razoriti život zajednice koji se razvio u područjima koja su osvojili. „Zlatno doba“ židovskog života u Španjolskoj time je završilo. Almohadi su osvojili sjevernu Afriku i Andaluziju, pokušali su eliminirati bilo kakav „strani utjecaj“ na ono što su smatrali „pravim islamom“ te su ne-muslimane prisiljavali da izaberu islam ili smrt. U mnogim slučajevima ne-muslimanima nije ni dana mogućnost izbora konverzije nego su odmah bili smaknuti.

Majmonidova je obitelj pred osvajačima pobjegla u Maroko i u zemlje Magreba, pretpostavlja se 1159. godine. Nije jasno zašto su odlučili iseliti baš u utvrdu Almohada, osobito u vrijeme kada su židovske zajednice uništavane prema naredbi vođe pokreta Abd al-Mu'mina. Jedna teorija kaže da je anonimnost u Maroku olakšala nastojanje obitelji da prikriju svoje židovsko podrijetlo.

Do tog je vremena Majmonid već bio

Rukopis Pisma otpadništva koji se čuva na Jewish Theological Seminary u New Yorku.

uključen u burnu halahičku raspravu o pitanju prisilne konverzije Židova na područjima Magreba i u Andaluziji. Židovi koji su uspjeli pobjeći almohadskom teroru nakon što su bili prisiljeni konvertirati na islam obračali su se raznim arbitrima s pitanjem: Što sada učiniti?

Slavna, široko poznata halahička odluka zaključila je da su Židovi koji su bili proganjeni trebali odbiti konvertirati na islam čak i tada kada bi ih ta odluka stajala života. Razlog takvoj odluci ležao je u činjenici da je islam smatran idolatrijom. Rabin koji je objavio tu odluku (njegov identitet nije jasan) dodao je da Židovi koji su bili prisiljeni konvertirati na islam ne samo da se ne mogu vratiti judaizmu slobodno nego su osuđeni na smrt. Kada je Majmonid čuo za ovu odluku, smatrao je da mu je dužnost odgovoriti. Zato je napisao Pismo otpadništva i poslao

ga proganjanim Židovima Magreba.

Majmonidesovo Pismo otpadništva

Na samom početku pisma jasno je da Majmonid ne može obuzdati bijes na prisilni konvertiti na islam moraju biti izgnani iz okrija židovskog naroda. Majmonid je rekao da je svatko tko objavi takvu okrutnu odluku nalik na praznu posudu „koja ne smije mnogo govoriti“. Pročitavši cjelokupnu rabinovu odluku, Majmonid je izjavio da taj čovjek nije „čistoga uma“.

Nakon što je potpuno odbacio i dokučio autoritet toga rabina, Majmonid se poslužio svojim dubokim poznavanjem židovske mudrosti i prikupio nekoliko izvora iz Midraša i Agade. Želio je pokazati da je tijekom povijesti židovski narod griješio, i često se predavao idolatriji ali Bog im je sveudilj opraštao, kada god bi izrazili žaljenje

Kopija Pisma otpadništva iz 19. stoljeća, Sveučilište u Frankfurtu.

radi svojega čina. Majmonid je pisao i da postoje brojni incidenti kada su čak i veliki mudraci Izraela bili prisiljeni pretvarati se i griješiti dok su potajno nastavljali vršiti zakone Tore.

„Ako su ti dobro znani heretici bili bogato nagrađeni za ono malo dobra što su ga učinili, je li zamislivo da Bog ne bi nagradio Židove koji su usprkos

prisilnoj konverziji ipak potajno vršili zapovijedi? Je li moguće da On ne razlikuje onoga koji vrši zapovijedi od onoga koji ih ne vrši, onoga koji služi Bogu od onoga koji mu ne služi?“ Majmonid zaključuje da ne samo da Židove Magreba koji su konvertirali na islam kako ne bi bili protjerani ne treba izgnati iz okrilja židovskoga na-

roda nego da su baš oni postali karika u lancu progonjenih Židova kroz sve generacije.

Majmonid nije stao na tome; pokušao je umanjiti osjećaj krivice i odbačenosti uzrokovan izricanjem islamske *Šahade* – izjave koja kaže: „Nema boga osim Alaha. Muhamed je Alahov poslanik.“ Majmonid je objasnio da *Anusim* (prisilni konvertiti) ovim riječima nisu izdali Boga Izraela jer su te riječi besmislene onim Židovima koji su ih bili prisiljeni izreći. Na kraju pisma Majmonid je savjetovao prisilnim konvertitima da odsele u područja u kojima se mogu vratiti svojem narodu te živjeti kao Židovi životima Tore i *micvot*.

Iako su Majmonidove godine lutanja završile njegovim dolaskom u Egipat godine 1166., ovaj ratni izbjeglica koji je bježao od Almohada nikada nije zaboravio godine lutanja i vjerskog proгона koji su bili sudbina kako njegove obitelji, tako i njegovog naroda. Do kraja života u svojim se djelima potpisivao kao „Sefard“ ili „Andalužanin“.

Majmonidov grob u Tiberijas. The Photohouse Collection, 1952. Fotografija: Rudi Weissenstein

Šema Israel: Osam činjenica

Dr. Yvette Alt Miller / prevela Dubravka Pleše

Zanimljive činjenice o ovoj središnjoj židovskoj molitvi.

Ovo su najikoničnije riječi židovske liturgije: *Šema Israel, Adonai Eloheinu, Adonai Ehad* – „Čuj, o Izraelu, Gospodin je Bog, Gospodin je Jedan.“

Zapovijedeno je moliti *Šema* ujutro i navečer, a ovu molitvu mole Židovi diljem svijeta netom prije spavanja svake večeri. Roditelji poučavaju svoju djecu i stoljećima su bezbrojni Židovi izgovarali ovu molitvu u trenucima u kojima su se suočavali sa smrću te su tako bezvremenske riječi *Šema* bile posljednje riječi koje su ikada izgovorili. Donosimo osam činjenica o ovoj ikoničnoj židovskoj molitvi.

Moliti Šema

Cijela molitva *Šema* ima tri odjeljka (sadrži rečenice koje počinju s *Šema*, gore navedene, redak: „Blagoslovljeno je Ime Njegovo (Božje) slavno kraljevstvo za cijelu vječnost“, zatim tri odjeljka uzeta iz Tore: Ponovljeni zakon 6:5-9; Ponovljeni zakon 11:13-21; te Brojevi 15:37-41.) U svima njima izražena su temeljna vjerovanja judaizma: shvaćanje da je Bog Jedan, življenje života ispunjenog *micvot*, te shvaćanje da je židovski život vezan uz zemlju Izrael.

Prvi odjeljak *Šema* na prekrasan način opisuje zapovijed pamćenja svih zapovijedi iz Tore: „Njima ćeš temeljito poučiti svoju djecu i o njima ćeš govoriti dok sjediš u svojem domu, dok ideš svojim putem, kada se povučеш na počinak i kada ustaneš...“. Talmud (Berahot 10b) objašnjava da „kada se povučеш na počinak i kada ustaneš“

smo obvezni moliti *Šema*; svakoga jutra i svake večeri. *Šema* se također moli netom prije odlaska na spavanje.

Temeljno židovsko vjerovanje

Središnje vjerovanje u *Šema* je da postoji jedan Bog i da mi imamo odnos s Njim. Prije četiri tisuće godina naš praotac Abraham promicao je monoteizam u politeističkom svijetu, te time započeo duhovnu revoluciju.

Monoteizam smatra da je Bog beskrajn, da postoji izvan vremena i prostora kao vječno, apsolutno Biće koje je trajni izvor svega stvaranja. Izvan Njega nema nikakve sile; on je vrhovni izvor moralnosti, sveznajući je i dobar. Kako je vječno Biće savršeno i nema nikakvih potreba, sve što je stvorio je za naše dobro, a Tora i zapovijedi služe kao nacrt za stvaranje odnosa s Njime.

Svjedočiti danas

Pogledate li kako izgleda molitva *Šema* u molitveniku na hebrejskom jeziku ili u svitku Tore, vidjet ćete

da su zadnja slova prve i posljednje riječi molitve *Šema* veća od ostalih (Na hebrejskom bi to ovako nekako izgledalo: *Šema Israel, Adonai Eloheinu, Adonai Ehad*.) Ova dva uvećana slova hebrejskog jezika, *ajinidalet*, zajedno daju hebrejsku riječ *Ajd* ili „svjedok“. Izgovarajući molitvu *Šema*, i mi postajemo „svjedoci“, svjedočimo postojanje Božanske prisutnosti u svijetu.

Pokrivanje očiju

Tradicija nalaže pokrivanje očiju pri govorenju *Šema Israel Adonai Eloheinu Adonai Ehad*. Pokrivanje očiju pomaže nam da zanemarimo sve smetnje koje nam donosi vanjski svijet kako bismo se na riječi molitve mogli usredotočiti cjelokupnim svojim bićem te osjetiti povezanost s Bogom koju nam te riječi prenose.

Na do vratcima naši domova

Molitva *Šema* upućuje Židove na to da sjećanje na naš odnos s Bogom učinimo toliko ključnim u našim živo-

tima da podsjetnike na njega stavimo na „dovratke (naših) domova“. Već tisućama godina Židovi stavljaju kopije molitve *Šema* u *mezuzot* na svoje dovratke.

Komad papira na kojem se nalazi molitva *Šema* u mezuzi naziva se *klaf* (svitak). On je pisan rukom, a piše ga posebno obučeni pisar na finoj pergameni. Bilo kakva pogreška čini takav *klaf* nevaljanim. Običaj je provjeravati svitke svakih sedam godina kako bismo bili sigurni da slova nisu izbljedjela ili nestala.

Pergamene s molitvom *Šema* također se nalaze u kutijicama Tefilina koje Židovi, muškarci, svakoga dana osim blagdani i na Šabat nose tijekom jutarnje molitve.

Posljednja *Šema* rabina Akive

Rabin Akiva živio je u Izraelu tijekom rimskog razaranja Hrama u Jeruzalemu 70. g. n.e. Poznat je po svojim briljantnim poukama i dubokoj ljubavi spram ljudskoga roda. „Ljubljen je čovjek“, običavao je reći rabin Akiva, „jer je stvoren na sliku Božju“ (Pirkei Avot 3:18).

Za vrijeme brutalne rimske okupacije, rimske su snage Židovima zabranile da uče Toru. Riskirajući život, rabin Akiva je nastavio poučavati druge i voditi židovsku školu. Kada ga je kolega upitao kako se može suprotstavljati smrti kako bi prenosio židovska učenja, rabin Akiva mu je ispričao ovu priču kao metaforu: Jato riba bojalo se da će zapeti u ribarevoj mreži. Lisica koja je vrebala na obali rijeke predložila je ribama da izađu iz rijeke, popnu se na obalu i tada će biti sigurne od opasne ribarske mreže. Ribe su odgovorile da će ih, ako tako učine, snaći sigurna smrt. Jednako tako, objasnio je rabin Akiva, Židovi ne mogu napustiti svoj židovski način života čak ni kada su suočeni s opasnošću. Tora je naš kisik; ako napustimo njezine vode, krenut ćemo putem koji vodi u duhovnu smrt.

Rabin Akiva uhićen je i osuđen na smrt mučenjem godine 135. n.e. Rimski vojnici odveli su ga u arenu u gradu Cezareji, te su tamo Rimljani gledali kako mu čeličnim češljevim a gule kožu. Nekako je rabinu Akivi ipak pošlo za rukom izreći molitvu *Šema* i to s velikim entuzijazmom i radošću. Njegovi zgroženi i šokirani učenici koji su svjedočili mukama svojeg učitelja, pitali su ga kako može moliti u takvome trenutku.

„Cijeloga života mučio me stih u *Šema* koji kaže da ću voljeti Gospodina svojega Boga cijelom svojom dušom“, dahnuo je rabin Akiva. U tom konačnom trenutku, suočen sa sigurnom smrću, rabin Akiva konačno je shvatio što znači cijelu dušu posvetiti Bogu. Ponosno je izrekao *Šema Israel, Adonai Eloheinu, Adonai Ehad*. Svjedoci su zabilježili da je posljednji glas zadnje riječi (*Ehad*) izricao dok mu je duša napuštala tijelo (Talmud Berahot 61b).

Šema u holokaustu

Jedan od najvećih zagovornika molitve *Šema* u modernim vremenima bio je rabin Menachem Mendel Taub. Tijekom svojega dugog života poticao je Židove diljem svijeta da mole *Šema*. Upravo ga je njegovo strašno

iskustvo tijekom holokausta navelo na takav čin.

Rođen je u Rumunjskoj 1923. godine, a cijela obitelj rabina Tauba, uključujući i njegovih šestoro braće i sestara umorena je u holokaustu. Rabin Taub preživio je samo zato što ga je nacistički „anđeo smrti“ Josef Mengele podvrgnuo strašnim, sadističkim medicinskim eksperimentima. Poslije holokausta rabin Taub preselio se u Izrael i tamo poučavao Toru – te poticao Židove diljem svijeta da nikada ne zaborave molitvu *Šema*.

Neposredno prije negoli je oslobođen iz logora Bergen Belsen, rabin Taub je objasnio da je kada su nacisti židovske zatvorenike bacali u ogromne lomače on povikao: „*Šema Israel!*“ i zatim rekao: „*Ribono šel Olam* (Stvoritelju svijeta), ovo je možda zadnji put da govorim *Šema Israel*. Uskoro ću biti s ostatkom moje obitelji u Nebu. Ako mi pokloniš život, obećajem Ti da ću stalno govoriti *Šema Israel*, objavljujući Tvoju vječnost zajedno s onima koji će preživjeti rat.”

Rabin Taub je umro 2019. godine u dobi od 96 godina. Njegova ostavština *Šema Israel* živi i dalje u Židovima diljem svijeta koji nastavljaju moliti *Šema* kako ih je on poticao.

Tražeci oprost od Barucha Spinoze

Chen Malul/ prevela Dubravka Pleše

Jedan od najvećih židovskih filozofa svih vremena ili heretik? Priča o Baruchu Spinozi

Dana 27. srpnja 1656. u knjigama Amsterdamske zajednice portugalskih Židova nalazimo neobičnu zabilješku – objavu o ekskomunikaciji dvadesetčetverogodišnjeg Židova Barucha Spinoze. Ovako glasi bilješka o ekskomunikaciji:

Senhori Mahamada objavljuju da već dugo vremena znaju za pogrešna mišljenja i ponašanja Barucha d'Espinoze, te da su različitim sredstvima i obećanjima nastojali uvjeriti ga da se okani svojih zlih stavova. Ali, kako nije došlo do promjene na bolje nego su, upravo suprotno, dobivali informacije svakoga dana o strašnim krivovjerstvima koja je prakticirao i poučavao te o monstruoznim njegovim djelima... odlučili su... da će ranije spomenuti Espinoza biti ekskomuniciran...

Prema sudu Anđela i Svetaca, ekskomuniciramo, izbacujemo, proklinjemo i osuđujemo Barucha de Espinozu s pristankom Boga, blagoslovljen neka bude On, te s pristankom cjelokupne Svete Zajednice ispred svetih Svitaka u kojima je 613 zapovijedi, ekskomuniciramo te kako je Jošuo prokleo Jerihon, kletvom kojom je Eliša prokleo dječake i svim kletvama koje su zapisane u Zakonu. Proklet bio on danju, proklet bio on noću; proklet bio kada legne, proklet bio kada ustane, proklet bio kada izađe, proklet bio kada uđe. Bog mu neće oprostiti; gnijev i bijes Gospoda plamtjet će na ovoga čovjeka i na njegovu glavu baciti sva prokletstva koja su zapisana u Knji-

Razglednica, slika židovskog slikara Samuela Hirszenberga, „Spinoza“ iz 1907. godine. Spinoza je prikazan kako tužno odlazi nakon što je izbačen iz židovske zajednice.

zi Zakona, i Bog će uništiti njegovo ime pod Nebesima zauvijek i Bog će ga izdvojiti od svih plemena Izraela i obasuti svim kletvama zemaljskim zapisanim u Knjizi Zakona. Ali vi, koji pristajete uz Gospodina, svi ste danas živi. Naređujemo da nitko ne smije komunicirati s njim, bilo usmeno ili pismeno, činiti mu bilo kakve usluge ili boraviti s njim pod istim krovom niti mu priči na manje od metra ili čitati ista što je on sastavio ili napisao.

(Prijevod: Berkley Center for Religion, Peace & World Affairs, Georgetown University)

Baruch Spinoza – suštinski heretik

Nije jasno kada je točno mladi Baruch Spinoza počeo preispitivati vjeru svojih predaka ali vjerojatno je da se to zbilo vrlo rano u njegovom životu.

Iako je redovito pohađao sinagogu i držao zapovijedi, Spinoza je razvijao svoje filozofske i teološke zamisli putem intenzivnog proučavanja Tore. Što je više čitao, to je svjesniji postajao brojnih proturječnosti u svetome tekstu. Kao što je i opisao u svojem *Teološko-političkom traktatu*, Spinoza je zaključio da zakoni Tore vrijede, ali samo u političkom okviru kojeg su utemeljili stari Židovi u Zemlji Izraela. Tvrdio je da ovi zakoni često proturječe zakonima prirode kako su ih razumjeli u Spinozino vrijeme.

Spinoza nije napustio vjeru u Vječnoga nego je Vječnoga (dakle, onoga koji je božanski) smjestio u domenu ovoga svijeta. Spinozin Bog (za razliku od judeokršćanskog pogleda na Boga) nije neovisno biće, odvojeno od svemira. Spinozin Bog *jest* svemir.

U svojoj filozofiji Spinoza je udario temelje disciplini koja će se kasnije nazivati *biblijskom kritikom*. Dao je (možda prvi puta u povijesti) kritičko i povijesno tumačenje *Tanaha*. Njegovo tumačenje napušta mnoga tradicionalna shvaćanja te umjesto njih prihvaća logiku i znanstvene metode u svrhu razumijevanja teksta.

Crtež Spinozine kuće, iz Zbirke Avrahama Schwadrona.

Čak i u relativno liberalnoj i prosvjetljenoj atmosferi Amsterdama, Spinoza (potomak portugalskih *conversosa*) židovskoj zajednici nije bio prihvatljiv. Ti ljudi, nekadašnje žrtve Inkvizicije, potomci prisilnih konvertita na kršćanstvo, nastojali su potomke Židova vratiti originalnoj vjeri. Riječi i djela Spinoze doživjeli su kao prijatnu osjetljivom tkanju života kojeg su s tolikom mukom uspjeli stvoriti. Baruch Spinoza morao je za sebe pronaći novo mjesto u društvu kao građanin i filozof bez vjere. Povjesničari su ga kasnije nazvali „prvim sekularnim Židovom“.

Tijekom vremena, mnoge generacije Židova imale su složeni odnos s osobom Barucha Spinoze i njegovim djelima. Dok je bio živ, svoja je učenja morao prenositi učenicima u skraćenom, diskretnom obliku. Anonimno je objavljivao svoje radove, ali njegova najznačajnija knjiga, *Etika*, otkrivena je u ladici njegovog doma tek poslije njegove smrti.

Stotinama godina Židovi su odbacivali Spinozu i njegove ideje. Čak i nakon njegove smrti i nakon što su njegovi grijesi protiv portugalske židovske zajednice odavno zaboravljeni, njegove su ideje i dalje smatrane herezom i namjernom uvredom temeljnih postavki židovstva. Dulje od stoljeća Spinozino je ime izazivalo odbojnost i nije ga se spominjalo u javnosti. Tek su veliki mislioci Prosvjetiteljstva počeli mijenjati stav javnosti u prilog nekim mišljenjima ovoga „heretika“.

Prvi znakovi podrške Spinozi

Jačanjem europskog prosvjetiteljstva, židovstvo se našlo pod udarom iz naj-

različitijih smjerova. Osim tradicionalne kršćanske osude koja je Židovima predbacivala neprihvatanje njihovog mesije te nepokolebivo pristajanje uz zastarjeli niz vjerskih propisa, filozofi prosvjetiteljstva počeli su osuđivati Židove i zbog odbijanja da napuste svoju vjeru te se integriraju u moderni, racionalni svijet kojega je prosvjetiteljstvo željelo ustanoviti.

Ovi su mislioci prikazivali Spinozu kao mučenika prosvjetiteljstva, žrtvu koja se hrabro suprotstavila rabinskom establišmentu toga vremena u nastojanju da pokrene promjenu iznutra. Većina ih je jednostavno odlučila ignorirati činjenicu da je, globalno gledano, podrivao temelje vjere: napustio je ideju otkrivenja, vjerovao je da postoji rok do kojega vrijede vjerski zakoni, tj. da oni nisu vječni te je identificirao sam svemir s Bogom. No, kao zagriženi protivnici hasidskog pokreta, čvrsto su prihvatili Spinozino odbijanje mistične dimenzije judaizma.

Dobro poznati pisac i intelektualac Mordecai Zeev Feuerberg, s velikim se poštovanjem bavio ekskomuniciranim židovskim filozofom te je oštro denuncirao vlastiti narod, koji se, po njegovom mišljenju, užasno ponio prema Spinozi. Išao je čak tako daleko da je povukao i paralele između Spinoze i Immanuela Kanta.

Spinozino mjesto u novoj židovskoj priči

Slika otpadnika i buntovnika koji ustaje za ono u što vjeruje, bez obzira na strašan pritisak kojem je izložen, bila

je upravo uzor koji je trebao cionističkom pokretu, poruka koju je želio poslati u svijet. Spinoza se lijepo uklopio u tu priču.

Na predavanju povodom dvjesto pedesete obljetnice smrti 1924. godine, povjesničar i proučavatelj hebrejske književnosti Joseph Klausner povukao je izjavu o Spinozinoj ekskomunikaciji. „Spinozi Židovu dovikujemo s vrha Brda Scopusa, iz našeg novog utočišta – Hebrejskog sveučilišta u Jeruzalemu – zabrana je povučena. Nepravda koju ti je nanio judaizam ovime se ukida i ma kakav da si grijeh počinio protiv njega, grijeh će ti biti oprostjen. Ti si naš brat, ti si naš brat!“

Čini se da je mnogo ljudi u Zemlji Izraela čekalo baš ovu objavu. Spinoza se počeo pojavljivati kao tema istraživanja i debata u mnogim člancima i knjigama. Godine 1932. Yehoshua Yehuda Cohen na stranicama *Doar Ha-Yoma* napisao je da „je sada nemoguće reći da ane suosjećamo sa Spinozom sa svom dužnom počasti.“ Cohen je pokušao objasniti da iako se sada na Spinozu gleda sa znatno većom dozom prihvaćanja nego u vrijeme kada ga je njegova zajednica u Amsterdamu ekskomunicirala, njegova se pisana djela ipak moraju čitati na kritički i oprezan način – upravo onako kako je sam Spinoza čitao židovsko Sveto pismo.

Godine 1951. u Izrael je donesena rukom pisana kopija Spinozinog *Teološko-političkog traktata*. Pripadala je premijeru Davidu Ben-Gurionu koji je u svojem članku objavljenom u *Davaru* 1953. godine izjavio da je dužnost svakog izraelskog građanina vratiti „našem hebrejskom jeziku i kulturi izvorna djela najznačajnijeg filozofa koji je izrastao među hebrejskim narodom zadnjih dvije tisuće godina.“

Danas nijedno djelo koje nastoji dati pregled židovske misli nije potpuno ako nije spomenut „filozof nad filozofima“ – Baruch Spinoza.

Špijuni iz podruma

Haim Be'er / prevela Dolores Bettini

Haim Be'er

Kada god iz Izraela dođem u posjet Londonu, hodočastim u četverokatnu knjižaru na Gower Streetu, pored University Collega. Posjet toj prodavaonici zadovoljava moju glad za knjigom, a i u skladu je s običajem povratka na scenu na kojoj se zbilo neko čudesno nadilaženje prirodnog poretka svijeta. Vidite, ranih osamdesetih godina, jedna od najzahtjevnijih i najnepojmljivijih stvari koja mi se ikada dogodila, dogodila se u pretrpanom i klaustrofobičnom podrumu ove knjižare.

Istina je da naša priča započinje prije više od 15 godina, negdje 1964. Tada sam služio vojsku i bio dodijeljen uredu glavnog rabina IDF-a kao novinar vojnog časopisa *Mahanajim* koji se bavio židovskim pitanjima u Izraelu i širom svijeta. Službeno su se uredi uredništva nalazili u bazi Vojnog rabinata u Jaffi, ali u stvarnosti smo sjedili u zgradi novina *Davar*, u ulici Sheinkin 45 u Tel Avivu. Odnosno, ja sam sjedio ondje - pomoćnik urednika, korektor, lektor, pomoćnik pisača, „pakirer“ i dostavljač – sve u jednom! *Davar* je pobijedio na natječaju za službu tiskara u Ministarstvu obrane, a prolazni ured na trećem katu stavljen je na raspolaganje „gostujućim urednicima“. Naša priča počinje u ovoj sobi.

Sjedio sam i mučio se s uređivanjem članka profesora Dova Sadana, Davida Flussera ili Huga Bergmanna, kad je ušetao muškarac od oko 30 godina u civilnom odijelu i s naočalama na nosu. Djelovao je ugodno, onako ležernog anglosaksonskog izgleda i

predstavio se kao Efraim Halevy, honorarni urednik vojnog mjesečnika kojeg izdaje Glavni ured za obrazovanje. Odmah smo „kliknuli“, možda zbog istog vjerskog porijekla – on je potjecao iz ugledne britanske ortodoksne obitelji; njegov djed, londonski rabin, bio je zet cijenjenog rabina Hajima Berlina – a možda i zato što smo bili jedini mladići skutreni u tom labirintu ureda. Bilo kako bilo, vodili smo mnogo ugodnih razgovora sve dok se jednog dana nije pojavio jedan crvenokosi mladić koji je zamijenio Halevyja. Kad sam s razočaranjem pitao što je s Efraimom, odgovorio je: „Tko zna? Valjda je premješten.“ Dodatno objašnjenje nikada nisam dobio. *Kraj prvog poglavlja.*

Prošle su godine, i 1980. ili možda 1981. putovao sam u London na nekoliko tjedana. Kao netko za koga su knjižare sveti prostori, brzo sam našao put do velike vodeće trgovine

Dillons Booksellersa u ulici Gower. Prestižni objekt bio je meka za sve ljubitelje knjiga na širem području Londona. Nakon što sam pregledao police na tri nadzemna kata, spustio sam se u podrum. I tamo, u kutku posvećenom antropologiji, ugledam ni manje ni više nego mog prijatelja iz prošlih dana, Efraima Halevyja! Glave lagano pognute pažljivo je slušao što mu je šaptao niski, nabijeni brkati muškarac širokih ramena – tip čovjeka levantinskog izgleda. Moj prvi poriv bio je da pojurim, zagrlim ga i nastavim naš razgovor tamo gdje smo ga prekinuli godinama prije. Međutim, zdrav razum mi je rekao: „Pusti ga. Ako želi, prići će ti.“ Uljudno sam promrmljao „oprostite“ i ovlaš ga pogledao dok sam se prbijao kraj njih u tom prepunom prostoru. To je zaista bio Efraim Halevy, ali uzvratilo mi je staklenim pogledom poput Josefa koji se u Egiptu nije otkrio svojoj braći.

Kraj drugog poglavlja.

Kratki intermezzo. Prošle su godine i otkrio sam da je Efraim Halevy postao značajan igrač u izraelskoj obavještajnoj zajednici; obavljao je funkciju zamjenika direktora Mosada (kasnije, 1998., postao je direktor). Tad sam shvatio što se dogodilo. Sigurno sam ga u podrumu Dillona uhvatio usred operacije s jednim od njegovih tajnih izvora. Sam Bog me je spriječio da ga ne razotkrijem ili da ne počinim neku drugu grešku koju ne bi mogli popraviti svi kraljevi ljudi.

Poglavlje 3. Negdje sredinom 1994. godine supruga i ja sreli smo se s prijateljima u kafiću Apropos u našem gradu, Ramatu Ganu. Sjedeći kraj ulaza špijunirao sam dva čovjeka koja su šapćući razgovarala – Eitana Habera, dugogodišnjeg novinara glasila Yedioth Ahronoth, koji je tada obnašao dužnost šefa kabineta premijera Yitzhaka Rabina, i Efraima Halevija. „Sada ga možeš pozdraviti“, prošaptao mi je stari zdravi razum. „Zdravo, Eitan“, rekao sam Haberu ispruživši ruku Halevyju i pitao ga sjeća li me se.

Halevy se nasmiješio i pitao odlazim li još uvijek u podrum knjižare u ulici Gower kad sam u Londonu. „Ti se toga sjećaš?“ upitao sam iskreno iznenađen. „Može li se zaboraviti na takve okolnosti?“ odgovorio je i zahvalio mi se na diskreciji. Razgovarali smo još koji trenutak, a onda sam krenuo jer se činilo da su zaokupljeni nečim važnim. Prije nego što sam stigao do stola za kojim su me moja žena i prijatelji čekali, Haber je povikao: „Be'er, vrati se ovamo i donesi svoj rokovnik.“ Šef kabineta premijera zatražio je da označim 26. listopada. „Ostavi to slobodno. Ne dogovaraj ništa zataj dan“, rekao mi je.

„Do tada ima dosta vremena,“ rekao sam, „mogao bi i Mesija doći u međuvremenu.“

„Jesi li čuo što sam rekao?“ zazvonio je njegov glas, a Halevy je dodao

Efraim Halevy

da kao što sam u Londonu šutio, tako moram i sada začepiti usta. „Ni riječi ženi ili prijateljima, Be'er“, zapovjedio je Haber.

Poglavlje 4. Nekoliko mjeseci kasnije s velikom pompom stiže vijest: Mir s Jordanom! Sporazum s Hašemitskim kraljevstvom bit će potpisan na graničnom prijelazu u dolini Arava 26. listopada 1994. Istog onog dana za koji mi je Haber rekao da ga rezerviram u svom rokovniku! Stvari su postale malo jasnije, ali od njega ili njegovog ureda ni riječi. U noći između 24. i 25. listopada u dva sata ujutro motocikl vojne policije se uz škripu guma zaustavio ispred moje kuće, baš kao u nekom starom trileru. Kurir mi je predao omoćnicu od premijera, upućenu „samo mojim očima“, s osobnim pozivom na ceremoniju potpisivanja mirovnog ugovora.

Epilog. Stojeći do ruba pozornice prije nego što je ceremonija započela, Efraim Halevy ponovno je bio zaokupljen šaptanjem s niskim, nabijenim, brkatom čovjekom širokih ramena, levantinskog izgleda. Istim onim čovjekom kojeg sam vidio 15 godina ranije u podrumu u Londonu. Bio je to prestolonasljednik Hassan bin Talal, brat kralja Huseina. Leđa su mu bila malo pognutija, a kosa sivlja. Čim sam uspio dobiti Halevyja nasamo, prišao sam mu i toplo ga pozdravio. Pitao me zašto mislim da su me on i Haber smatrali dostojnim poziva na ovaj povijesni događaj, kojem su prethodili bezbrojni višegodišnji tajni sastanci. „Zaista, zašto?“ odgovorio sam na jedinstven židovski način - pitanjem na pitanje. Halevy je odgovorio: „Zato jer si upravo tog dana u Londonu bio svjedok prvog kontakta između mene i princa Hassana, a onog poslijepodneva u kafiću Apropos uhvatio si me neposredno nakon povratka iz Amana, gdje smo kralj, njegov brat i ja utvrdili datum potpisivanja mirovnog ugovora. Budući da nisam htio telefonski obavijestiti premijera - sve je još bilo tajno, a znaš kako stvari 'procure' – prosljedio sam podatke preko Eitana koji živi u blizini kafića. Igrom sudbine bio si prisutani na startu, a također i na cilju. Zbog toga smo mislili da je jedino ispravno pozvati te da budeš i danas ovdje.“

Rijetke fotografije: Suđenje Ivanu Demjanjuku

Shai Ben-Ari/ prevela Dubravka Pleše

Ivan Demjanjuk s lisicama na rukama stiže na Međunarodni aerodrom Ben Gurion u veljači 1986. godine. Foto: Ilan Ossendriver, iz Kolekcije Dan Hadani Collection, Nacionalna kolekcija fotografija obitelji Pritzker pri Nacionalnoj knjižnici Izraela

Ivan Demjanjuk dolazi u pritvor u Izraelu u listopadu 1986. godine. Foto: Israel Simionski, iz Kolekcije Dan Hadani Collection, Nacionalna kolekcija fotografija obitelji Pritzker pri Nacionalnoj knjižnici Izraela

Čovjek za kojeg se vjerovalo da je „Ivan Grozni“, notorni nacistički ratni zločinac, doveden je u Izrael i optužen 1986. godine, ali cijela priča završila je sumnjom i tajnama.

„Primitivni nasilnik, debelih nogu, slavenskoga lica, visok, kojega su njegovi nacistički komandanti neprekidno tapšali po leđima. Tako on izgleda u mojim snovima. Možda zbog svoje strašne okrutnosti ali čini se većim nego što je doista bio. Možda uopće nije bio tako velik, možda je bio manji, ali u mojem sjećanju on je neka vrsta okrutnog diva...“

Ovako je Samuel Willenberg, posljednji preživjeli iz Treblinke, nacističkog logora smrti, opisao osobu poznatu pod nadimkom Ivan Grozni, zlogla-

Demjanjuk na početnom saslušanju, kolovoz, 1986. Fotografije: Efi Sharir, iz Kolekcije Dan Hadani Collection, Nacionalna kolekcija fotografija obitelji Pritzker pri Nacionalnoj knjižnici Izraela

snog, sadističkog čuvara logora koji je upravljao plinskim komorama.

Vjerovalo se da je bio ukrajinski ratni vojni zarobljenik koji je od Nijemaca, nakon što su ga zarobili, primio posebnu obuku za rad u logoru za istrebljivanje. Ivan Grozni uživao je mučiti zatočenike. Prema svjedočenju svjedoka i drugih čuvara, služio se rukama, bičem, čak i mačem kojima je odsijecao uši i ekstremitete žrtvama prije negoli su bile ubijene.

U kaosu posljednjih godina rata Ivan Grozni uspio je pobjeći i nestati. Njegov je stvarni identitet ostao nerazjašnjen, a njegovi su zločini uglavnom bili zaboravljeni.

U veljači 1986. godine, više od 43 godine nakon što je Treblinka prestala postojati, izraelske vlasti bile su uvjerenе da su konačno uhvatile lukavog kriminalca.

Ivan Demjanjuk izašao je iz El Alovog zrakoplova na redovitoj liniji s liscama na rukama, policija ga je polako odvela niz stepenice i na pistu Međunarodnog aerodroma Ben Gurion.

„On je nacist, on je ubojica“, rekao je izraelski premijer Shimon Peres okupljenim novinarima iz svih dijelova svijeta, dok je Demjanjuk, na slabom engleskom rekao sucu koji je predsjedao preliminarnom saslušanju: „Uхватili ste potpuno pogrešnu osobu. Nikada nisam tamo bio, na tom mjestu o kojem mi svi govore, u Treblinki...“

Ivana (koji se tada nazivao John) Demjanjuka izručio je Izraelu SAD, gdje je mirnim životom živio kao automehaničar u Clevelandu, otkad je stigao u Ameriku sa ženom i djetetom godine 1952. Tek su 1975. godine američke vlasti saznale za njegovu nacističku prošlost i „rad“ u logoru u svojstvu čuvara. Uskoro su preživjeli iz Treblinka, uspoređujući fotografiju Ivana Groznog s Ivanom Demjanjukom,

Demjanjuk na početnom saslušanju, kolovoz, 1986. Fotografije: Efi Sharir, iz Kolekcije Dan Hadani Collection, Nacionalna kolekcija fotografija obitelji Pritzker pri Nacionalnoj knjižnici Izraela

Suđenje je održano u Dvorani Naroda u Jeruzalemu, nekadašnjem kinu koje je u ovu svrhu preuređeno u veljači 1987. godine. Fotografija: Efi Sharir, iz Kolekcije Dan Hadani Collection, Nacionalna kolekcija fotografija obitelji Pritzker pri Nacionalnoj knjižnici Izraela

potvrdili da se radi upravo o njemu te mu je oduzeto američko državljanstvo. No, prošlo je više od desetljeća prije nego li je došlo do izručenja.

Suđenje Demjanjuku, koje je započelo godinu dana nakon njegovog dolaska u Izrael, organizirano je kao medijski događaj. Emotivna svjedočenja preživjelih emitirana su uživo s pozornice

starog jeruzalemskog kina, a osobito su naglašeni bolni detalji čime je ovo suđenje podsjećalo na suđenje Adolfu Eichmannu prije 26 godina. Razlog tome bio je stav da se značaj zločina može shvatiti samo ako se objasne u njihovom potpunom kontekstu.

„On me je tukao! Vidio sam što je činio i on me se sjeća. Dobro mu osvje-

Odvjetnika Yorama Sheftela privlačili su razvikani slučajevi te je branio Meyera Lanskyja i Elora Azariju, srpanj 1987. godine. Fotografija: Yossi Aloni, iz Kolekcije Dan Hadani Collection, Nacionalna kolekcija fotografija obitelji Pritzker pri Nacionalnoj knjižnici Izraela

žite pamćenje i sjetit će me se!“ svjedočio je Eliahu Rosenberg, preživjeli iz Treblinka, na hebrejskom, podignutog glasa dok se nagnjao naprijed u klupi za svjedoke i zurio ravno u Demjanjuka. Nekoliko sekundi kasnije netko iz publike prekinuo je suđenje povcima: „Ubojica! Ubojica!“

Demjanjuk je bio pod neprekidnim nadzorom dok je bio u Izraelskom zatvoru. Sedmorica čuvara izmjenjivala su se čuvajući ga, a susjedna je ćelija pretvorena u sobu za čuvarе. Dodijeljeno mu je i privatno dvorište i tamo je Demjanjuk smio provesti sat vremena dnevno.

Kada je stigao, u njegovoj ćeliji u zatvoru Ayalon u Ramli nalazile su se cipele, papuče, pasta i četkica za zube te dvije šalice, od kojih je jedna bila plava. Demjanjuk je uskoro ukrasio ćeliju fotografijama, razglednicama i božićnim ukrasima.

Demjanjukovoj obrani, koju je prvobitno predvodio američki odvjetnik Mark O'Connor, kasnije se pridružio

Demjanjuk i prvi voditelj njegovog pravnog tima, američki odvjetnik Mark O'Connor, veljača 1987. godine. Fotografija: Efi Sharir, iz Kolekcije Dan Hadani Collection, Nacionalna kolekcija fotografija obitelji Pritzker pri Nacionalnoj knjižnici Izraela

Demjanjuk u svojoj ćeliji u zatvoru Ayalon, kolovoz 1993. godine. Fotografija iz Kolekcije Dan Hadani Collection, Nacionalna kolekcija fotografija obitelji Pritzker pri Nacionalnoj knjižnici Izraela

i Yoram Sheftel, živopisni osobenjak koji je postao poznat zahvaljujući obrani židovsko-američkog šefa mafije Meyera Lanskyja. Sheftel je pisao o svojem „bliskom i posebnim odnosu“ s Lanskim koji je potražio utočište u Izraelu zbog optužnice za izbjegavanje poreza prije nego što je deportiran natrag u SAD. Izraelski odvjetnik opisao

je mafijaša kao „ostarjelog, toplog, bistrog Židova“ u svojoj knjizi “The Demjanjuk Affair” (1993).

Tijekom suđenja, Sheftel je neprekidno tvrdio da fotografije koje su korištene kako bi se identificirao Demjanjuk kao Ivan Grozni nisu dovoljne za osudu. Nastojao je izazvati sumnju u, kako je on smatrao, nepouzdanе iskaze svjedo-

Demjanjuk, kolovoz 1993. godine. Fotografija iz Kolekcije Dan Hadani Collection, Nacionalna kolekcija fotografija obitelji Pritzker pri Nacionalnoj knjižnici Izraela

Demjanjuk u dvorištu zatvora Ayalon, kolovoz 1993. godine. Foto: iz Kolekcije Dan Hadani Collection, Nacionalna kolekcija fotografija obitelji Pritzker pri Nacionalnoj knjižnici Izraela

ka te je ukazivao na nepodudarnosti i kontradikcije u pričama o događajima koji su se zbili prije mnogo desetljeća. U slučaju svjedočenja Eliahua Rosenberga, na primjer, pokazalo se da je preživjeli ranije izjavio da je uvjeren

Demjanjuk (u sredini) i njegov izraelski odvjetnik Yoram Sheftel (lijevo), srpanj 1987. godine. Fotografija Yossi Aloni, iz Kolekcije Dan Hadani Collection, Nacionalna kolekcija fotografija obitelji Pritzker pri Nacionalnoj knjižnici Izraela

Demjanjuk, kolovoz 1987. godine. Foto: Yossi Aloni, iz Kolekcije Dan Hadani Collection, Nacionalna kolekcija fotografija obitelji Pritzker pri Nacionalnoj knjižnici Izraela

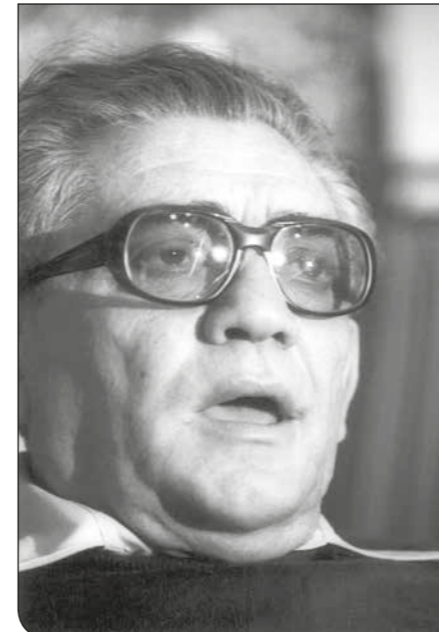
da je Ivan Grozni ubijen u ustanku u Treblinki 1943. godine.

Prema Yoramu Sheftelu, Demjanjuk je bio optuženik u „estradnom suđenju“ kojega je organizirao izraelski establišment s ciljem obrazovanja publike o holokaustu.

Suci nisu bili uvjereni.

„Određujemo nedvojbeno, bez

ikakvog oklijevanja ili sumnje da je optuženi, Ivan John Demjanjuk, kojemu se pred nama sudi upravo onaj Ivan koji je zvan Ivan Grozni“, objavio je glavni sudac Dov Levin 18. travnja 1988. godine. Levin i ostali suci Dalia Dorner i Zvi Tal jednoglasno su potvrdili da svjedočenja svjedoka smatraju pouzdanim, te su ih pohvalili za precizne i

Eliahu Rosenberg, preživjeli iz Treblinka, svjedočio je na suđenju i identificirao Demjanjuka kao Ivana Groznog. Fotografija: Ilan Ossendriver, iz Kolekcije Dan Hadani Collection, Nacionalna kolekcija fotografija obitelji Pritzker pri Nacionalnoj knjižnici Izraela,

detaljne izjave. Mnogi od onih koji su pozvani da svjedoče vidjeli su Ivana Groznog izbliza u Treblinki te su ga identificirali na temelju fotografija Demjanjuka u čuvarskoj uniformi koje su pokazane na sudu.

Demjanjuku je uskoro izrečena smrtna kazna. Takva je presuda donesena još u samo jednom slučaju kojim se bavio izraelski civilni sud – u slučaju Eichmanna.

Tijekom procesa podnošenja prigovora došlo je do preobrata. Novi dokazi pojavili su se 1991. godine i to u obliku sovjetskih dokumenata koji su sadržavali izjave brojnih čuvara iz Treblinka. Njih 21, kojima je suđeno u SSSR-u, identificirali su Ivana Groznog kao Ivana Marčenka, a ne Ivana Demjanjuka. Opisali Marčenka bio je: velik dijagonalni ožiljak na obrazu, tamna kosu i smeđe oči. Već je u vrijeme službovanja u Treblinki imao troje djece, rekli su svjedoci. Ivan Demjanjuk je bio plavokos sa sivoplavim očima, nije

Demjanjukova fotografija (sredina), uzeta s njegove nacističke osobne iskaznice, upotrebljena je kako bi ga preživjeli iz Treblinka identificirali kao Ivana Groznog.

Demjanjuk na početku procesa podnošenja prigovora Vrhovnom sudu u svibnju 1990. godine. Foto: Eli Harati, iz Kolekcije Dan Hadani Collection, Nacionalna kolekcija fotografija obitelji Pritzker pri Nacionalnoj knjižnici Izraela

imao ožiljka a djecu je dobio tek mnogo godina kasnije. Na sudu je pokazana i slika Marčenka i bilo je očito da se ne radi o istoj osobi.

Ivan Marčenko zadnji je put viđen živ 1945. godine. Njegova je sudbina nejasna.

Ovoga puta suci su, na temelju dokaza odlučili da postoji opravdana sumnja. Prošle su još dvije godine,

ali 29. srpnja 1993. godine, Meir Shamgar, glavni sudac izraelskog vrhovnog suda, obznanio je: „Zbog sumnje oslobađamo Ivana Demjanjuka optužbe za strašne zločine koji se pripisuju Ivanu Groznome iz Treblinka. Bio je ovo ispravan put za suce koji ne mogu ispitati srce i um nego se moraju uzdati samo u ono što im oči vide i pročitaju [...] Ovo je suđenje završeno ali ne i

gotovo jer potpuna istina nije pravo ljudskoga suca.”

Demjanjuk je pušten i dopušteno mu je da se vrati kući u Ohio, ali jedan neobični detalj ostao je neobjašnjen.

U molbi za američku vizu koju je podnio 1951. godine Demjanjuk je napisao „Marčenko” u kućici gdje je trebalo napisati djevojačko prezime njegove majke. Bila je to pogreška, objasnio je kasnije sudu. Tvrдио je da je zaboravio da joj je prezime u stvari bilo Tabačuk, te je umjesto njega upisao često ukrajinsko prezime. Zbunjeni suci izjavili su: „Ne postavlja se pitanje njezinog stvarnog imena nego zašto je podnositelj zahtjeva upisao prezime Marčenko kao njezino pravo prezime...”

Šesnaest godina kasnije Demjanjuk je još jednom bio izručen, ovoga puta Njemačkoj, u svibnju 2009. godine. Ponovo je osuđen, ali za optužbe koje se nisu odnosile na Ivana Groznog ili na Treblinku.

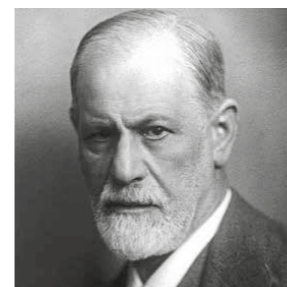
Demjanjuk isčekuje presudu žalbe na Vrhovnom sudu, srpanj 1993. godine. Foto: Vered Peer, iz Kolekcije Dan Hadani Collection, Nacionalna kolekcija fotografija obitelji Pritzker pri Nacionalnoj knjižnici Izraela

Dokazano je da je Demjanjuk bio suučesnik u umorstvu 27,900 Židova kao čuvar u logorima Sobibor, Majdanek i Flossenbürg. Umro je u Njemačkoj u ožujku 2012. u dobi

od 91 godine nakon žalbe koja je već bila podnesena, ali prije negoli je proces dovršen. To znači da je prema njemačkom zakonu umro kao nedužan čovjek.

Odvjetnik Demjanjuka Yoram Sheftel napušta vrhovni sud nakon što je njegov klijent oslobođen, srpanj 1993. godine. Foto: Vered Peer, iz Kolekcije Dan Hadani Collection, Nacionalna kolekcija fotografija obitelji Pritzker pri Nacionalnoj knjižnici Izraela

Otac psihoanalize i Prometej naše epohe: 80 je godina od smrti Sigmunda Freuda

Jaroslav Pecnik

Prije 80 godina (23. rujna 1939.) u Londonu je u egzilu umro slavni austrijski psiholog, psihijatar, utemeljitelj psihoanalize i znanstvenik svjetskog glasa koji je svojim stvaralačkim genijem obilježio prošlo stoljeće, a čije djelo i danas živi i zrači snažnim utjecajem. Mnogi se slažu da je njegova misao, uz Einsteinovu i Marxovu uvelike oblikovala sliku naše civilizacije, a svojim je revolucionarnim teorijama stekao brojne pristaše i sljedbenike diljem svijeta. Freud je poput Prometeja čovječanstvu podario vatru novih ideja i spoznaja; proširio je horizonte znanosti i znanja o čovjeku do neslučenih granica, pa i preko njih, otkrivši nam novi, nepoznati kontinent ljudskog duha, duhovnosti i duševnosti.

Njegova teorija o egu, Edipovom kompleksu, tumačenju snova, totemu i tabuu, o raznim perverzijama, umjetnosti, kulturi, religiji (sam je bio deklarirani ateist), te razne teze o psihičkoj i socijalnoj strukturi primitivnih naroda, imale su i još uvijek imaju brojne sljedbenike i nastavljače i to u širokom spektru najrazličitijih prirodnih i humanističkih područja: od medicine i biologije, preko psihologije i psihijatrije, do sociologije i filozofije. Sam Freud odbijao je bilo kakve filozofske implikacije svojih prirodno-znanstvenih istraživanja, ali to nimalo nije smetalo širokom krugu psihologa i psihijataru (Alfred Adler i Karl Gustav Jung), te plejadi filozofa (Herbert Marcuse, Erich Fromm, Wilhelm Reich, Jacques Lacan, Paul Ricoeur), da se na njegovim izvorima i rezultatima istraživanja inspiriraju i iznose vlastita originalna djela.

Originalan istraživački rad

Freud je među prvima usmjerio pozornost na psihičku stranu morala, na širinu i dubinu ljudske (pod)svijesti, na procese koji se u tom vrtlogu potisnutih fenomena odvijaju, tako da bez njegove psihoanalize, karakterizacije nagona, želja, libida i psihoza, današnji, suvremeni svijet teško da bi uopće mogli predstaviti. Freudove su teorije otvorile široki prostor provokativnih diskusija, ne samo u psihologiji i psihoterapiji, već i u područjima etičke problematike, a jedan od njegovih eminentnih učenika, Erich Fromm, na njegovom je tragu analizirao anatomiju ljudske destruktivnosti, te je posredovanjem psihoanalitičke metode kao »ozdravljujuće« procedure, nastojao (pro)naći i formulirati modele kojima će se formirati zdravo društvo, a čovjek izliječiti od raznih bolesti koje su iz akutne prešle u kroničnu fazu. Ozdraviti čovjeka, na koncu i cijelo društvo, koliko god se to činilo utopijskim, ujedno upozorava na mnoštvo aspekata i procesa koji oblikuju ljudski karakter, a koji se potom manifestiraju i u moralnim stavovima, odnosno na etičkoj, pa i ontološkoj razini. Nesumnjivo, »modeliranje« karaktera čovjeka složen je proces u kojem se (raz)otkrivaju određene zakonitosti, a u tom je smjeru puno toga inovativnog učinio još jedan znameniti Freudov učenik i predstavnik psihoanalitičke škole, Erik Erikson (1902. - 1994.), inače prijatelj Anne Freud (kćerke slavnog psihoanalitičara, koja je i sam krenula očevim stopama), koji je nakon dolaska nacista na vlast napustio Njemačku i emigrirao u SAD gdje je i umro.

Mogli bismo poprilično dugo i opširno nabrajati imena velikana humanističke misli minulog stoljeća i nizati njihove doprinose svjetskom trezoru duhovnog blaga, a sve to zahvaljujući Freudu i njegovom djelu, ali onda bi prostor predviđen za ovaj tekst posvema ispunili, a da ga ne bi ni upola iscrpili. U svakom slučaju, kako je to sjajno pojasnio Alfred Adler, tvorac tzv. individualne psihologije i Freudov učenik: uvijek je lakše boriti se za principe, nego živjeti u skladu s njima, a tvorac psihoanalize upravo je bio klasičan obrazac čovjeka koji je živio principe za koje se borio. Freud je i kao čovjek i kao znanstvenik imao moralne i intelektualne hrabrosti prodrijeti u magloviti svijet nesvjesnog i odgonetavati njegov nemušti jezik i dešifrirati skriveno, a sve to bez ikakvih mistifikacija, svjestan odgovornosti za svoj originalni istraživački rad i otkrića koja su dovela u pitanje cijelu našu dotadašnju civilizaciju.

Samosvjestan Židov

Sigmund Freud se rodio u moravskom gradiću Pržiboru (Freiburg) u Češkoj. Potječe iz obitelji u kojoj su kroz generacije mnogi bili istaknuti rabini, a koja je nakon velikog antisemitskog pogroma u Kölnu, morala napustiti Njemačku i pobjeći u Galiciju. Njegov otac Jakob bio je ugledni trgovac tekstilom (koji je u dva braka dobio pet kćeri i tri sina), a Sigmund je rođen u drugom braku s Amaliom Nathanson (podrijetlom i Rusije), ali iako su se u obje obitelji mogli podičiti rabinskom tradicijom, nisu i suviše držali do judaizma, tako da su ih u lokalnim njemačkim krugovima smatrali »neortodoksnim Židovima«, i

uistinu po svom svjetonazoru pripadali su progresivno-liberalnim slojevima. Sigmund je cijelog života bio osobito vezan uz roditelje, osobito majku, u ranoj mladosti je pokazivao interes i naklonost prema rimokatoličkoj zajednici, ali usprkos pritiscima, pa i ucjenama, cijelog života ostao je samosvjestan Židov; znao je tko je i kamo pripada, ali tomu, izuzev u građanskoj, strogo tradicijskoj formi, nije pridavao veći značaj. Kada mu je bila ponuđena profesura na Bečkom sveučilištu, ali uz uvjet da konvertira na katoličanstvo, on je to kao uvjereni ateist odbio, obrazloživši to riječima u svojoj autobiografiji: »Roditelji su mi bili Židovi tako da ja jesam i ostajem Židov... Nikada nisam shvaćao zašto bih se morao stidjeti svog podrijetla ili pripadnosti, kako se tada počelo govoriti, svojoj rasi«.

Nakon što je kriza snažno pogodila tamošnju industriju tekstila, Jakob se s obitelji preselio u Leipzig, a potom u Beč (1859.), gdje je Sigmund nastavio pohađati gimnaziju; želio je studirati pravo, ali oduševljen Darwinovom teorijom evolucije, ipak je upisao medicinu (1873.) da bi diplomirao tek 1881. Naime, tijekom studija jedno je vrijeme radio (od 1876.) u fiziološkom laboratoriju na problemima histologije nervnog sustava, a također je pohađao i dodatne seminare iz Aristotelove logike i uopće filozofije, smatrajući kako mu ta vrsta obrazovanja i nadogradnje treba za ono čime se u budućnosti mislio baviti. Istodobno, morao je i odslužiti dvogodišnji vojni rok, a cijelo je to vrijeme, na preporuku svog učitelja Franza Brentana, iskoristio kako bi se intenzivno bavio filozofijom Johna Stuarta Milla, tako da je na njemački (s engleskog) preveo njegova četiri eseja koja je kasnije Theodor Gomperz uvrstio u njemačko izdanje sabranih Millovih spisa. Nakon diplomiranja zaposlio se u Institutu za anatomiju mozga gdje je proučavao bolesti živčanog sustava, a 1885. bila mu je dodijeljena docentura na katedri neu-

ropatologije, da bi potom, zahvaljujući maloj stipendiji, otišao u Pariz, kako bi surađivao s tada slavним francuskim neurologom Jean Martinom Charcotom (u čuvenoj bolnici Salpetriere) na pitanjima »histerične paralize«.

Prije toga, a na poticaj profesora Ernsta Brückea koji je vodio bečki Psihološki institut (i kojeg je Freud kasnije označio za svog najvažnijeg učitelja), Sigmund je asistirao kod prof. Theodora Meynarta kako bi svladao različite tehnike i metode u internoj medicini, dermatologiji, kirurgiji, ali i psihijatriji. Po povratku iz Pariza Freud je 1886. otvorio privatnu liječničku praksu, orijentirajući se uglavnom na područje neurologije. U Parizu je shvatio kako se hipnotičkom sugestijom može u pacijenta izazvati »histerična oduzetost«, odnosno kako hipnozu uporabiti za liječenje histerije i ostalih duševnih bolesti. Vraćajući se iz Pariza u Beč, nakratko se zadržao u Berlinu u klinici Adolfa Baginskog, gdje je nekoliko tjedana studirao različite dječje bolesti, da bi se po povratku u Austriju oženio s Marthom Bernays, kćeri vrhovnog hamburškog rabina, s kojom je imao petoro djece, a od kojih je najpoznatija (p)ostala kći Anna (1895. - 1982.) koja je krenula očevim stopama, a u Hampsteadu u Engleskoj dugo je vodila dječju terapijsku kliniku koja ju je učinila svjetski slavnom; napisala je nekoliko značajnih knjiga iz ove oblasti (čak tri zajedno s Dorothy Burlingham), u kojima je pisala o dječjoj patologiji, terapiji, a svojim radovima znatno je utjecala na socijalnu politiku zaštite djece, posebice one napuštene.

Brojne polemike

U Beču je Freud počeo surađivati s internistom Josefom Breuerom (1842. - 1925.), koji se u liječenju služio tzv. katarzičkom hipnozom. Naime, Freud se još 1882. upoznao sa slučajem pacijentice Anne O. (zapravo Berthe Pappenheim), čiji je terapeut bio dr. Breuer i zajedničkim su radom na tom »predmetu« zaključili kako pacijentica

u stanju hipnoze može svojim liječnicima »izručiti« važne podatke, tako da te uspomene na proživljeno mogu znatno olakšati stanje njezine bolesti. Freud je tada definitivno zaključio kako čovjek ima svoju svjesnu, nesvjesnu i podsvjesnu razinu, a mučne i bolne uspomenne potiskuje iz svjesnog u nesvjesno područje, koje iz te sfere potom bitno utječu na ponašanje čovjeka. Tijekom 1895. Breuer i Freud zajednički su napisali »Studiju o histeriji«, ali su se nakon toga brzo i razišli, jednostavno su im svjetonazori bili suviše različiti. Slučaj Berthe Pappenheim zapravo predstavlja ishodište psihoanalize, a sam se početak veže uz korištenje tzv. slobodnih asocijacija kao temeljnog sredstva Freudove psihološke prakse. Tijekom 1890. Freud je zapustio hipnotičke metode i više se posvetio terapiji slobodnih asocijacija mišljenja koja je trebala pomoći u dešifriranju simbola čežnje, želja, požude i slično, te doživljaja potisnutih u podsvijest.

Simboli se, tvrdio je Freud, manifestiraju u snovima, asocijacijama, pogreškama u govoru... I stoga je zadaća liječnika omogućiti pacijentu da s pomoću analize sna i asocijacija shvati što je stvarni sadržaj njegovih osjećaja, stavova, motiva i činova, odnosno kako nesvjesno postaje svjesno i kako se tako neutraliziraju različite neuroze. Ovu je metodu Freud nazvao psihoanalizom. Ali prije nego je definirao psihoanalizu, Freud je 1889. ponovo boravio u Francuskoj, u Nancyju kod Hippolyta Bernema (1840. - 1919.) kako bi ovladao novim tehnikama hipnotičke sugestije i tako efikasnije slijedio trag svojih pacijenata koji su se u procesima slobodnih asocijacija često pozivali na vlastite snove. Upravo iz tih razloga Freud se počeo intenzivno baviti analizom i istraživanjem snova, nakon čega je objavio jedno od svojih (brojnih) kapitalnih djela »Tumačenje snova« (1899.), da bi potom u nizu uslijedile knjige koje su, svaka na svoj način, bitno utjecale na zna-

nost i kulturu, a u pravilu su izazivale brojne polemike, ne samo u stručnim krugovima, već i u svekolikoj društvenoj zajednici. Navedimo samo neke: »Uvod u psihoanalizu«, »S onu stranu ugođe« (1920.), »Masovna psihologija Ich-Analyse« (1921.), »Totem i tabu« (1922.), »Ja i ono« (1923.), »Budućnost jedne iluzije« (1927.), »Nelagoda u kulturi« (1929/30.) i »Mojsije i monoteizam« (1938.). Freudovi kompletni radovi (»Gesammelte Werke«) bili su tiskani 40-ih, a potom su u Americi 60-ih i 70-ih godina minulog stoljeća bila publicirana dopunjena i proširena njegova sabrana djela, a sve u redakciji njegove kćerke Anne.

Istraživač ljudske duše

Freudova je teorija bila s oduševljenjem prihvaćena, ali istodobno su je mnogi dočekali na nož, uz mnoštvo kritika. Međutim, 1902. grupa njegovih pristaša formirala je jezgru tzv. psihoanalitičke škole i on je postao globalno popularan. Nažalost, ubrzo je među njegovim pristašama došlo do raskola; primjerice Adler i Jung napustili su Freuda i osnovali vlastitu školu. Tijekom 1908. bio je organiziran prvi Međunarodni kongres psihoanalitičara, a iste godine Freud je ovjenčan slavom otišao na turneju po SAD-u gdje je od utemeljitelja tzv. eksperimentalne psihologije Stanleyja Halla (1844. - 1924.) i predsjednika Clarkova sveučilišta u Worcesteru (Massachusetts) primio počasni doktorat, a pet predavanja o psihoanalizi koja je održao tom prigodom bila su tiskana s psihobiografskim esejom »Uspomene iz djetinjstva Leonarda da Vincija«, nakon čega mu je bila dodatno učvršćena karizma vodećeg istraživača ljudske duše. Međutim, nakon Prvog svjetskog rata zaredale su brojne kritike Freudovih teorija, a njegov utjecaj, iako još izuzetno jak, počeo je kopniti. Ali, 1924. objavio je članak o Edipovom kompleksu u kojem je istraživao razlike u seksualnom razvoju dječaka i djevojčica, tako da je interes za njegovo djelo ponovo oživio. Posebice su instruktivni njegovi radovi

u kojima je, pišući o kulturi, izrazio svoj pesimizam u pogledu sposobnosti ljudskog roda da sublimira agresivne porive. Bio je zgrožen zbivanjima u Njemačkoj i dolaskom Hitlera na vlast, što se odrazilo i na njegov rad, a nakon što je 1938. objavio svoje zadnje djelo »Mojsije i monoteizam«, napustio je Austriju u kojoj su nakon Anschlusa nacisti počeli spaljivati njegove knjige. Oduzeli su mu i imovinu, a kada mu je zaprijetila i fizička likvidacija, vlasti su mu na intervenciju američkog predsjednika Roosevelta, dopustile da emigrira s obitelji.

Nedugo zatim, u Londonu, u dobi od 82 godine preminuo je od raka čeljusti, bolesti koju je godinama stoički podnosio. Naime, Freud je bio strastveni pušač, od svoje 20. godine pa sve do smrti (bez obzira na upozorenja liječnika) dnevno je pušio 20 cigara, jer je bio uvjeren kako mu nikotin daje sposobnost samokontrole i omogućava enormni radni kapacitet kojim je impresionirao kolege i okolinu. Uostalom, još 1884. Freud je počeo istraživati učinak kokaina (i sam ga je koristio), nekritički veličajući snagu ovog opijata u borbi protiv umora i depresije. Bio je strahovito anksiozan, a u borbi protiv raznih vrsta strahova (opsjedale su ga figure smrti), sam si je prepisao terapiju: »utapanje u radu«; vodio je svakodnevnu kliničku praksu, pisao je i publicirao mnoštvo knjiga, studija i članaka, držao je predavanja, uređivao znanstvene časopise i održavao bogatu korespondenciju s Jungom, Karlom Abrahamom, Ernstom Jonesom, Sandorom Ferenczijem...

U psihičkom mehanizmu Freud je razlikovao tri razine između kojih se javlja složena interakcija: Id (Ono) uobličava temeljnu psihičku konstelaciju i ključni je član naše psihe, »govori« o našim nagonima (instinktima) i djelatnost mu je usmjerena na zadovoljavanje naših želja. Suovisi sa samoodržanjem, seksualnošću i agresivnošću. Nagoni su dinamička, pokretačka sila naše osobnosti, proizlaze iz tjelesnih potreba i

usmjerene su zadovoljavanju tih potreba: funkcioniraju na principu uživanja (eros, libido) i principu destrukcije (agresija, thanatos). Ego (Ja) funkcionira prvenstveno u sferi svjesnog, to je racionalan psihički sustav, ali postoji i dio koji je »dinamički nesvjestan«. Super ego reprezentira ljudsku svijest i razvija se procesima internalizacije koji vanjske objekte pretvaraju u unutrašnje regulatorne procese: osjećaje identiteta, samoodržanje, ravnoteža moralnih zahtjeva. A kad je riječ o strahovima, Super ego je najtješnje povezan s osjećajem stida, krivnje, (samo)cenzure i slično. Freud se često pozivao na Schillerov stih kako »glad i ljubav pokreću svijet«. Utoliko je cijelog života intenzivno proučavao kompletna Hegelova, Kantova i Schellingova djela, a istinski je bio fasciniran Marxovim radovima.

Alfa i omega naše civilizacije

Freud je nesumnjivo bio prvi teoretičar koji se cjelovito bavio razvojem osobnosti i koji je naglašavao značaj ranog (i uopće) djetinjstva pri formiranju čovjekova karaktera, ali i ličnosti kao takve. Njegove interpretacije morala prelaze granice prirodnog kauzaliteta i prezentiraju novi pogled na mogućnosti u ulogu ljudske psihe. Iako je bio i oštro kritiziran; marksisti su, recimo, agresivnost interpretirali kao patologiju koja proizlazi iz društvenog konteksta i klasne uvjetovanosti, a drugi su mu predbacivali da je ontologizirao psihički aparat i njegove »modelske konstrukcije«, te kako ne vodi računa o određenim redukcijama koje se odnose na psihi; ali označivši sferu podsvjesnog koja bitno određuje sve naše svjesne akte, učinio je iskorak koji prije njega nitko nije učinio. Iskoračio je u nepoznatu zemlju u kojoj intenzivno žive potiskivanja, neiživljeni seksualni nagoni, različite neuroze, javljaju se patološki ekscesi u sublimiranim manifestacijama nezadovoljenih nagona i sve je to bilo novo i originalno, a životno prepoznatljivo i time se Freud nametnuo kao istinska alfa i omega naše civilizacije. (*Novi list*)

Eutanazija: židovski pogled

MJL / prevela Dubravka Pleše

Stav je tradicionalnog židovstva da je zabranjeno potaknuti smrt pacijenta u terminalnoj fazi bolesti.

Prema tradicionalnom židovskom zakonu, *goses* – pacijent u terminalnoj fazi bolesti definira se kao osoba za koju se očekuje da će umrijeti u idućih 72 sata. No, i takvog se čovjeka smatra ljudskim bićem u svakome pogledu. Onaj koji ubije takvu osobu, čak i ako je ona u izuzetnim bolovima, smatra se ubojicom. Stoga tradicionalni rabini zabranjuju aktivnu eutanaziju – dobro namjerno uzrokovanje smrti pacijenta u terminalnoj fazi bolesti.

Kako židovski zakon zabranjuje samoubojstvo (osim možda u slučajevima vjerskog mučeništva), tradicionalni rabini također zabranjuju i potpomognuto samoubojstvo – pomaganje pacijentu u posljednjoj fazi bolesti da izvrši samoubojstvo. Ali, rabini se ne slažu po pitanju koju zapovijed krši osoba koja pomaže takvom čovjeku. Opcije počinju od *lifnei iver* – iskoristavanja slabosti ili sklonosti prema grijehu druge osobe time što se omogućava ili ohrabruje počinjenje grešnog čina.

Pasivna eutanazija

Pasivna eutanazija – uskraćivanje ili ukidanje terapije koja bolesnika može održati na životu – znatno je komplikiranije pitanje. Talmud zabranjuje sva djela koja mogu ubrzati nastupanje smrti a ovakav stav podržavaju i srednjovjekovni židovski zakoni. Ali, u poznatom odjeljku rabin Juda Pobožni iz 13. stoljeća presudio je da se *trebaju* ukloniti zapreke koje sprečavaju smrt. Rabin Moshe Isser-

les u svojem je komentaru zakonika iz 16. stoljeća *Šulhan Aruh* ovakvu presudu ozakonio riječima da „ako postoji nešto što onemogućava dušu da ode... dopustivo je (to) ukloniti jer u to nije uključeno nikakvo djelo, radi se samo o uklanjanju zapreke...”

Stoga, tradicionalno je temeljni princip kojim se vodimo kada razmišljamo o pitanjima kraja života da se ništa ne smije učiniti kako bi se požurila smrt, ali, možda bi se ipak smjele ukloniti sve prepreke smrti.

No, praktične aspekte i logistiku ovoga problema dodatno kompliciraju moderne medicinske tehnologije koje pomažu liječnicima da produže život i bez lijekova i uređaja koji olakšavaju disanje i hranjenje. Uskratimo li lijek pacijentu u terminalnoj fazi bolesti jesmo li time požurili smrt ili smo uklonili prepreku? A što ako ukinemo umjetnu hidraciju i hranjenje?

Kako ste mogli i očekivati, rabini po ovim pitanjima imaju mnoštvo različitih mišljenja. Ortodoksni rabin Eliezer Waldenberg, na primjer, ne dopušta uskraćivanje ili obustavu bilo koje vrste terapije, ali dopušta primjenu lijekova protiv bolova usprkos činjenici da i takvi lijekovi mogu imati pogubne posljedice. Konzervativni rabin Avraham Reisner dopušta uskraćivanje lijekova i ukidanje umjetnog disanja, ali ne i prekid umjetne hidracije i hranjenja, kao što je intravenozno hranjenje ili hranjenje preko cjevčice.

Elliot Dorff, još jedan konzervativni rabin, dopušta uskraćivanje umjetne hidracije i prestanak hranjenja. Generalno govoreći, stavovi rabina Dorffa

o eutanaziji osobito su zanimljivi jer on smatra da kategorija *goses* nije pravno osobito dobro definirana te da se njome ne mogu obuhvatiti svi slučajevi terminalnih bolesnika. U skladu sa židovskim bioetičarom Danielom Sinclairom, rabin Dorff smatra da je prikladniji termin *terefah*. *Goses* je osoba kojoj je preostalo tek nekoliko sati života dok je *terefah* čovjek koji boluje od neizlječive bolesti, ali koji još dugo može poživjeti.

Sinclair primjećuje da je Majmonid oslobodio krivice ubojicu osobe koja je *terefah* jer je ta ubijena osoba „već mrtva“. Reformistički rabin Peter Knobel sumira način na koji to utječe na razliku između *goses* i *terefah*: „Temeljna ideja u definiranju čovjeka koji je *terefah* je, dakle, neizbježnost smrti za razliku od *gosesa* koji je u svakom pogledu živ.“ Time što su terminalno bolesnom pacijentu dodijelili status *terefah*, Sinclair i Dorff mogu zauzeti mekšu poziciju u vezi eutanazije.

Sve navedeno odnosi se samo na pasivnu eutanaziju. No, u posljednje vrijeme neki liberalni filozofi počeli su preispitivati i tradicionalnu zabranu aktivne eutanazije. Knobel ukazuje da u nekim slučajevima, kada bolesnici u terminalnoj fazi bolesti trpe tolike bolove da im je smanjena mogućnost da žive na sliku Božju, eutanazija može biti dopuštena, čak i vrijedna hvale. U slučajevima izuzetne patnje, piše Knobel, „aktivna eutanazija dopuštena je kada se osoba odrekla prava da ne bude ubijena i kada je eutanazija u skladu sa životnom filozofijom te osobe.”

<http://www.centartolerancije.hr>
info@centartolerancije.hr

Dragi prijatelji,

Od 21.5. – 24.5.'20., održat će se u Subotici, drugi put po redu, manifestacija „Šabat u Subotici“.

Osnovni cilj ove manifestacije organizirati je raznovrstan edukativni i zabavni program, koristeći postojeće materijalno i nematerijalno naslijeđe jevrejskih/židovskih zajednica u gradovima s prostora bivše Jugoslavije, koji će svojom kvalitetom privući što više članova zajednice i njihove prijatelje. Manifestacija treba, s jedne strane, motivirati i mobilizirati članove zajednica za rad na polju judaizma i kulture, te osnažiti jevrejski/židovski kulturni i vjerski identitet. S druge strane, otvorenost manifestacije treba pružiti mogućnost, da se ljudi u sredini u kojoj živimo, upoznaju s bogatstvom drevne religije, kulture i tradicije, što doprinosi boljem poznavanju, te ublažavanju i suzbijanju predrasuda, netolerancije i sukoba. Stoga je i moto projekta „**Kulturom do zajedništva**“. Cijeli projekat treba biti afirmativan za jevrejsku/židovsku zajednicu i podržati njezine napore, da u okvirima mogućeg, revitalizira život zajednice.

Organizatori su Centar za promicanje tolerancije Zagreb i Jevrejska opština Subotica. Centar za promicanje tolerancije osnovao je dvostruki oskarovac, gospodin Branko Lustig, zatočenik koncentracijskih logora, sa željom da tolerancija i solidarnost budu maksime koje ćemo prihvatiti i poštivati. Pripremljen je i vrlo kvalitetan program, u kojem će učestvovati renomirani intelektualci i umjetnici. Službu će voditi rabin Isak Asiel, predmolitelj Robert Kovač i Stefan Sabljčić. Očekuju se i brojni gosti iz mnogih zemalja Europe. Ulaz na sva događanja besplatan je.

Svi koji su zainteresirani za prisustvovanje na manifestaciji, a dolaze iz Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, kao i drugih europskih zemalja, trebaju se javiti u **Centar za promicanje tolerancije, Zagreb, gđici Antoniji Tomičić na tel.: 00385 1 510 1212** ili na **mail: tajnik@centartolerancije.hr**. Kotizacija koja uključuje dvije zajedničke večere i jedan zajednički ručak, iznosi 30 eura po osobi i uplaćuje se (**u kunskoj protuvrijednosti**) na: **Centar za promicanje tolerancije, Privredna banka Zagreb, HR4823400091511049942, s naznakom „Šabat u Subotici – kotizacija“**. Osiguran je smještaj u dva vrlo dobra hotela (Forum i Galerija) u centru grada po povoljnijim cijenama, koje možete naći u priloženom dopisu. Postoji i mogućnost rezervacije u privatnom smještaju u gradu Subotici. **Gosti manifestacije sami osiguravaju smještaj!!** Iz Zagreba će biti organiziran autobusni prijevoz do Subotice 21.5. s povratkom 24.5. po cijeni od 350 kuna (broj mjesta ograničen). Rezervacije kod gđice Antonije!

Svi gosti koji dolaze iz Srbije, Makedonije i Crne Gore, trebaju se javiti u **Jevrejsku opštinu Subotica gospođi Branki Banjanin na tel.: 00381 24 670970** ili na **mail: jewcomsu@gmail.com**. Kotizacija, dvije zajedničke večere i jedan zajednički ručak, od 30 eura po osobi uplaćuje se (**u dinarskoj protuvrijednosti**) na: **Jevrejska opština Subotica, banka AIK BANKA A.D. Beograd, konto: 105-000000003421-48** i s naznakom „Šabat u Subotici – kotizacija“. Smještaj je moguć u dva vrlo dobra hotela u centru grada (hotel Forum i hotel Galerija) po povoljnijim cijenama (vidi dopis) kao i u privatnom smještaju. **Smještaj obezbjeđuju gosti manifestacije.** Transport do Subotice i nazad organiziraju gosti.

Rezervacije po povoljnijim cijenama za goste susreta u oba hotela, kao i kotizaciju (u dinarskoj protuvrijednosti 30 eura) treba obaviti do 20.4.2020.!!!

Radujemo se susretu i zajedničkom uživanju u ovoj značajnoj i za nas toliko važnoj manifestaciji!!!

Nataša Popović
 Direktorica Centra Zagreb

dr. Vladimir Šalomon
 voditelj projekta

dr. Jošua Steinfeld
 predsjednik JO Subotica

CENTAR ZA PROMICANJE TOLERANCIJE I OČUVANJE SJEĆANJA NA HOLOKAUST
 Vojnovičeva 15, HR-10 000 Zagreb, Tel.: ++385 1 5101 212, OIB 27946605963, IBAN: HR4823400091511049942 (PBZ)

<http://www.centartolerancije.hr>
info@centartolerancije.hr

ŠABAT U SUBOTICI
21. 5. – 24. 5. 2020.

ČETVRTAK	21.5.	17.00	Registracija učesnika
		20.00	Zajednička večera
PETAK	22.5.	10.30	„Homage Danilu Kišu“ Filip David, Aleksandar Mandić, Boško Krstić, I van Ivanji i Dragan Bošković - sinagoga
		13.00	„Gut Shabbes“ Jakov Bararon, Dunja Kohn Mirković, Ossi Yalon, Toni Franović i Lea Vidaković – izložba – Savremena galerija Subotica
		18.00	„Šabat – jedan od simbola Jevrejstva“, predavanje Rabin I. Asiel i Robert Kovač - sinagoga
		20.10	Služba
SUBOTA	23.5.	21.15	Zajednička večera
		9.30 – 11.30	Jutarnja služba
		13.00	Zajednički ručak
		20.00	Služba
NEDJELJA	24.5.	21.30	„Tfila leshalom“ Shira U'tfila s gostima, koncert - sinagoga
		10.00	Zagrebački klezmer band, koncert - sinagoga
		11.30	„Muzičko-scenski kaleidoskop Izraela“ – „Mayan“ i učesnici susreta - ples

Voditelji službe: rabin Isak Asiel i predmolitelj Robert Kovač

CENTAR ZA PROMICANJE TOLERANCIJE I OČUVANJE SJEĆANJA NA HOLOKAUST
 Vojnovićeva 15, HR-10 000 Zagreb, Tel.: ++385 1 5101 212, OIB 27946605963, IBAN: HR4823400091511049942 (PBZ)

Za rad zajednice:

Jasenska Furst - za kuduš300,00 kn
 N.N.2.000,00 kn
 Obitelj Zavelev700,00 kn
 N.N. za Hanuku100,00 kn
 Milan Bešlić300,00 kn

Za sinagogu:

Jasenska Furst250,00 kn
 N.N.400,00 kn
 N.N100,00 kn
 ELC300,00 kn
 Barak Gabor150,00 kn
 Obitelj Benčić700,00 kn
 N.N.4.000,00 kn
 N.N.100,00 E

I&M. I450,00 E

Za socijalni odbor:

N.N.....100,00 kn
 Julio Štebih10.250,00 kn
 N.N.27.200,00 kn

(uplate do 9. ošujka 2019.)

Članovi Bet Israela kojima je potrebna pomoć trebaju se javiti u ured.

Cedaka je ustanova davanja milodara. U životu Židovske zajednice ona ima vrlo značajnu ulogu. Cedaka se, osim u novcu, može davati i od drugih stvari koje osoba posjeduje: znanja, sposobnosti, vrijeme. Cedaka se za dobrobit zajednice ili potrebitih pojedinaca može davati bilo kada tijekom godine, ali osobito je uobičajeno davati povodom sretnih dana (rođenja, vjenčanja), ili tužnih (smrt ili obljetnica smrti bližnjih), te vezano uz neke osobite dane u godini.

